

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΜΣ «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΘΕΜ. ΕΝΟΤΗΤΑ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ & ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

* * *

**«Η σημασία της πρωτοκαθεδρίας:
Ένα περιγραφικό μοντέλο σχηματισμού κομματικών συνασπισμών, με εφαρμογή
στην περίπτωση του πορτογαλικού κομματικού συστήματος»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Γιάννης Βλαστάρης

ΚΑΛΛΙΘΕΑ

2019

Τριμελής Επιτροπή:

Γιάννης Βούλγαρης, Ομότιμος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου [Επιβλέπων]

Γεράσιμος Μοσχονάς, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Στυλιανή Λαδή, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Γιάννης Βλαστάρης, 2019.

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας πτυχιακής εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της πτυχιακής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση πτυχιακής εργασίας από το Πάντειο πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Στη μνήμη του πατέρα μου,
Αντώνη Βλαστάρη (1940-2013).*

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή	6
1.1. Τοποθέτηση του ζητήματος.....	6
1.2. Στοχοθεσία της εργασίας	7
1.3. Δομή της εργασίας.....	8
2. Επισκόπηση βιβλιογραφίας	10
2.1. Εισαγωγή.....	10
2.2. Θεωρία κομματικού συστήματος.....	11
2.3. Θεωρία κομματικού ανταγωνισμού.....	13
2.4. Θεωρία συνασπισμών.....	23
2.5. Θεωρία κυβερνήσεων μειοψηφίας και συμβολαιακού κοινοβουλευτισμού.....	28
2.6. Θεωρία κομματικών οικογενειών: σοσιαλδημοκρατία και ριζοσπαστική αριστερά.....	30
3. Θεωρητικό πλαίσιο και υπόθεση εργασίας	39
3.1. Εισαγωγή.....	39
3.2. Βασικοί δρώντες.....	40
3.3. Εννοιολογικό πλαίσιο.....	40
3.4. Υποθέσεις εργασίας.....	44
4. Μεθοδολογία	57
5. Μελέτη περίπτωσης: Σχηματισμός κυβέρνησης Costa στην Πορτογαλία (2015)	59
5.1. Εισαγωγή.....	59
5.2. Οι δρώντες: Τρία κόμματα, δύο κομματικές οικογένειες.....	60
5.3. Η συγκυρία: Οικονομική κρίση και εκλογές (2011-2015).....	63
5.4. Κυβέρνηση Costa: Προγραμ. σύγκλιση ή de facto συνεργασία κατά της λιτότητας;.....	65
6. Συμπεράσματα	79
7. Βιβλιογραφία	81

Πίνακες

Πίνακας 1.....	42
Πίνακας 2.....	54
Πίνακας 3.....	76

Περίληψη

Στόχος της εργασίας είναι να προτείνει μια απάντηση στο ερώτημα αναφορικά με τον μηχανισμό που αφενός επιτρέπει και αφετέρου προκαλεί την επιλογή κομμάτων της ΣΔ και κομμάτων της ΡΑ για συμμετοχή σε κοινό συνασπισμό στο πλαίσιο του επιβαρυσμένου από τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης ευρωπαϊκού νότου. Εξετάζουμε τις στρατηγικές επιλογές των κομμάτων, εκκινώντας από μείζονες υποθέσεις των επάλληλων θεωρητικών πεδίων που άπτονται του ζητήματος, τις οποίες συνδυάζουμε με τρόπο που να ενισχύει την ευρετική δυναμική ενός σχήματος που περιγράφει τη θέση των δρώντων και τις διαθέσιμες επιλογές τους. Χρησιμοποιούμε ερμηνευτικές κατηγορίες της θεωρίας της σύγκρουσης (πόροι, ρόλοι, αξίες) προκειμένου να οργανώσουμε τις ορθολογικές επιλογές των δρώντων, με τρόπο που να αναδεικνύει τις στρατηγικές διαστάσεις τους στο πλαίσιο του κομματικού ανταγωνισμού. Στη συνέχεια προχωρούμε στην ιστορικο-γενετική γείωση των δρώντων (σοσιαλδημοκρατική κομματική οικογένεια και ριζοσπαστική αριστερή κομματική οικογένεια), η οποία καθορίζει την ιδεολογική φυσιογνωμία τους και, κατ' επέκταση, τις επιλογές τους. Τέλος, συνδυάζοντας όλα τα προηγούμενα διατυπώσαμε μια σειρά από υποθέσεις, με εφαρμογή στην περίπτωση του πορτογαλικού κομματικού συστήματος. Με τον τρόπο αυτόν, προσπαθούμε να κατανοήσουμε γιατί το κόμμα της ΣΔ και τα κόμματα της ΡΑ στην Πορτογαλία επέλεξαν το 2015 να συμμετάσχουν σε έναν κοινό συνασπισμό, ο οποίος έλαβε τη μορφή της κυβέρνησης μειοψηφίας «συμβολαιακού» τύπου. Το βασικό συμπέρασμα που προέκυψε από την έρευνα αυτή είναι ότι τα κόμματα της σοσιαλδημοκρατίας και της ριζοσπαστικής αριστεράς στην Πορτογαλία, και μπορούμε να υποθέσουμε βάσιμα ότι αυτό έχει ευρύτερη ερμηνευτική σημασία με εφαρμογή και σε άλλα κομματικά συστήματα, εμπλέκονται σε μία σχέση ανταγωνιστικής συμβίωσης με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, καθορισμένα τόσο από το άνισο μέγεθός τους, όσο και από την ιδεολογική τοποθέτηση που συνεπάγεται η ιστορικο-γενετική τους προέλευση.

Λέξεις – κλειδιά: σοσιαλδημοκρατία, ριζοσπαστική αριστερά, κομματικός συνασπισμός, κομματικό σύστημα, κυβέρνηση μειοψηφίας

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

- 1.1. Τοποθέτηση του ζητήματος
- 1.2. Στοχοθεσία της εργασίας
- 1.3. Δομή της εργασίας

1.1. Τοποθέτηση του ζητήματος

Τα κομματικά συστήματα των χωρών της νότιας Ευρώπης παρουσίασαν, σύμφωνα με πολυάριθμους παρατηρητές, αξιοσημείωτες τάσεις αναδιάταξης κατά την τελευταία δεκαετία. Πράγματι, κατά την περίοδο αυτή, η οποία συμπίπτει με την κορύφωση των συνεπειών της οικονομικής κρίσης που έπληξε την Ευρωπαϊκή Ένωση, κυρίως δε την Ευρωζώνη, παρατηρήθηκαν κύματα πολιτικών μεταβολών που ξεκίνησαν ως μια «επιδημία» εκλογικών αναμετρήσεων¹ και κατέληξαν σε μια «επιδημία» σημαντικών αλλαγών σε κυβερνητικό επίπεδο² για τις χώρες του ευρωπαϊκού νότου. Η σύμπτωση αυτή δεν ήταν τυχαία, καθώς οι οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες της κρίσης αποτυπώθηκαν στο εκλογικό πεδίο³, προκαλώντας σημαντικές αλλαγές σε μια σειρά από κομματικά συστήματα. Οι πολιτικές λιτότητας και οι συνέπειες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης για τα έθνη-κράτη βρέθηκαν στο στόχαστρο πολιτικών δυνάμεων, κομματικών ή κινηματικών, οι οποίες επιχείρησαν να αμφισβητήσουν τη θέση των κυρίαρχων παικτών⁴.

Στο πλαίσιο αυτό, μια κρίσιμη πτυχή των εξελίξεων που περιγράψαμε είναι η αναδιάταξη των σχέσεων ανάμεσα στα σοσιαλδημοκρατικά και τα ριζοσπαστικά αριστερά κόμματα. Καθώς η δυναμική του Τρίτου Δρόμου εξαντλήθηκε για τα

¹ Bosco, Anna, Verney, Susannah (2012), “Electoral Epidemic: The Political Cost of Economic Crisis in Southern Europe, 2010–11”, *South European Society and Politics*, 17, 2, σελ. 129-154.

² Bosco Anna, Verney, Susannah (2016), “From Electoral Epidemic to Government Epidemic: The Next Level of the Crisis in Southern Europe”, *South European Society and Politics*, 21, 4, σελ. 383-406.

³ Βλ., μεταξύ άλλων, Hernández, E., Kriesi, H. (2016), “The electoral consequences of the financial and economic crisis in Europe”, *European Journal of Political Research*, 55, σελ. 203–224.

⁴ Hobolt, Sara, Tilley, James (2016), “Fleeing the centre: the rise of challenger parties in the aftermath of the euro crisis”, *West European Politics*, 39, 5, σελ. 971-991.

σοσιαλδημοκρατικά κόμματα ήδη πριν από την κρίση, η λιτότητα και το διευρυνόμενο χάσμα ανάμεσα στις πλεονασματικές και τις ελλειμματικές χώρες της ευρωζώνης ενίσχυσαν περαιτέρω τις πιέσεις, ενώ ταυτόχρονα συγκρότησαν μια δομή πολιτικών ευκαιριών για την ανταγωνιστική κομματική οικογένεια της ριζοσπαστικής αριστεράς.

Τα νέα δεδομένα που δημιούργησε αυτή η διπλή και ταυτόχρονη εξέλιξη καλείται πλέον να εξετάσει η πολιτική επιστήμη. Η κύρια κατεύθυνση που έχει λάβει, μέχρι στιγμής, η έρευνα αφορά στην εξέταση είτε γενικά των κομματικών συστημάτων κατά την περίοδο της κρίσης, όπως είδαμε προηγουμένως, είτε της κάθε μίας κομματικής οικογένειας ξεχωριστά⁵. Στο ερευνητικό κενό που αφορά την αλληλεπίδραση των δύο κομματικών οικογενειών φιλοδοξεί να τοποθετηθεί η ανά χείρας απόπειρα.

1.2. Στοχοθεσία της εργασίας

Τοποθετώντας τη σχέση ανάμεσα στη σοσιαλδημοκρατία και τη ριζοσπαστική αριστερά στο πλαίσιο των κομματικών συστημάτων των χωρών του ευρωπαϊκού νότου, κατά την περίοδο μετά το 2010, μπορούμε να επισημάνουμε τρία διακριτά παραδείγματα: (α) το *ελληνικό*, στο οποίο η συρρίκνωση της ΣΔ οδήγησε σταδιακά σε άνοδο της ΡΑ, στο πλαίσιο μιας συγκρουσιακής σχέσης, (β) το *ισπανικό*, στο οποίο, οι απόπειρες συνεργασίας απέτυχαν αρχικά, για να ευοδωθούν στη συνέχεια, και (γ) το *πορτογαλικό*, στο οποίο σημειώθηκε μια αξιοσημείωτη περίπτωση συμπόρευσης, χωρίς προηγούμενο στο κομματικό σύστημα της χώρας.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να εστιάσει στο *πορτογαλικό* παράδειγμα και να αναζητήσει μια απάντηση στο εξής ερώτημα: *Υπό ποιες προϋποθέσεις κόμματα που ανήκουν στη σοσιαλδημοκρατία και κόμματα που ανήκουν στη ριζοσπαστική αριστερά επιλέγουν να συμμετάσχουν σε έναν κοινό συνασπισμό;*

Προκειμένου να προτείνουμε μια πειστική απάντηση, εκκινούμε από τη βασική παραδοχή περί της *ορθολογικότητας* των δρώντων, η οποία όμως τοποθετείται μέσα σε συγκεκριμένα και συγκυριακά πλαίσια. Στη συνέχεια, οι ορθολογικές επιλογές των δρώντων οργανώνονται έτσι ώστε να αναδεικνύεται ο στρατηγικά ανταγωνιστικός προσανατολισμός τους. Τα εννοιολογικά εργαλεία για την οργάνωση

⁵ Βλ. ενότητα 2.6. της παρούσας εργασίας.

αυτή προέρχονται από την κοινωνιολογική *θεωρία της σύγκρουσης (conflict theory)*. Στη συνέχεια, διατυπώνουμε τις δικές μας υποθέσεις, οι οποίες αποτελούν συνδυασμό υποθέσεων της θεωρίας του κομματικού ανταγωνισμού με υποθέσεις της θεωρίας συνασπισμών. Τέλος, εφαρμόζουμε τις υποθέσεις αυτές στη μελέτη περίπτωσης του πορτογαλικού κομματικού συστήματος, για το διάστημα 2011-2015, προκειμένου να εξηγήσουμε τη συγκεκριμένη περίπτωση, αλλά και να ενισχύσουμε το θεωρητικό σκέλος της συμβολής μας.

Εν κατακλείδι, η παρούσα εργασία περιλαμβάνει *τρεις* συμβολές με αξιώσεις πρωτοτυπίας. Η *πρώτη* είναι πραγματολογική και αφορά στην ανάλυση των σχέσεων σοσιαλδημοκρατίας και ριζοσπαστικής αριστεράς. Η *δεύτερη* και η *τρίτη* είναι θεωρητικές και αφορούν, αντίστοιχα, την εφαρμογή εννοιολογικών εργαλείων της θεωρίας της σύγκρουσης στην ανάλυση της κομματικής στρατηγικής, και τον εμπλουτισμό της θεωρίας συνασπισμών μέσα από την κατάλληλη χρήση υποθέσεων από τη δεξαμενή της θεωρίας κομματικού ανταγωνισμού.

1.3. Δομή της εργασίας

Η παρούσα εργασία διαρθρώνεται στη βάση *επτά κεφαλαίων*, κάθε ένα από τα οποία χωρίζεται σε *ενότητες*.

Στο πρώτο, *εισαγωγικό*, κεφάλαιο, το οποίο ο αναγνώστης έχει ήδη σε μεγάλο βαθμό διέλθει, εξετάζουμε τους πιθανούς λόγους για τους οποίους το ζήτημα της συμμετοχής κομμάτων που ανήκουν στις κομματικές οικογένειες της σοσιαλδημοκρατίας και της ριζοσπαστικής αριστεράς σε συνασπισμούς παρουσιάζει ενδιαφέρον. Επιχειρούμε, δηλαδή, μία τοποθέτηση του ζητήματος στη βάση της αξιολόγησης τόσο της ερευνητικής όσο και της κοινωνικής σημασίας του, ενώ κλείνουμε με την *στοχοθεσία* της εργασίας και την περιγραφή της *δομής* της.

Στο *δεύτερο* κεφάλαιο επιχειρούμε μια *επισκόπηση* της σχετικής *βιβλιογραφίας*. Αναζητούμε, δηλαδή, και καταγράφουμε τις σημαντικότερες υποθέσεις που διατυπώθηκαν στα επιμέρους ερευνητικά πεδία της *κομματικής πολιτικής (party politics)*, ώστε να εντάξουμε τη δική μας απόπειρα στην ευρύτερη εικόνα. Η συγκεκριμένη επισκόπηση δεν έχει ασφαλώς την πρόθεση να καλύψει εξαντλητικά και ομοιόμορφα όλες τις επιμέρους πτυχές της σχετικής έρευνας, αλλά είναι σαφώς προσανατολισμένη στην ανάδειξη των πλέον χρήσιμων, για τη δόμηση της δικής μας συμβολής, προβληματισμών.

Στο *τρίτο* κεφάλαιο, το οποίο συνιστά και την ερμηνευτική καρδιά της όλης εργασίας, και ως εκ τούτου το πλέον φιλόδοξο κομμάτι της, επιχειρούμε διαδοχικά τον προσδιορισμό των βασικών *αναλυτικών μονάδων*, δηλαδή των πολιτικών κομμάτων και των αντίστοιχων κομματικών οικογενειών, την επιλογή του εννοιολογικού πλαισίου οργάνωσης των διαφόρων επιπέδων της ανάλυσης, και την διατύπωση της *υπόθεσης εργασίας*.

Στο *τέταρτο* κεφάλαιο περιγράφουμε τις *μεθοδολογικές επιλογές* που υιοθετούμε προκειμένου να εφαρμόσουμε, στο επόμενο κεφάλαιο, την υπόθεση εργασίας σε μία συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης (case study) και εξηγούμε τους λόγους για τους οποίους καταλήξαμε σε αυτές. Ως εκ τούτου, το μεθοδολογικό αυτό κεφάλαιο περιλαμβάνει τη σχετική επιχειρηματολογία.

Στο *πέμπτο* κεφάλαιο εφαρμόζουμε το υπόθεση που έχουμε διατυπώσει στο *τρίτο* κεφάλαιο, στην *περίπτωση* του σχηματισμού της κυβέρνησης μειοψηφίας του *Σοσιαλιστικού Κόμματος* (Partido Socialista) στην Πορτογαλία το 2015, με τη στήριξη των δύο κομμάτων της ριζοσπαστικής αριστεράς. Τέλος, κλείνουμε με την εργασία με τα τελικά *συμπεράσματα*.

2. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- 2.1. Εισαγωγή
- 2.2. Θεωρία κομματικού συστήματος
- 2.3. Θεωρία κομματικού ανταγωνισμού
- 2.4. Θεωρία συνασπισμών
- 2.5. Θεωρία κυβερνήσεων μειοψηφίας και συμβολαιακού κοινοβουλευτισμού
- 2.6. Θεωρία κομματικών οικογενειών: σοσιαλδημοκρατία και ριζ. αριστερά

2.1. Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρήσουμε μια καταγραφή της θεωρητικής συζήτησης στα πεδία που άπτονται του αντικειμένου της παρούσας εργασίας, προκειμένου να εντοπιστούν οι βασικές κατευθύνσεις τις οποίες έχει λάβει η έρευνα, αλλά και να επισημανθούν τα σχετικά κενά. Η διαδικασία αυτή θα μας επιτρέψει να παρουσιάσουμε το ευρύτερο θεωρητικό περιβάλλον εντός του οποίου φιλοδοξούμε να εντάξουμε τη δική μας υπόθεση. Τα πεδία τα οποία θα συμπεριλάβουμε στην επισκόπηση είναι τα εξής: (α) *θεωρία κομματικού συστήματος*, (β) *θεωρία κομματικού ανταγωνισμού*, (γ) *θεωρία συνασπισμών*, (δ) *θεωρία κυβερνήσεων μειοψηφίας και συμβολαιακού κοινοβουλευτισμού*, και (ε) *θεωρία κομματικών οικογενειών*.

Η επιλογή των τεσσάρων αυτών πεδίων Τέλος, η επιλογή της συγκεκριμένης σειράς στην παράθεση των πεδίων θεωρητικής παραγωγής επιβάλλεται από την ανισότητα του εννοιολογικού εύρους που τα χαρακτηρίζει. Μετακινούμαστε από το πιο ευρύ στο πιο στενό και, ως εκ τούτου, προτάσσουμε την επισκόπηση των θεωριών για το κομματικό σύστημα (*party system theory*), ως το βασικό πλαίσιο. Στη συνέχεια, εξετάζουμε τις θεωρίες για τον *κομματικό ανταγωνισμό* (*party competition theory*), ο οποίος ως ένα πλέγμα δυναμικών σχέσεων μεταξύ των οντοτήτων (πολιτικών κομμάτων) που συνθέτουν το κομματικό σύστημα, αποτελεί την σημαντικότερη πτυχή του. Στη συνέχεια περνάμε στη θεωρία *συνασπισμών* (*coalition theory*), τους οποίους εξετάζουμε ως αποτέλεσμα της δυναμικής του κομματικού ανταγωνισμού προς την κατεύθυνση της συνεργασίας, η οποία δημιουργεί ένα υποσύστημα, εντός του ευρύτερου. Συνεχίζουμε με μία από τις μορφές που μπορεί να λάβει ο συνασπισμός, δηλαδή οι κυβερνήσεις μειοψηφίας

2.2. Θεωρία κομματικού συστήματος

Η εξέταση του θεωρητικού corpus για το κομματικό σύστημα θα ακολουθήσει, ως μεθοδολογικά έγκυρη, την προϋπόθεση της διακριτής συγκρότησης της έννοιας του κομματικού συστήματος από εκείνης του πολιτικού κόμματος⁶. Ως εκ τούτου, θα επικεντρωθεί στην παρουσίαση των συμβολών εκείνων που εκείνες που . Αρχικά θα προχωρήσουμε στον ορισμό της έννοιας του κομματικού συστήματος

Δεχόμαστε ότι η θεωρία περί κομματικού συστήματος αναπτύχθηκε στη βάση τριών βασικών προσεγγίσεων⁷, οι οποίες είναι συμπληρωτικές μεταξύ τους: (α) τη γενετική, (β) τη μορφολογική, και (γ) τη χωρική.

Η γενετική προσέγγιση έχει σαν αντικείμενο τη μακρά ιστορική διαδικασία πολιτικοποίησης συγκεκριμένων κοινωνικών συγκρούσεων και τον τρόπο με τον οποίο η αλληλεπίδραση μεταξύ αυτών οδήγησε στην αποκρυστάλλωση ποικίλων κομματικών συστημάτων. Η πρώτη σχετική συμβολή, η οποία και αμέσως καθιερώθηκε ως ένα θεωρητικό εγχείρημα αναφοράς, ανήκει στους Seymour Lipset και Stein Rokkan⁸. Σύμφωνα με τους δύο συγγραφείς, ποικίλες διαχωριστικές γραμμές, προερχόμενες από αντιτιθέμενα κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά συμφέροντα, διατρέχουν κάθε κοινωνία. Στον βαθμό που αυτές έχουν μεγάλη διάρκεια και μάλιστα αλληλοτροφοδοτούνται⁹ τα χαρακτηρίζουμε *διαιρετικές τομές* («*cleavages*»).

Η *μορφολογική* προσέγγιση επικεντρώνεται στην εξέταση των «αριθμητικών»

⁶ «Η έννοια του συστήματος είναι άνευ νοήματος, εκτός από την περίπτωση στην οποία το σύστημα παρουσιάζει ιδιότητες που δεν ανήκουν σε μία ξεχωριστή εξέταση των συστατικών στοιχείων του, δηλαδή των κομμάτων» στο Sartori, Giovanni (2005 [1976]), *Parties and Party Systems: A Framework of Analysis*, Essex, ECPR Press, σελ. 39. Επίσης, βλ. Kitschelt, Herbert (2011), “Party Systems”, σελ. 616, στο Goodin, Robert (επιμ.), *The Oxford Handbook of Political Science*, Oxford, Oxford University Press.

⁷ Bartolini, Stefano (1998), “Coalition Potential and Governmental Power”, σελ. 36, στο Pennings Paul, Lane Jan-Erik, *Comparing Party System Change*, London, Routledge.

⁸ Lipset Seymour, Rokkan, Stein (1967), “Cleavage structures, party systems, and voter alignments”, σελ. 1-64, στο Lipset Seymour, Rokkan, Stein (επιμ.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, New York, The Free Press.

⁹ Bartolini, Stefano, Mair, Peter (1990), *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilisation of European Electorates, 1885–1985*, New York, Cambridge University Press, σελ. 18.

χαρακτηριστικών των κομματικών συστημάτων, καθώς και στην επίδρασή τους επί της λειτουργίας και της σταθερότητας αυτών. Επικεντρώνεται, δηλαδή, στις διαφορετικές *μορφές* που μπορούν να λάβουν τα κομματικά συστήματα, ανάλογα με τον *αριθμό* των συστατικών στοιχείων που περιλαμβάνουν –των κομμάτων– και την αντίστοιχη κατανομή της ισχύος.

Στο πλαίσιο της μορφολογικής προσέγγισης, η δέσμη θεωρητικών συμβολών ασχολήθηκε αρχικά με αυτό που χαρακτηρίστηκε ως η *στατική*¹⁰ διάσταση των κομματικών συστημάτων. Η σχετική βιβλιογραφική παραγωγή μπορεί να χωριστεί περαιτέρω σε *δύο* ομάδες. Η *πρώτη* είναι εκείνη η οποία αντιλαμβάνεται *τυπολογικά* τα κομματικά συστήματα, δηλαδή ως διακριτούς *τύπους*, οι οποίοι μπορούν να ταξινομούνται αναλόγως, καθώς διαθέτουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά σε επίπεδο συστημικό. Στην ομάδα αυτή ανήκουν οι συμβολές αναφοράς του Maurice Duverger¹¹ και του Giovanni Sartori¹². Η *δεύτερη* ομάδα απορρίπτει αυτή την επιμονή των προηγούμενων ερευνητών στο συστημικό επίπεδο και την τυπολογική προσέγγιση και αντιλαμβάνεται μάλλον την έννοια του κομματικού συστήματος ως ένα *σύνολο* πολιτικών κομμάτων, τα οποία τυγχάνει να λειτουργούν εντός ενός κοινού πολιτικού πλαισίου¹³. Η εξέταση των κομματικών αυτών συνόλων γίνεται, επομένως, στη βάση μιας λογικής *διαβάθμισης*¹⁴, όχι συστηματικής ταξινόμησης, και οι διαφορές μεταξύ τους εντοπίζονται στον διαφορετικό *βαθμό* στον οποίο συντρέχουν τα χαρακτηριστικά στοιχεία¹⁵ τους σε κάθε περίπτωση κομματικού συστήματος.

Τέλος, πέραν της *στατικής* μορφολογικής προσέγγισης, θα αναφερθούμε

¹⁰ Δηλαδή η σύνθεσή τους σε μία δεδομένη στιγμή, βλ. Nwokora, Zim, Pelizzo, Riccardo (2017), “Measuring Party System Change: A Systems Perspective, *Political Studies*, 66, 1, σελ. 1-19.

¹¹ Duverger, Maurice (1954), *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, New York, Wiley.

¹² Sartori, Giovanni (2005 [1976]), *ό.π.*.

¹³ Bardi, Luciano, Mair, Peter (2008), “The Parameters of Party Systems”, *Party Politics*, 14, 2, σελ. 147–166.

¹⁴ Sartori, Giovanni (2005 [1976]), *ό.π.*, σελ. 263.

¹⁵ Δηλαδή, ο βαθμός του *κατακερματισμού* (από τον αριθμό των κομμάτων) και της *πόλωσης* (από την ιδεολογική απόσταση ανάμεσά τους).

σύντομα στη *δυναμική*¹⁶. Οι βασικές σχετικές συμβολές ανήκουν, σχεδόν αποκλειστικά, στον Peter Mair¹⁷. Η προσέγγιση αυτή εστιάζει στη μελέτη των αλλαγών στο κομματικό σύστημα, είτε αυτό εκλαμβάνεται ως ένα σύνολο τυπολογικών κατηγοριών σε συστημικό επίπεδο, είτε απλά και μόνο ως ένα σύνολο κομμάτων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Στην πρώτη περίπτωση, η αλλαγή είναι μετάβαση από τον ένα *τύπο* κομματικού συστήματος στον άλλο, ενώ στην δεύτερη περίπτωση, μεταβολή στον βαθμό κατακερματισμού ή πόλωσης.

Τέλος, η *χωρική* προσέγγιση θα εξεταστεί αναλυτικά στην επόμενη ενότητα, όπου θα εξεταστεί το θεωρητικό corpus περί κομματικού ανταγωνισμού.

2.3. Θεωρία κομματικού ανταγωνισμού

Στην αφετηρία της παρουσίασης του corpus που αφορά τον *κομματικό ανταγωνισμό* θα παραθέσουμε έναν *ορισμό* της εν λόγω έννοιας. Από τις διάφορες απόπειρες ορισμού, οι οποίες αντανακλούν ασφαλώς αντίστοιχες προσεγγίσεις, θα επιλέξουμε εκείνη που περιλαμβάνει επαρκές εννοιολογικό εύρος ώστε να ορίζει τον κομματικό ανταγωνισμό ως μία μορφή αλληλεπίδρασης μεταξύ των πολιτικών κομμάτων, η οποία εμπεριέχει και τις δύο ακραίες της μορφές που μπορεί να λάβει η κοινωνική αλληλεπίδραση γενικώς, δηλαδή τόσο τη *σύγκρουση* (ή *διαμάχη*) όσο και τη *συνεργασία*¹⁸.

¹⁶ Δηλαδή, στην τάση τους να μεταβάλλονται στο πέρασμα του χρόνου, βλ. βλ. Nwokora, Zim, Pelizzo, Riccardo (2017), *ό.π.*

¹⁷ Mair, Peter (1989), “The Problem of Party System Change”, *Journal of Theoretical Politics*, 1, σελ. 251-276, Mair, Peter (1997), *Party System Change: Approaches and Interpretations*, Oxford, Oxford University Press, και Mair, Peter (2006), “Party System Change”, σελ. 63-74, στο Katz RS, Crotty, W (επιμ.), *Handbook of Party Politics*, London, SAGE Publishing.

¹⁸ Franzmann, Simon (2011), “Competition, contest, and cooperation: The analytic framework of the issue market”, *Journal of Theoretical Politics*, 23, 3, σελ. 317-343. Θεωρούμε ότι η ανάλυση του Franzmann είναι ικανοποιητικά θεμελιωμένη στην κλασική θεωρία της *κοινωνιολογίας της σύγκρουσης* (*sociology of conflict*), σύμφωνα με την οποία τόσο η *σύγκρουση* όσο και η *συνεργασία* συνιστούν συστατικά στοιχεία της *κοινωνικής αλληλεπίδρασης*, δηλαδή αυτού που εδώ ονομάζουμε *ανταγωνισμό*, βλ. Simmel, Georg (2009 [1908]), *Sociology: Inquiries into the Construction of Social Forms*, Leiden, Brill, σελ. 227-

Αφού έχουμε ορίσει τον κομματικό ανταγωνισμό, στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε τις βασικές δέσμες των θεωρητικών συμβολών, οι οποίες μπορούν να καταταχθούν ως εξής: (α) *Βασικές χωρικές θεωρίες κομματικού ανταγωνισμού*, (β) *θεωρίες που περιλαμβάνουν ζητήματα κοινής αποδοχής*, (γ) *θεωρίες που περιλαμβάνουν συμπεριφορικούς παράγοντες*, (δ) *θεωρίες με ζητήματα μεταβαλλόμενης σημασίας*, (ε) *θεωρίες βασισμένες στους δρώντες*.

2.3.1. Βασικές χωρικές θεωρίες κομματικού ανταγωνισμού

Η πρώτη αναφορά της *χωρικής αναλογίας*¹⁹, δηλαδή η διατύπωση των προτιμήσεων κάποιων δρώντων με χωρικούς όρους, απαντάται όχι στην πολιτική επιστήμη, αλλά στην οικονομική. Συγκεκριμένα, ο θεωρητικός της οικονομικής επιστήμης και στατιστικολόγος Harold Hotelling μετέφερε, κατ' αναλογία, το απτό σχήμα που προκύπτει από το χωρικό δεδομένο της απόστασης ανάμεσα σε ένα κατάστημα και στους πελάτες του, στο θεωρητικό σχήμα που αφορά τις ευρύτερες προτιμήσεις των πελατών για τα χαρακτηριστικά ενός προϊόντος²⁰. Ο Hotelling αναζήτησε τη βέλτιστη τοποθέτηση των καταστημάτων πάνω σε έναν εμπορικό δρόμο, ώστε να προσελκύουν τον μέγιστο αριθμό πελατών, οι οποίοι τείνουν να προτιμούν το κατάστημα εκείνο που βρίσκεται εγγύτερα στην κατοικία τους, καθώς επιθυμούν να διανύουν τη μικρότερη δυνατή απόσταση. Επομένως, εφόσον οι κατοικίες των πελατών είναι ομοιόμορφα τοποθετημένες κατά μήκος της οδού, τα δύο εκείνα καταστήματα τα οποία είναι τοποθετημένα με όμορες τοποθεσίες στο μέσον της οδού αποτελούν το *σημείο ισορροπίας*, δηλαδή το σημείο στο οποίο τα καταστήματα προσελκύουν τον μέγιστο αριθμό πελατών. Με τον ίδιο τρόπο, συμπεραίνει ο Hotelling, λαμβάνει χώρα και η κατανομή των προτιμήσεων των

305. Ο Bartolini, μάλιστα, προσθέτει ενδιάμεσες καταστάσεις ανάμεσα στις δύο ακραίες (*συνεργασία, διαπραγμάτευση, διαμάχη, σύγκρουση*), συνθέτοντας ένα λεπτομερέστερο συνεχές αλληλεπίδρασης που αφορά τα κομματικά συστήματα, βλ. Bartolini, Stefano (1999), "Collusion, competition and democracy, Part I", *Journal of Theoretical Politics*, 11, 4, σελ. 435-470.

¹⁹ Downs, Anthony (1957), *An Economic Theory of Democracy*, New York, Harper and Row Publishers, σελ. 115.

²⁰ Hotelling, Harold (1929), "Stability in Competition", *The Economic Journal*, 39, 153, σελ. 41-57.

πελατών, καταναλωτών, για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των διάφορων προϊόντων, δηλαδή . Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα οι παραγωγοί να προσφέρουν προϊόντα, τα χαρακτηριστικά των οποίων συγκλίνουν ολοένα και περισσότερο, καθώς αντανακλούν το προϊόν εκείνο που προτιμά ο *διάμεσος πελάτης*.

Η ιδέα χρησιμοποίησης αυτού του σχήματος στην πολιτική επιστήμη αναπτύχθηκε πλήρως στο επιδραστικό έργο του Anthony Downs²¹, αν και είχαν προηγηθεί κάποιες σχετικές θεωρητικές επεξεργασίες²². Ο Downs επιχείρησε να διατυπώσει ένα συνεκτικό θεωρητικό πλαίσιο για να περιγράψει τις λειτουργίες ενός σύγχρονου πλουραλιστικού δημοκρατικού συστήματος, εντός του οποίου όλοι οι δρώντες (οι ψηφοφόροι, τα πολιτικά κόμματα κ.λπ.) λειτουργούν στη βάση της αρχής της *ορθολογικής επιλογής*²³, δηλαδή επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση της ωφέλειας από κάθε ενέργειά τους. Στο πλαίσιο αυτό ο Downs διατυπώνει μια σειρά από υποθέσεις, πολλές από τις οποίες έχουν αποτελέσει αφετηρίες για τα μετέπειτα θεωρητικά ρεύματα που σχετίζονται με τον κομματικό ανταγωνισμό. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε μια σύντομη καταγραφή τους.

Καταρχάς, ο Downs είναι ο πρώτος που διατυπώνει την υπόθεση σύμφωνα με την οποία τα πολιτικά κόμματα αποβλέπουν αποκλειστικά και μόνο στην *άσκηση της εξουσίας*, δηλαδή στη συμμετοχή στην κυβέρνηση, και μάλιστα για λόγους που σχετίζονται με την, δι' αυτής, μεγιστοποίηση της πρόσβασης στους υλικούς και ηθικούς πόρους του κράτους²⁴. Επομένως, δεν διαθέτουν *στρατηγικές* ιδεολογικές

²¹ Downs, Anthony (1957), *ό.π.*

²² Black, Duncan (1948), "On the rationale of group decision-making", *Journal of Political Economy*, 56,1, σελ. 23-34, και Black, Duncan (1985 [1958]), *The Theory of Committees and Elections*, Cambridge, Cambridge University Press. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι και ο ίδιος ο Hotelling διέβλεψε εξ αρχής τη δυνατότητα εφαρμογής της θεωρίας του στην πολιτική (βλ. σύντομο σχετικό σχόλιο που διατυπώνει στο τέλος της εργασίας του, Hotelling, *ό.π.*, σελ. 54).

²³ Με τον όρο *ορθολογική επιλογή* («*rational choice*») αναφερόμαστε στην

²⁴ Αναφορικά με το είδος των πόρων, ο Downs φαίνεται να υιοθετεί την κλασική βεμπεριανή κατανομή της ισχύος εντός μιας πολιτικής κοινότητας σε τρεις μορφές: ... (βλ. Weber, Max (1978 [1922]), *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, επιμ. Guenther Roth & Claus Wittich, Berkeley, University of California Press, σελ. 926-939). Κατ' αντιστοιχία, ο Downs αναφέρει, ως συστατικά στοιχεία αυτών των πόρων, το *εισόδημα*, το *κύρος* και την *εξουσία* (βλ. Downs, *ό.π.*, σελ. 137).

μέριμνες που σχετίζονται με την εφαρμογή κάποιας συγκεκριμένης πολιτικής²⁵. Αντιθέτως, οι εν λόγω μέριμνες είναι αποκλειστικά τακτικής φύσης, δηλαδή εργαλειακές, και αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση του μοναδικού στρατηγικού στόχου, ο οποίος είναι η άσκηση της εξουσίας. Με τον τρόπο αυτόν θεμελιώνεται η ορθολογικότητα των πολιτικών κομμάτων. Η δεύτερη υπόθεση που διατυπώνει αφορά την ορθολογικότητα των ψηφοφόρων. Σύμφωνα με αυτήν, κάθε ψηφοφόρος επιλέγει, ως ορθολογικός «*homo politicus*»²⁶, την κυβέρνηση εκείνη που θεωρεί ότι θα μεγιστοποιήσει το όφελος για τον ίδιο. Συγκεκριμένα, ο Downs θεωρεί ότι όλοι οι ψηφοφόροι θεωρούν ως κρίσιμη μόνο μία διάσταση πολιτικής²⁷, επί της οποίας και κατανέμονται οι μονοκόρυφες προτιμήσεις²⁸ τους. Η τρίτη υπόθεση αφορά την ατελή πληροφόρηση των δρώντων. Σύμφωνα με αυτήν, κανείς ψηφοφόρος δεν μπορεί να υπολογίσει με απόλυτη ακρίβεια τα οφέλη που θα αποκομίσει από την κυβερνητική πολιτική των κομμάτων, ώστε να κάνει με απόλυτη βεβαιότητα την πλέον εύστοχη επιλογή, και κανένα πολιτικό κόμμα δεν μπορεί να γνωρίζει τις ακριβείς προτιμήσεις των ψηφοφόρων, ώστε να τοποθετηθεί αναλόγως – όσο καλή πληροφόρηση και να έχουν αυτά τα δύο βασικά είδη των δρώντων. Ωστόσο, υπάρχει ένας παράγοντας, ο οποίος είναι αρκετά σταθερός ώστε μπορεί να κατευθύνει τις επιλογές τους, ακόμη και σε συνθήκες ατελούς πληροφόρησης. Ο παράγοντας αυτός είναι η ιδεολογία²⁹. Σύμφωνα με τον Downs, εφόσον η ιδεολογία συνδέεται με την εφαρμοστέα πολιτική, τότε αποτελεί έναν ασφαλή δείκτη για την κατεύθυνση της δεύτερης, και, ως εκ τούτου, ο ψηφοφόρος μπορεί να ψηφίσει το κόμμα που θα μεγιστοποιήσει τη χρησιμότητα για τον ίδιο, ακόμη και σε συνθήκες ατελούς πληροφόρησης. Επομένως, και τα κόμματα έχουν το κίνητρο να υιοθετούν ιδεολογίες οι οποίες, με τη σειρά τους,

²⁵ Αυτό ποσώς σημαίνει ότι τα πολιτικά κόμματα είναι, σύμφωνα με τον Downs, δρώντες αποϊδεολογικοποιημένοι.

²⁶ Κατ' αναλογία του ορθολογικού «*homo economicus*» των οικονομολόγων.

²⁷ Κατ' αναλογία της μίας εμπορικής οδού («*Main Street*») στο σχήμα του Hotelling, βλ. Hotelling (1929), ό.π..

²⁸ Downs, ό.π., σελ. 142. Με τον όρο «μονοκόρυφες προτιμήσεις» αναφερόμαστε στην υπόθεση ότι όσο περισσότερο ο ψηφοφόρος απομακρύνεται από το πλέον προτιμώμενο αποτέλεσμα τόσο περισσότερο μειώνεται η χρησιμότητα για τον ίδιο, βλ. Austen-Smith, David και Banks, Jeffrey (2000), *Positive Political Theory II*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, σελ. 33.

²⁹ Downs, ό.π., σελ. 97.

δίνουν το σήμα στους ψηφοφόρους ότι τα κόμματα θα εφαρμόσουν πολιτικές που θα μεγιστοποιήσουν τα οφέλη για τους ίδιους. Ωστόσο, αν και η ιδεολογία έχει εργαλειακή χρησιμότητα για τα κόμματα, τούτο δε συνεπάγεται την ευκολία στην μεταβολή της. Πράγματι, ακριβώς επειδή για τους ψηφοφόρους αποτελεί τον μοναδικό σταθερό οδοδείκτη, οι τελευταίοι εκτιμούν ιδιαίτερα τη σταθερότητα στην ιδεολογική τοποθέτηση των πολιτικών κομμάτων και τείνουν να θεωρούν τις συχνές, ή τις ριζικές, αλλαγές ως σημάδι έλλειψης αξιοπιστίας³⁰.

Οι υποθέσεις αυτές δημιουργούν ένα πλαίσιο εντός του οποίου διεξάγεται ο κομματικός ανταγωνισμός. Βασικό χαρακτηριστικό αυτού του πλαισίου είναι η ύπαρξη ενός ιδεολογικού άξονα πολιτικής «Αριστερά – Δεξιά», επί του οποίου τοποθετούνται τόσο οι *ψηφοφόροι* (στο σημείο που μεγιστοποιεί τη χρησιμότητα για τους ίδιους από την εφαρμογή της αντίστοιχης πολιτικής), όσο και τα *κόμματα* (στο σημείο που μεγιστοποιεί τις ψήφους). Στο πλαίσιο αυτό, η επιλογή των ψηφοφόρων είναι ευνόητη: ψηφίζουν το κόμμα εκείνο που βρίσκεται εγγύτερα στη δική τους θέση. Πώς, όμως, τα κόμματα πετυχαίνουν τον δικό τους στόχο, δηλαδή τη μεγιστοποίηση των ψήφων, μέσω της κατάλληλης τοποθέτησης επί του ιδεολογικού άξονα πολιτικής; Για να απαντήσει στο ερώτημα αυτό, ο Downs υποθέτει πως υπάρχει ένα *σημείο ισορροπίας*, στο οποίο όλα τα κόμματα³¹ έχουν λάβει τις ιδανικές για τα ίδια θέσεις και δεν υπάρχει χώρος για την είσοδο νέων κομμάτων. Το σημείο αυτό καθορίζεται τόσο από την κατανομή της θέσης των ψηφοφόρων στον ίδιο άξονα, όσο και από θεσμικούς περιορισμούς³². Αποτέλεσμα της υπόθεσης για το σημείο ισορροπίας είναι ότι, προκειμένου να μεγιστοποιήσουν τις ψήφους, τα κόμματα τείνουν να συγκλίνουν στο σημείο εκείνο επί του άξονα που μπορεί να τους εξασφαλίσει αυτή τη μεγιστοποίηση. Το σημείο αυτό είναι εκείνο που αντιστοιχεί στις προτιμήσεις των περισσότερων ψηφοφόρων. Στην περίπτωση, επομένως, που η κατανομή των θέσεων των ψηφοφόρων είναι *κανονική*, το σημείο αυτό βρίσκεται στο *κέντρο* του άξονα. Το συμπέρασμα αυτό συμπίπτει με το θεώρημα του *διάμεσου ψηφοφόρου*, το οποίο είχαν προηγουμένως επεξεργαστεί στις συμβολές τους οι Hotelling και Black.

³⁰ Ο.π., σελ. 104.

³¹ Το μοντέλο του Downs είναι δικομματικό, διότι τα περισσότερα, και μικρότερα, κόμματα τείνουν να συνενώνονται μέχρι τη στιγμή που δημιουργούνται δύο μεγάλα κόμματα.

³² Κυρίως το εκλογικό σύστημα (αναλογικό ή πλειοψηφικό).

2.3.2. Χωρικές θεωρίες που περιλαμβάνουν ζητήματα κοινής αποδοχής

Το δεύτερο ρεύμα στη θεωρητικό corpus του κομματικού ανταγωνισμού εμφανίστηκε ως μια κριτική επεξεργασία της θεωρίας του Downs, η οποία από τη στιγμή της δημοσίευσής της καθιερώθηκε ως σημείο αναφοράς. Πράγματι, έξι χρόνια μετά τη συμβολή του Downs, διατυπώθηκε από τον Donald Stokes η πρώτη μείζον κριτική, η οποία εστιάστηκε αφενός στη *μονοδιάστατη* αντίληψη της πολιτικής που υιοθετεί ο Downs, δηλαδή στην αποκλειστικότητα του άξονα Αριστερά – Δεξιά, και αφετέρου στην *τοποθέτηση* τόσο των *ψηφοφόρων* όσο και των *πολιτικών κομμάτων* επ’ αυτού³³. Αναφορικά με το *πρώτο* σημείο, ο Stokes αμφισβητεί την ύπαρξη μόνο μίας διάστασης πολιτικής, και υποστηρίζει ότι είναι σκόπιμος ο συνδυασμός τουλάχιστον δύο διαστάσεων, ώστε να συμπεριληφθούν κρίσιμα ζητήματα επί των οποίων τα κόμματα παίρνουν θέση και που δεν μπορούν να τοποθετηθούν επί του άξονα Αριστερά – Δεξιά³⁴, δηλαδή δεν είναι αμιγώς κοινωνικοοικονομικής φύσης. Αναφορικά με το *δεύτερο* σημείο, ο Stokes υποστηρίζει πως η τοποθέτηση και των δύο ειδών δρώντων στον ίδιο άξονα είναι προβληματική διότι, στην πράξη, η εκλογική συμπεριφορά των ψηφοφόρων δεν καθορίζεται από την πραγματική θέση των πολιτικών κομμάτων σε αυτόν, αλλά από τη θέση που θεωρούν οι ψηφοφόροι ότι αυτά κατέχουν³⁵.

Επίσης, ο Stokes επεξεργάζεται μία περαιτέρω διαφοροποίηση των ζητημάτων επί των οποίων τοποθετούνται τα κόμματα. Η διαφοροποίηση αυτή θεμελιώνεται επί της θέσης ότι, από τη φύση τους, δεν προσφέρονται όλα αυτά τα ζητήματα για διατύπωση *εναλλακτικών* κυβερνητικών προτάσεων πολιτικής³⁶, καθώς για κάποια από αυτά η τοποθέτηση όλων των δρώντων δεν μπορεί παρά να είναι μία και θεωρείται δεδομένη. Ως εκ τούτου, διακρίνει τα ζητήματα αφενός σε *ζητήματα*

³³ Stokes, Donald (1963), “Spatial models of party competition”, *American Political Science Review*, 57, σελ. 368-377.

³⁴ Ο.π., σελ. 370.

³⁵ Ο.π., σελ. 375. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή η

³⁶ Ο.π., σελ. 372.

τοποθέτησης («*position issues*»), τα οποία προσφέρονται για διαφοροποιημένη ιδεολογική προσέγγιση, τόσο από την πλευρά των ψηφοφόρων όσο και από την πλευρά των πολιτικών κομμάτων, και αφετέρου σε *ζητήματα κοινής αποδοχής* («*valence issues*»), τα οποία είναι εξ αρχής αξιολογημένα θετικά ή αρνητικά από το εκλογικό σώμα και ως τέτοια εκλαμβάνονται από τα πολιτικά κόμματα³⁷. Το περιεχόμενό τους διαμορφώνεται από τη νοηματοδότηση και αξιολόγηση γενικότερων κοινωνικών στοχεύσεων και καταστάσεων από τους ψηφοφόρους³⁸. Επομένως, στο πλαίσιο αυτό, τα πολιτικά κόμματα μπορούν να ανταγωνιστούν μεταξύ τους, επιδιώκοντας να συνδέσουν τα θετικά φορτισμένα ζητήματα κοινής αποδοχής με τα ίδια και τις θέσεις τους, ενώ τα αρνητικά με τους αντιπάλους τους. Η ανάδειξη των *ζητημάτων κοινής αποδοχής* αποτελεί μια σημαντική συμβολή του Stokes, η οποία όμως δεν είναι συμβατή με το μονοδιάστατο μοντέλο του Downs που περιλαμβάνει μόνο *ζητήματα τοποθέτησης*³⁹.

2.3.3. Χωρικές θεωρίες που περιλαμβάνουν συμπεριφορικούς παράγοντες

Σε αυτή την υποενότητα θα εξετάσουμε θεωρητικές συμβολές οι οποίες ουσιαστικά ανταποκρίνονται στο κάλεσμα του Stokes για συμπερίληψη στη μελέτη του κομματικού ανταγωνισμού παραγόντων οι οποίοι δεν σχετίζονται με τα κλασικά *ζητήματα τοποθέτησης*, όπως αυτά προσδιορίζονται από το *μονοδιάστατο χωρικό μοντέλο αναφοράς* του Downs, και τα οποία κατευθύνουν τους ψηφοφόρους προς το *πλησιέστερο* πολιτικό κόμμα, δηλαδή στο κόμμα εκείνο που, ως κυβέρνηση, θα ασκήσει πολιτική η οποία θα μεγιστοποιήσει τη χρησιμότητα της ψήφου για τους ψηφοφόρους που το επέλεξαν.

³⁷ Ο.π., σελ. 373.

³⁸ Stokes, Donald (1992), “Valence politics”, σελ. 147, στο Kavanagh, Dennis (επιμ.), *Electoral Politics*, Oxford, Clarendon Press.

³⁹ Για τον λόγο αυτό, ο Stokes προτείνει την αναδιαμόρφωση του μοντέλου αυτού, ώστε να περιλαμβάνει τα δύο διαφορετικά είδη ζητημάτων ως *δύο* διακριτές *μεταβλητές*, βλ. Stokes (1963), ό.π., σελ. 376.

Πράγματι, η εν λόγω ερευνητική δέσμη, με πρωτοπόρα την εργασία του Angus Campbell και των συνεργατών του⁴⁰, αμφισβητεί τη ρασιοναλιστική προσέγγιση περί της καθοδηγητικής σημασίας αυτών των ζητημάτων και επικεντρώνεται στην συμπεριφοριστική επίδραση που έχουν στις προτιμήσεις του εκλογικού σώματος τα δομικά κοινωνικά χαρακτηριστικά των ίδιων των ψηφοφόρων⁴¹. Τα χαρακτηριστικά αυτά μπορεί, μεταξύ άλλων, να είναι η ταύτιση με ένα πολιτικό κόμμα, η εικόνα που έχουν οι ψηφοφόροι για τους υποψηφίους, ή η εκ των υστέρων αξιολόγηση της κυβερνητικής θητείας κάποιου κόμματος⁴², και τα οποία διαμορφώνονται από το πολιτικό⁴³, οικονομικό και κοινωνικό συγκείμενο⁴⁴.

Βασίζόμενοι σε αυτή την συμπεριφοριστική θεωρητική αφετηρία, διάφορα μοντέλα προτάθηκαν για τον συνδυασμό του χωρικού μοντέλου αναφοράς με ποικίλους συμπεριφοριστικούς παράγοντες. Εδώ θα αναφέρουμε χαρακτηριστικές περιπτώσεις, όπως το μοντέλο των Erikson και Romero⁴⁵, σύμφωνα με το οποίο, εντός ενός μοντέλου, εφαρμόζονται χωρικές αποστάσεις⁴⁶ επί πολλαπλών διαστάσεων πολιτικής από κοινού με τη συμπεριφοριστική μεταβλητή της κομματικής ταύτισης και με μία ακόμη μεταβλητή που αντιστοιχεί σε ένα ζήτημα κοινής αποδοχής. Μία ακόμη αξιοσημείωτη συμβολή που ανήκει σε αυτή την ομάδα είναι εκείνη του James Adams και των συνεργατών του⁴⁷, οι οποίοι ανέπτυξαν ένα ενοποιημένο μοντέλο κομματικού ανταγωνισμού, το οποίο συνδυάζει τις βασικές υποθέσεις του χωρικού μοντέλου αναφοράς του Downs, με συμπεριφορικούς παράγοντες, οι οποίοι μεταβάλλουν τις συνέπειες αυτών των υποθέσεων. Οι

⁴⁰ Campbell, Angus, Converse, Philip, Miller, Warren, Stokes, Donald (1960), *The American Voter*, New York, Wiley.

⁴¹ Campbell κ.α. (1960), ό.π., σελ. 18-32.

⁴² Ο.π., σελ. 42-63.

⁴³ Ο.π., σελ. 117.

⁴⁴ Ο.π., σελ. 291.

⁴⁵ Erikson Robert, Romero David (1990), “Candidate Equilibrium and the Behavioral Model of the Vote”, *The American Political Science Review*, 84, 4, σελ. 1103-1126.

⁴⁶ Το υπό εξέταση χωρικό μοντέλο διαφέρει από το μοντέλο αναφοράς και από μία ακόμη, κρίσιμη, άποψη.

⁴⁷ Adams, James, Merrill Samuel, Grofman, Bernard (2005), *A Unified Theory of Party Competition*, Cambridge, Cambridge University Press.

παράγοντες αυτοί είναι τρεις: (α) οι μέριμνες των ψηφοφόρων που δεν σχετίζονται με συγκεκριμένες πολιτικές, κυρίως η κομματική ταύτιση, (β) η τάση των ψηφοφόρων να αγνοούν ή να παραβλέπουν τις προεκλογικές υποσχέσεις των κομμάτων αναφορικά με τις αλλαγές πολιτικής που μπορούν και θέλουν να επιφέρουν, και (γ) η τάση των εκλογέων να απέχουν από την ψηφοφορία στην περίπτωση που θεωρούν ότι κανένα κόμμα δεν είναι αρκετά κοντά στις δικές τους θέσεις⁴⁸. Συνδυάζοντας τη χωρική με τη συμπεριφορική προσέγγιση, οι συγγραφείς επιδιώκουν να δείξουν ότι αν και οι ψηφοφόροι τείνουν να έχουν ήδη προτιμήσεις για συγκεκριμένα κόμματα για λόγους που δεν σχετίζονται με την προσδοκία εφαρμογής συγκεκριμένων πολιτικών, τα κόμματα αυτά έχουν ακόμη σαφή εκλογικά κίνητρα να απευθυνθούν σε αυτούς τους ψηφοφόρους στη βάση συγκεκριμένων πολιτικών⁴⁹.

2.3.4. Χωρικές θεωρίες που περιλαμβάνουν προεξάρχοντα ζητήματα (*salient issues*)

Στην τέταρτη και τελευταία δέσμη χωρικών θεωριών θα παρουσιάσουμε εκείνες τις συμβολές που περιλαμβάνουν μοντέλα τα οποία περιλαμβάνουν περισσότερες από μία διαστάσεις πολιτικής που, όμως, δεν έχουν την ίδια σημασία για το εκλογικό σώμα. Το ρεύμα αυτό ακολουθεί σχετικές επισημάνσεις του Stokes⁵⁰, αλλά και του Downs⁵¹, σύμφωνα με τις οποίες τα χωρικά μοντέλα θα πρέπει να λάβουν υπόψη ότι η σημασία, η βαρύτητα (*saliency*), των διαστάσεων πολιτικής, και των αντίστοιχων ζητημάτων, μεταβάλλεται μέσα στον χρόνο.

Στη συνέχεια, άλλες συμβολές έδειξαν τη στρατηγική διάσταση αυτής της έννοιας. Υποστήριξαν, δηλαδή, ότι τα πολιτικά κόμματα μπορούν να τονίζουν τη σημασία κάποιων διαστάσεων πολιτικής, να επιλέγουν δηλαδή ως προεξάρχοντα κάποια ζητήματα, να συνδέονται μαζί τους, να τα υιοθετούν, είτε μακροχρόνια, είτε

⁴⁸ Ο.π., σελ. 2.

⁴⁹ Ο.π., σελ. 232-233.

⁵⁰ Stokes (1963), ό.π., σελ. 372.

⁵¹ Downs (1957), ό.π., σελ. 141.

βραχυχρόνια⁵². Με τον τρόπο αυτόν, τα κόμματα τείνουν να ανταγωνίζονται τονίζοντας επιλεκτικά τη σημασία των ζητημάτων των οποίων έχουν την *ιδιοκτησία* (*issue ownership*), δηλαδή των ζητημάτων με τα οποία φαίνονται περισσότερο συνδεδεμένα ενώπιον της κοινής γνώμης, και όχι μέσω της διαφορετικής τοποθέτησης πάνω στους άξονες πολιτικής που τα περιλαμβάνουν⁵³.

Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι αυτή η στρατηγική δεν δύναται να εφαρμοστεί μόνο σε ζητήματα *κοινής αποδοχής* (*valence issues*), αλλά και στα ζητήματα *τοποθέτησης* (*position issues*), στα οποία τα κόμματα μπορούν να διεκδικήσουν την ιδιοκτησία μιας συγκεκριμένης τοποθέτησης⁵⁴.

2.4. Θεωρία συνασπισμών

Στην ενότητα αυτή θα *ορίσουμε*, καταρχάς, την έννοια του *συνασπισμού* μεταξύ πολιτικών κομμάτων και, στη συνέχεια, θα προχωρήσουμε στην παρουσίαση των βασικότερων, και χρησιμότερων για τη δική μας ερευνητική στοχοθεσία, θεωρητικών συμβολών που αφορούν τη *συμμετοχή* των κομμάτων σε αυτούς.

Αναφορικά με το πρώτο καθήκον μας, θα υιοθετήσουμε, για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας, έναν ορισμό, ο οποίος είναι αρκετά ευρύς ώστε να δύναται να συμπεριλάβει ικανοποιητικό αριθμό περιπτώσεων και ταυτόχρονα είναι επαρκώς προσανατολισμένος στις βασικές υποθέσεις της θεωρίας κομματικού ανταγωνισμού που περιγράψαμε στην προηγούμενη ενότητα. Ως εκ τούτων, *συνασπισμό* ονομάζουμε ένα σύνολο κοινοβουλευτικών πολιτικών κομμάτων, τα οποία συμφωνούν να επιδιώξουν την επίτευξη ενός κοινού στόχου ή ενός συνόλου κοινών στόχων,

⁵² Budge, Ian (2015), “Issue Emphases, Saliency Theory and Issue Ownership: A Historical and Conceptual Analysis”, *West European Politics*, 38, 4, σελ. 761-777.

⁵³ Budge, Ian, Robertson, David, Hearl, Derek (1987), *Ideology, Strategy and Party Change: Spatial Analyses of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*, Cambridge, Cambridge University Press, σελ. 39, και Budge, Ian, Farlie, Dennis, (1983), *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*, London, Allen & Unwin.

⁵⁴ Meguid, Bonnie (2008), *Party Competition between Unequals in Western Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, σελ. 26.

συγκεντρώνουν τους πόρους τους για την επίτευξή του, επικοινωνούν και προχωρούν σε δεσμεύσεις αναφορικά με τον στόχο, και, τέλος, συμφωνούν στην κατανομή των ωφελημάτων που θα προκύψουν από την τελική επίτευξή του⁵⁵.

Αναφορικά με το δεύτερο καθήκον μας σε αυτή την ενότητα, θα ξεκινήσουμε την επισκόπηση της βιβλιογραφίας αναφορά με τον σχηματισμό συνασπισμών με την επισήμανση ότι στην αφετηρία κάθε σχετικής θεωρίας βρίσκεται το εξής ερώτημα: *ποιο είναι το είδος του ανταλλάγματος («payoff») που επιδιώκει να αποσπάσει ένα κόμμα προκειμένου να συναινέσει στη συμμετοχή του σε έναν συνασπισμό;* Ως εκ τούτου, η κεντρική διαχωριστική τομή στη βιβλιογραφία τίθεται από την απάντηση που οι διάφορες θεωρίες δίνουν στο εν λόγω ερώτημα. Από τη μία πλευρά βρίσκονται οι θεωρίες εκείνες που απαντούν ότι το αντάλλαγμα αφορά αποκλειστικά στη μεγιστοποίηση του οφέλους που προκύπτει από τη συμμετοχή στην κυβέρνηση και τη, δι' αυτής, πρόσβαση στη νομή των υλικών και ηθικών πόρων του κράτους. Από την άλλη πλευρά, τοποθετούμε τις θεωρίες εκείνες οι οποίες αναζητούν το βασικό αντάλλαγμα στη συμμετοχή στη διαμόρφωση της κυβερνητικής πολιτικής.

Ωστόσο, η συγκεκριμένη διαχωριστική τομή δεν είναι η μοναδική στην βιβλιογραφία. Πράγματι, υπάρχει και μία δεύτερη, η οποία, αν και προκύπτει από την προηγούμενη, διαθέτει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Η τομή αυτή χωρίζει το θεωρητικό corpus στις συμβολές που αναζητούν το ερμηνευτικό κλειδί σε συγκεκριμένες *ιδιότητες* που διαθέτουν τα πολιτικά κόμματα, αντιστοιχίζουν δηλαδή συγκεκριμένους *τύπους* κομμάτων με συγκεκριμένες *επιλογές* αναφορικά με το ερώτημα συμμετοχής σε έναν συνασπισμό, και σε εκείνες οι οποίες παραλείπουν μια τέτοια αντιστοίχιση

Επομένως, προκειμένου να στην ενότητα αυτή θα παρουσιάσουμε το εκτεταμένο corpus της θεωρίας περί σχηματισμού κομματικών συνασπισμών χωρισμένο σε *τέσσερα* μέρη: (α) στις θεωρίες που υποστηρίζουν ότι το βασικό κριτήριο είναι η συμμετοχή στην κυβέρνηση, (β) στις θεωρίες που δέχονται ότι βασικό κριτήριο είναι η επιρροή επί τη άσκησης δημόσιας πολιτικής, (γ) στις θεωρίες που επικεντρώνονται στους δρώντες.

2.4.1. Θεωρίες προσανατολισμένες στη συμμετοχή στην κυβέρνηση

⁵⁵ Browne, Eric (1982), "Introduction", σελ. 2, στο Browne, Eric, Dreijmanis, John (επιμ.) (1982), *Government Coalitions in Western Democracies*, New York, Longman.

Οι θεωρίες που ανήκουν στην πρώτη κατηγορία προηγήθηκαν, τόσο χρονικά όσο και εννοιολογικά. Οι πρώτες συμβολές αντιστοιχούν στις πρωτοπόρες εργασίες των Von Neumann και Morgenstern⁵⁶, καθώς και του Riker⁵⁷. Οι εργασίες αυτές, χρησιμοποιώντας τα μεθοδολογικά εργαλεία της *θεωρίας παιγνίων*, διατύπωσαν πρώτες την υπόθεση του «ελάχιστου νικηφόρου συνασπισμού» (ΕΝΣ), «*minimal winning coalition*» (MWC)⁵⁸, σύμφωνα με την οποία στους συνασπισμούς συμμετέχουν μόνο οι απολύτως απαραίτητοι για τη συγκέντρωση πλειοψηφίας εταίροι. Το βασικό επιχείρημα πίσω από αυτήν υπόθεση είναι πως ο διαμοιρασμός των ωφελημάτων στους λιγότερους δυνατούς συμμετέχοντες μεγιστοποιεί το όφελος για κάθε έναν από αυτούς.

Η υπόθεση αυτή, αν και αποτελεί το θεμέλιο της θεωρίας συνασπισμών, αδυνατεί, από μόνη της, να εξηγήσει την πλειοψηφία των περιπτώσεων σχηματισμού κυβερνήσεων συνασπισμού. Για τον λόγο αυτό, πολύ γρήγορα εμφανίστηκαν συμπληρωματικές υποθέσεις, οι οποίες προσπαθούν να προσδιορίσουν με πιο περιοριστικό τρόπο τους συμμετέχοντες εταίρους. Οι πρώτες σχετικές απόπειρες, οι οποίες εξακολουθούν να ανήκουν στην ομάδα υποθέσεων εκείνη που θεωρεί ως αποκλειστική αποζημίωση τη συμμετοχή στην κυβέρνηση, ανήκουν στον ίδιο τον Riker και τον M. Leiserson. Ο πρώτος διατύπωσε την, συμπληρωματική σε εκείνη του ΕΝΣ, υπόθεση των *ελάχιστων εδρών*. Σύμφωνα με αυτήν την υπόθεση, ένα επιπλέον κριτήριο το οποίο θα καθορίσει το κόμμα, μεταξύ των διαθέσιμων, που θα επιλεγεί για συμμετοχή στον ΕΝΣ είναι εκείνο που αντιστοιχεί στον *μικρότερο αριθμό εδρών*⁵⁹. Η εν λόγω υπόθεση, με τη σειρά της, θεμελιώνεται επί της υπόθεσης για την *αναλογική* κατανομή των ανταλλαγμάτων μεταξύ των εταίρων, η οποία συνήθως εκφράζεται με την αναλογική κατανομή των υπουργικών χαρτοφυλακίων, αλλά και άλλων κυβερνητικών θέσεων⁶⁰. Για παράδειγμα, δύο κόμματα που μετέχουν ήδη σε

⁵⁶ Von Neumann John, Morgenstern Oskar (1953), *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton, Princeton University Press.

⁵⁷ Riker William (1962), *The Theory of Political Coalitions*, New Heaven, Yale University Press.

⁵⁸ Ο.π., σελ. 56.

⁵⁹ Riker (1962), ό.π..

⁶⁰ Gamson, William (1961), “A Theory of Coalition Formation”, *American Sociological Review*, 26, σελ. 373-382.

έναν υπό διαμόρφωση ΕΝΣ τριών κομμάτων θα επιλέξουν για τρίτο εταίρο, μεταξύ δύο εναλλακτικών, το κόμμα εκείνο το που έχει τον μικρότερο αριθμό εδρών στο κοινοβούλιο, διότι σε αυτόν θα αναλογεί μικρότερος αριθμός υπουργείων. Προς την ίδια κατεύθυνση, αλλά με μια προσέγγιση δυναμική, κινείται η υπόθεση του *μικρότερου αριθμού κομμάτων*⁶¹. Σύμφωνα με αυτήν, ο ΕΝΣ που έχει τις περισσότερες πιθανότητες να σχηματιστεί είναι εκείνος ο οποίος περιλαμβάνει τον μικρότερο δυνατό αριθμό κομμάτων. Η υπόθεση αυτή θεμελιώνεται επί του επιχειρήματος ότι η διαδικασία των διαπραγματεύσεων μεταξύ των λιγότερων δυνατών εταίρων είναι πολύ πιο ευχερής και αποτελεσματική, τόσο κατά τη φάση του σχηματισμού του ΕΝΣ, όσο και κατά τη φάση της λειτουργίας του ως κυβερνητικού συνασπισμού.

Ωστόσο, η συμπλήρωση της κεντρικής υπόθεσης του ΕΝΣ με τις υποθέσεις του *μικρότερου αριθμού εδρών* και του *μικρότερου αριθμού κομμάτων*, απέτυχε να βελτιώσει την ικανότητά της να εξηγήσει την πλειοψηφία των περιπτώσεων σχηματισμού κυβερνητικών συνασπισμών⁶². Για τον λόγο αυτό, η θεωρία έσπευσε να προσθέσει την διάσταση της *ιδεολογικής απόστασης*. Η *πρώτη* σχετική συμβολή είναι η υπόθεση του *ελάχιστου εύρους*⁶³, σύμφωνα με την οποία μεταξύ των διαθέσιμων ΕΝΣ εκείνος που θα σχηματιστεί είναι ο ΕΝΣ με την ελάχιστη ιδεολογική απόσταση ανάμεσα στους δύο ακραίους εταίρους. Η *δεύτερη* συμβολή, η οποία θα προετοιμάσει το έδαφος για την υπέρβαση των θεωριών που δίνουν απόλυτη προτεραιότητα στην αποζημίωση που αναφέρεται στη συμμετοχή στην κυβέρνηση, αντιστοιχεί στην υπόθεση σύμφωνα με την οποία ο ΕΝΣ που θα σχηματιστεί είναι εκείνος ο οποίος περιλαμβάνει, κατ' αποκλειστικότητα, ιδεολογικά όμορους εταίρους. Στην περίπτωση αυτή, δηλαδή, πολιτικά κόμματα τα οποία τοποθετούνται, επί του άξονα που αντιπροσωπεύει τη βασική διάσταση πολιτικής σε ένα δεδομένο κομματικό σύστημα (Αριστερά–Δεξιά ή άλλος), με τέτοιο τρόπο ώστε να σχηματίζεται μια συνεκτική

⁶¹ Leiserson, M. (1966), *Coalitions in Politics*, New Haven, Yale University Press.

⁶² Browne, Eric (1973), *Coalitions Theories: A Logical and Empirical Technique*, London, Sage, 1973, σελ. 28.

⁶³ Leiserson, M. (1966), *ό.π.*.

αλληλουχία⁶⁴.

2.4.2. Θεωρίες προσανατολισμένες στην επιρροή επί της άσκησης δημόσιας πολιτικής

Η απόσπαση ανταλλαγμάτων τα οποία σχετίζονται με τη δυνατότητα άσκησης επιρροής επί της δημόσιας πολιτικής αποτέλεσε τον *δεύτερο* δρόμο που ακολούθησε η θεωρητική παραγωγή. Σύμφωνα με τον De Swaan⁶⁵, η βασική μέριμνα των κομμάτων είναι να *ελαχιστοποιήσουν* την ιδεολογική απόσταση ανάμεσα στον υπό σύσταση συνασπισμό και στα ίδια. Ως εκ τούτου, ανάμεσα στους διάφορους δυνατούς ΕΝΣ, εκείνος ο οποίος θα πραγματοποιηθεί είναι ο συνασπισμός για τον οποίο ισχύει η υπόθεση της «*ελάχιστης απόστασης πολιτικής*»⁶⁶ («minimal policy distance»). Τούτο σημαίνει πρακτικά ότι, μεταξύ των δυνατών ΕΝΣ, εκείνος που θα σχηματιστεί είναι ο ΕΝΣ από τον οποίο οι εταίροι προσδοκούν την υιοθέτηση πολιτικής που θα απέχει όσο το δυνατόν λιγότερο από τη δική τους προτιμώμενη πολιτική.

2.4.3. Θεωρίες προσανατολισμένες στους δρώντες

Ως ανήκουσες σε αυτό το βιβλιογραφικό ρεύμα, θα παρουσιάσουμε θεωρίες οι οποίες εξηγούν τις επιλογές των πολιτικών κομμάτων αναφορικά με τη συμμετοχή στον συνασπισμό στη βάση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών τους. Τα

⁶⁴ Axelrod R. (1970), *Conflict of Interest: A Theory of Divergent Goals with Applications to Politics*, Chicago, Markham.

⁶⁵ De Swaan, (1973), De Swaan, Abram (1973), *Coalition Theories and Cabinet Formations: A Study of Formal Theories of Coalition Formation Applied to Nine European Parliaments after 1918*, Amsterdam, Elsevier.

⁶⁶ Ο.π..

χαρακτηριστικά αυτά αναφέρονται συνήθως είτε στο μέγεθος τους, είτε στην ιδεολογική τοποθέτησή τους, τα οποία μπορούν να τους εξασφαλίσουν στρατηγικά πλεονεκτήματα, κατά τη διαδικασία διαπραγμάτευσης για τον σχηματισμό του συνασπισμού.

Η πρώτη υπόθεση που θα εξετάσουμε υποστηρίζει ότι το μεγάλο, συγκριτικά με τους υπόλοιπους, μέγεθος ενός συγκεκριμένου δρώντα μπορεί να καθορίσει την πορεία και την εξέλιξη της διαδικασίας και για τον λόγο αυτό ονομάζεται *κυρίαρχος*⁶⁷. Η βασική ιδιότητα του *κυρίαρχου* δρώντα (ή *παίκτη*, αφού πρόκειται για *παίγνιο*) είναι πως, μέσα σε έναν κυριαρχούμενο συνασπισμό, ο κυρίαρχος παίκτης έχει την πλειοψηφία και κανείς αντίπαλος συνδυασμός ισχύος δεν μπορεί να μεταβάλλει αυτήν την κατάσταση. Ο *κυρίαρχος* είναι ο πιο ισχυρός παίκτης, τόσο στο εσωτερικό του συνασπισμού, όσο και εκτός αυτού. Επομένως, συμπληρωματική σε αυτή την υπόθεση είναι και εκείνη η οποία

Η δεύτερη υπόθεση είναι εκείνη του *κεντρικού παίκτη*⁶⁸. Ο κεντρικός παίκτης διαθέτει βάρος το οποίο είναι μεγαλύτερο από τη διαφορά μεταξύ του βάρους των παικτών που βρίσκονται στα αριστερά του και του βάρους των παικτών που βρίσκονται στα δεξιά του. Ως εκ τούτου, ο κεντρικός παίκτης είναι σε θέση να σχηματίσει συνασπισμούς με άλλους παίκτες που βρίσκονται τόσο στα αριστερά του, όσο και στα δεξιά του. Επιπλέον, επειδή το εύρος αυτών των συνασπισμών μπορεί να είναι εκτεταμένο, ο κεντρικός παίκτης θα σπεύσει να σχηματίσει έναν συνασπισμό, ο οποίος θα είναι ισορροπημένος, δηλαδή η διαφορά μεταξύ του βάρους των παικτών που βρίσκονται στα αριστερά του κεντρικού παίκτη και του βάρους των παικτών που βρίσκονται στα δεξιά του θα είναι το μικρότερο δυνατό. Τέλος, ο Van Deemen συμπληρώνει τις προηγούμενες υποθέσεις με την υπόθεση της *πλεονάζουσας ισχύος*⁶⁹. Σύμφωνα με αυτήν, εφόσον η *πλεονάζουσα ισχύς*, δηλαδή η διαφορά ανάμεσα στο μέγεθος του κεντρικού παίκτη και στο μέγεθος της εσωτερικής αντιπολίτευσης προς αυτόν, είναι *θετική*, τότε ο κεντρικός παίκτης μπορεί να ελέγξει τον συνασπισμό και, επομένως, αυτός είναι εφικτός. Η διαφορά της υπόθεσης της *πλεονάζουσας ισχύος*

⁶⁷ Peleg, B.(1980), “Coalition Formation in Simple Games with Dominant Players”, *Journal of Game Theory*, 10, 1, σελ. 11-33.

⁶⁸ Van Deemen, Ad M.A. (1997), *Coalition Formation and Social Choice*, Boston, Springer-Verlang.

⁶⁹ Ο.π..

από την προηγούμενη υπόθεση της *μέγιστης ισορροπίας*, είναι ότι η πρώτη είναι προσανατολισμένη αποκλειστικά στην (εσωτερική) κατανομή της ισχύος, δηλαδή ανήκει στις *office-seeking* θεωρίες, ενώ η δεύτερη έχει έντονη *χωρική* διάσταση, δηλαδή η τοποθέτηση του κεντρικού παίκτη επί ενός ιδεολογικού άξονα πολιτικής καθορίζει τον βαθμό ισορροπίας αυτής του συνασπισμού.

Τέλος, θα αναφέρουμε την υπόθεση των *οριζόντων πολιτικής*⁷⁰. Σύμφωνα με αυτήν, ο υπολογισμός *κόστους συμμετοχής* σε συνασπισμό γίνεται μέσω του υπολογισμού της *απόστασης* του σημείου στο οποίο βρίσκεται η πολιτική θέση του κόμματος από το σημείο στο οποίο βρίσκεται η πολιτική θέση της κυβέρνησης. Ως εκ τούτου, η *χρησιμότητα* συμμετοχής είναι αντιστρόφως ανάλογη της *απόστασης* ανάμεσα στα δύο σημεία. Επομένως, η αύξηση της απόστασης τείνει να μειώνει τη χρησιμότητα (άρα και η σχετική πιθανότητα) της συμμετοχής.

2.5. Θεωρία κυβερν. μειοψηφίας και συμβολιακού κοινοβουλευτισμού

Επιχειρώντας μια παρουσίαση των ερευνητικών συμβολών για το φαινόμενο των κυβερνήσεων μειοψηφίας θα πρέπει, καταρχάς, να επισημάνουμε ότι το διαθέσιμο corpus είναι σαφώς περιορισμένο σε σχέση με εκείνα που αντιστοιχούν στα πεδία που προηγήθηκαν. Αυτό δεν οφείλεται μόνο στο σχετικά περιορισμένο εννοιολογικό του εύρος, αλλά και στο γεγονός ότι για μεγάλο χρονικό διάστημα παραμελήθηκε από την έρευνα ως μια *αποκλίνουσα* περίπτωση που δεν μπορούσε να εξηγηθεί από τις θεωρίες συνασπισμών του πρώτου ρεύματος, σύμφωνα με τις οποίες τα κίνητρα των δρώντων ήταν σαφώς και αποκλειστικά προσανατολισμένα στη συμμετοχή στην κυβέρνηση⁷¹. Αλλά και για τις υπόλοιπες θεωρητικές συμβολές, οι οποίες εμφανίστηκαν στη συνέχεια για να εμπλουτίσουν τα κίνητρα σχηματισμού συνασπισμών και με άλλες μέριμνες, οι κυβερνήσεις μειοψηφίας παρέμεναν σταθερά ένα δυσεξήγητο φαινόμενο για όλες τις ρασιοναλιστικές προσεγγίσεις⁷². Πράγματι, οι πρώτες σχετικές συμβολές τείνουν να εξηγούν το φαινόμενο των κυβερνήσεων

⁷⁰ Warwick, Paul (2000), “Policy horizons in West European parliamentary systems”, *European Journal of Political Research*, 38, σελ. 37-61.

⁷¹ Βλ. ανωτέρω, υποενότητα 2.4.1.

⁷² Strøm, Kaare (1990), *Minority Government and Majority Rule*, Cambridge, Cambridge University Press, σελ. 8.

μειοψηφίας ως αποτέλεσμα πολιτικών κρίσεων⁷³, μεγάλου βαθμού αστάθειας, πολυδιάσπασης, και βαθέων διαιρετικών τομών⁷⁴, ακόμη και μιας εγγενώς συγκρουσιακής πολιτικής κουλτούρας⁷⁵, δηλαδή μη «κανονικών» καταστάσεων.

Η συμβολή αναφοράς, η οποία δομήθηκε ακριβώς στη βάση της υπέρβασης της προηγούμενης προσέγγισης, ανήκει στον Kaare Strøm⁷⁶. Ξεκινώντας από την παρατήρηση ότι οι κυβερνήσεις μειοψηφίας αποτελούν ένα συχνό φαινόμενο στα ευρωπαϊκά κομματικά συστήματα, απορρίπτει τα βασικά συμπεράσματα του προηγούμενου θεωρητικού ρεύματος, ο Strøm εξηγεί το φαινόμενο των κυβερνήσεων μειοψηφίας ως αποτέλεσμα της ορθολογικής συμπεριφοράς των πολιτικών κομμάτων, η οποία ενθαρρύνεται καταλλήλως και από σχετικές προβλέψεις του θεσμικού πλαισίου⁷⁷.

Στη γραμμή που επέβαλε η επιδραστική συμβολή του Strøm, ακολούθησαν εργασίες οι οποίες συνδυάζουν την ρασιοναλιστική προσέγγιση αυτής με την ύπαρξη κρίσιμων θεσμικών παραγόντων. Σε σειρά δημοσιεύσεων, ο Torbjörn Bergman εξέτασε τον τρόπο με τον οποίο οι συνταγματικές προβλέψεις για τον σχηματισμό κυβερνήσεων μπορεί να διευκολύνει τον σχηματισμό κυβερνήσεων μειοψηφίας⁷⁸. Μια από τις πλέον ενδιαφέρουσες υποθέσεις που διατύπωσε, και η οποία θα μας απασχολήσει στη συνέχεια, είναι η εκείνη του αρνητικού κοινοβουλευτισμού (*negative parliamentarianism*), σύμφωνα με την οποία, σε μια κοινοβουλευτική δημοκρατία, για τον σχηματισμό μιας νέας κυβέρνησης αρκεί η ανοχή του κοινοβουλίου και δεν απαιτείται η απόσπαση ψήφου εμπιστοσύνης. Η συνθήκη αυτή, σύμφωνα με τον Bergman, δύναται να αυξήσει σημαντικά τις πιθανότητες σχηματισμού κυβέρνησης

⁷³ Taylor, Michael, Herman, Valentine (1971), “Party systems and government stability”, *American Political Science Review*, 65, σελ. 28-37.

⁷⁴ Dodd, Lawrence (1976), *Coalitions in Parliamentary Governments*, Princeton, Princeton University Press.

⁷⁵ Luebbert, Gregory (1984), “A theory of government formation”, *Comparative Political Studies*, 17, σελ. 229-264.

⁷⁶ Strøm, Kaare (1990), ό.π..

⁷⁷ Ό.π., σελ. 23.

⁷⁸ Bergman, Torbjörn (1993), “Formation rules and minority governments”, *European Journal of Political Research*, 23, σελ. 55-66.

μειοψηφίας⁷⁹.

Τέλος, ως μια ιδιαίτερη περίπτωση κυβέρνησης μειοψηφίας καταγράφεται στη θεωρία από τους Bale και Bergman το φαινόμενο του *συμβολαιακού κοινοβουλευτισμού (contract parliamentarianism)*⁸⁰. Με αυτόν τον όρο οι δύο συγγραφείς περιγράφουν τις περιπτώσεις στις οποίες η σχέση της κυβέρνησης μειοψηφίας με τα κόμματα που την στηρίζουν είναι σε τέτοιο βαθμό θεσμοποιημένη, που στην πραγματικότητα προσεγγίζουν την κατηγορία των κυβερνήσεων πλειοψηφίας. Η θεσμοποίηση αυτή επιτυγχάνεται μέσω γραπτών συμφωνιών, «συμβολαίων», ανάμεσα στα δύο συμβαλλόμενα μέρη, στις οποίες το κόμμα που θα σχηματίσει κυβέρνηση μειοψηφίας αποδέχεται την εφαρμογή συγκεκριμένων μέτρων που έχουν ζητήσει κάποια άλλα κόμματα, με αντάλλαγμα τη στήριξή τους στο κοινοβούλιο.

2.6. Θεωρία κομματικών οικογενειών: σοσιαλδημοκρατία και ριζοσπαστική αριστερά

Η έννοια της *κομματικής οικογένειας*, αν και εξαιρετικά χρήσιμη, είναι εντούτοις προβληματική. Με τον όρο *κομματική οικογένεια* αναφερόμαστε σε συνομαδώσεις κομμάτων, τα οποία παρουσιάζουν έναν αριθμό κοινών χαρακτηριστικών. Ωστόσο, για τον προσδιορισμό της φύσης τους δεν υπάρχει ομοφωνία, ενώ πολύ συχνά αυτή χαρακτηρίζεται από ασάφεια και βασίζεται όχι σε απτά δεδομένα, αλλά στην «αίσθηση» και την «κοινή λογική»⁸¹.

Σύμφωνα με την ανάλυση αναφοράς των Mair και Mudde⁸², οι κομματικές

⁷⁹ Ό.π..

⁸⁰ Bale, Tim, Bergman, Torbjörn (2006), “Captives no longer, but servants still? Contract parliamentarism and the new minority governance in Sweden and New Zealand”, *Government and Opposition*, 41, 3, σελ. 422–449.

⁸¹ Χαρακτηριστικός είναι ο ορισμός που δίνει ο Θ. Διαμαντόπουλος: «Μια κομματική οικογένεια, λοιπόν, είναι πρωταρχικά μια *συνείδηση*, μια πολιτική “ταυτότητα” που προσδιορίζεται από αρκετά σύνθετα και ετερόκλητα ιδεολογικά, κοινωνικά, οργανωτικά και γενικότερα πολιτικά στοιχεία», βλ. Διαμαντόπουλος Θανάσης (1993), *Το κομματικό φαινόμενο*, Αθήνα, Παπαζήσης, σελ. 348.

⁸² Mair, Peter, Mudde, Cas (1998), “The Party Family and its Study”, *Annual Review of Political Science*, 1, σελ. 211–29.

οικογένειες μπορούν να οριστούν στη βάση τεσσάρων κριτηρίων: (α) της καταγωγής και της κοινωνιολογίας τους, (β) των διακρατικών δεσμών τους, (γ) της πολιτικής και της ιδεολογίας τους, και (δ) του ονόματός τους. Ωστόσο, είναι κυρίως τα κριτήρια (α) και (γ), δηλαδή η καταγωγή και η κοινωνιολογία του κόμματος, σε συνδυασμό με τον ιδεολογικό προσανατολισμό, που μπορούν να μας προσφέρουν ένα ικανοποιητικό πλαίσιο ταξινόμησης. Για να προσδιορίσουμε το πρώτο, θα καταφύγουμε στην κλασική ταξινόμηση των Lipset και Rokkan⁸³, η οποία βασίζεται σε τέσσερις διαιρετικές τομές: κέντρο vs περιφέρεια, εκκλησία vs κράτος, άστυ vs ύπαιθρος και ιδιοκτήτης vs εργάτης. Σύμφωνα με αυτό το σχήμα, οι δύο κομματικές οικογένειες που εξετάζουμε έχουν κοινή ιστορική – κοινωνιολογική μήτρα την τελευταία διαιρετική τομή, *ιδιοκτήτης vs εργάτης*, αφού τόσο η ΣΔ όσο και η ΡΑ δημιουργήθηκαν για να αντιπροσωπεύσουν τα συμφέροντα της εργατικής τάξης. Βασισμένη σε αυτό το ιστορικό – κοινωνιολογικό σχήμα είναι και η ανάλυση περί *familles spirituelles* που προτείνει ο von Beyme⁸⁴, η οποία βασίζεται ξεκάθαρα σε ιδεολογικά κριτήρια⁸⁵. Σύμφωνα με αυτήν, οι δύο κομματικές οικογένειες προέρχονται από τις *familles spirituelles* των σοσιαλιστικών/σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων και των κομμουνιστικών κομμάτων αντίστοιχα. Στη συνέχεια, θα προσπαθήσουμε να ορίσουμε τις δύο υπό εξέταση κομματικές οικογένειες, χρησιμοποιώντας συνδυαστικά αυτά τα θεωρητικά πλαίσια.

Αναφορικά με τον ιδεολογικό προσανατολισμό των υπό εξέταση κομματικών οικογενειών θα πρέπει στο σημείο αυτό να προσθέσουμε ένα ακόμη εννοιολογικό πλαίσιο που θα μας βοηθήσει στην ανάλυσή μας και αφορά τη διάκριση ανάμεσα στις υλιστικές και μεταυλιστικές αξίες. Στην κλασική ανάλυσή του, ο Ronald Inglehart⁸⁶ αναφέρει πως από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα προέκυψαν νέα διακυβεύματα που

⁸³ Lipset, Seymour Martin and Rokkan, Stein (1967), *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction*.

⁸⁴ Von Beyme, Karl (1985), *Political Parties in Western Democracies*, Aldershot, UK, Goxer, σελ. 23.

⁸⁵ Αυτά είναι δύο: το όνομα του κόμματος [ως έκφραση ιδεολογικού αυτοπροσδιορισμού] και η αντίληψη των ψηφοφόρων για το κομματικό πρόγραμμα και την ιδεολογική τοποθέτησή του, βλ. Von Beyme, ό.π., σελ. 3.

⁸⁶ Inglehart, Ronald (1977), *The Silent Revolution, Changing Values and Political Styles among Western Publics*, Princeton University Press.

επικάλυψαν τα παλαιότερα που ίσχυαν μέχρι τότε. Αυτό είχε να κάνει με την ανάδυση μιας νεότερης γενιάς που δεν είχε τις εμπειρίες των παλαιότερων και κυρίως την εμπειρία ενός παγκοσμίου πολέμου. Αυτή η νέα γενιά είχε καλύτερη μόρφωση από τις προηγούμενες και την ενδιέφεραν κυρίως ζητήματα που είχαν να κάνουν με τον τρόπο ζωής, όπως η *οικολογία*, ο *φεμινισμός* και άλλα ριζοσπαστικά θέματα. Οι μεταυλιστές είχαν την τάση να είναι πολιτικά ενεργοί, όμως, αμφισβητούσαν την καθεστηκία τάξη πραγμάτων, ενώ τους προσέλκυαν περισσότερο ομάδες με μονοθεματικό χαρακτήρα και όχι τόσο τα ίδια τα πολιτικά κόμματα. Ο μεταυλισμός άνθισε κυρίως σε χώρες με αναπτυγμένο βιοτικό επίπεδο και όπου συνήθως επικρατούσαν συνθήκες προσωπικής ασφάλειας και υλικής ευημερίας. Τέλος, η επέλαση της ανώτερης καθώς και της ανώτατης εκπαίδευσης επέφερε με την πάροδο των χρόνων αλλαγές στις αξίες του πληθυσμού μιας χώρας καθώς οι χαμηλότερης εκπαίδευσης γηραιότεροι πολίτες αντικαθίστανται από νεότερες γενιές πιο μορφωμένων πολιτών. Ωστόσο, θα πρέπει στο σημείο αυτό να αναρωτηθούμε μήπως, αφού η συζήτηση για τον μεταυλισμό και τις αξίες του αλλάζει σταδιακά περιεχόμενο, καθώς η οικονομική κρίση διαβρώνει σταθερά τους όρους διευρυμένης υλικής ευημερίας που για μεγάλο χρονικό διάστημα θεωρούνταν δεδομένοι, τελικά επανέρχονται στο προσκήνιο παραδοσιακά υλιστικά αιτήματα.

Για την κομματική οικογένεια της ΣΔ είναι διαθέσιμη μια εντυπωσιακά εκτεταμένη βιβλιογραφία, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει πως ο ορισμός της έννοιας της ΣΔ είναι μια εύκολη υπόθεση. Ο Μοσχονάς⁸⁷ κάνει λόγο για δύο είδη ορισμών: τον «*ευρύ*», ο οποίος τονίζει αποκλειστικά τον «*ρεφορμιστικό*» χαρακτήρα της ΣΔ και, ως εκ τούτου, είναι εύκολο να οδηγήσει σε εννοιολογική σύγχυση, και τον «*στενό*», ο οποίος αντιλαμβάνεται τη ΣΔ σαν την ιστορική έκφραση του συνδυασμού της κομματικής και συνδικαλιστικής δομής του εργατικού κινήματος. Πράγματι, υποστηρίζει ο Μοσχονάς, το βασικό χαρακτηριστικό της ΣΔ είναι η δημιουργία ενός συνεκτικά δομημένου οργανισμού, ο οποίος αποτελείται από το μαζικό κόμμα, τα συνδικάτα και το εκλογικό σώμα που προέρχεται από την εργατική τάξη. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν μία ενότητα θεσμών και πολιτικών που στόχο έχουν τον έλεγχο της ανασφάλειας και της ανισότητας, χωρίς μεγάλες θυσίες από την πλευρά της

⁸⁷ Moschnonas, Gerassimos (2002), *In The Name of Social Democracy: The Great Transformation, 1945 to the Present*, Verso, σελ. 16-17.

οικονομικής ανάπτυξης ή της μακροοικονομικής σταθερότητας⁸⁸.

Από την άλλη πλευρά, το ερώτημα αν η ΡΑ αποτελεί κομματική οικογένεια πέρασε από διάφορες φάσεις και η διαδρομή αυτή αποτυπώνεται στη βιβλιογραφία. Αρχικά, η απάντηση ήταν αρνητική⁸⁹ ή όχι ξεκάθαρη⁹⁰, ενώ αργότερα έγινε ευρέως αποδεκτό πως είναι καταφατική⁹¹, καθώς συγκεντρώνει έναν κρίσιμο αριθμό χαρακτηριστικών που μπορεί να θεωρηθεί πως πληρούν τις προϋποθέσεις που, όπως περιγράψαμε, θέτει η βιβλιογραφία και κωδικοποιούν οι Maier και Mudde. Πρόκειται για χαρακτηριστικά που αφορούν την καταγωγή/κοινωνιολογία, την ιδεολογία και τους διακρατικούς δεσμούς τους και εν πολλοίς αποτυπώνονται στον ορισμό της ΡΑ που βρίσκουμε στη σχετική βιβλιογραφία: τα κόμματα της ΡΑ τοποθετούνται «χωρικά» (spatial) στα αριστερά της ΣΔ, προσδιορίζουν την «αριστερή» τους ιδεολογική ταυτότητα βάσει της αντίθεσής τους στην κυρίαρχη πολιτική και οικονομική κατάσταση, η οποία χαρακτηρίζεται από *ανισότητα*, και της υποστήριξης που προσφέρουν στη διεκδίκηση οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων⁹². Επίσης, ο χαρακτηρισμός «ριζοσπαστική»⁹³ αναφέρεται στην υποστήριξη μιας «ριζοσπαστικής» (*root-and-branch*) αλλαγής του πολιτικού συστήματος, με

⁸⁸ Ove Moene, Karl, Wallerstein, Michael (1995), *How Social Democracy worked: Labor-market institutions, Politics and Society*, 23, 2, σελ. 186.

⁸⁹ Bull, Martin (1994), “The West European communist movement: Past, present, future, σελ. 203-222 στο Bull, Martin και Heywood, Paul (επιμ.), *West European communist parties after the revolutions of 1989*, London, Macmillan.

⁹⁰ Hudson, Kate (2000), *European Communism since 1989: Towards a new European Left?*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.

⁹¹ Η άποψη αυτή αποτυπώθηκε στην πρωτοποριακή μελέτη March, Luke, Mudde, Cass (2005), “What’s Left of the Radical Left? The European Radical Left After 1989: Decline and Mutation”, *Comparative European Politics*, 3, σελ. 23-49, και αργότερα στις March, Luke (2011), *Radical Left Parties in Europe*, Routledge, σελ. 1-23, March, Luke (2012), “Problems and perspectives of contemporary European radical left parties: Chasing a lost world or still a world to win?”, *International Critical Thought*, vol 2, no 3, σελ. 314-339, και Hudson, Kate (2012), *The new European left: A socialism for the Twenty-First century?*, Palgrave Macmillan., σελ. 1-45.

⁹² March, Luke, Mudde, Cass (2005), ό.π., March, Luke (2011), ό.π., και March, Luke (2012), ό.π..

⁹³ Ο χαρακτηρισμός αυτός προτάθηκε από τους March, Luke και Mudde, Cas (2005), ό.π., και επικράτησε έναντι άλλων εναλλακτικών.

παράλληλη αποδοχή της δημοκρατίας. Τέλος, η αντίθεσή τους στο καπιταλισμό έχει κυρίως τον χαρακτήρα της αντίθεσης στην «νεοφιλελεύθερη», παγκοσμιοποιημένη εκδοχή του.

Αναφορικά με την τυπολογία των κομμάτων της ΡΑ, ο March⁹⁴ κατατάσσει τα κόμματα της ΡΑ στις εξής κατηγορίες: *Ορθόδοξα ή συντηρητικά κομμουνιστικά* που διατηρούν τους δεσμούς τους με τον μαρξισμό, *μεταρρυθμιστικά-ρεφορμιστικά κομμουνιστικά κόμματα*, τα οποία έχουν απορρίψει πολλές πτυχές του σοβιετικού μοντέλου και έχουν υιοθετήσει την ατζέντα της «νέας αριστεράς», τον φεμινισμό και την οικολογία, τα *δημοκρατικά σοσιαλιστικά κόμματα*, τα οποία απορρίπτουν τον «νεοφιλελευθερισμό» της ΣΔ, αλλά συνάμα ασπάζονται ένα μη δογματικό και σε πολλές περιπτώσεις μη μαρξιστικό σοσιαλισμό, τα *λαϊκίστικα σοσιαλιστικά κόμματα*, τα οποία είναι αντι-ελιτίστικα κόμματα, χαρακτηρίζονται από ισχυρό ιδεολογικό εκλεκτικισμό και οι θέσεις τους εμβαθύνουν σε θέματα που άπτονται της ταυτότητας του τοπικισμού, του εθνικισμού και θεμάτων νόμου και τάξης και, τέλος, τα *κοινωνικά λαϊκίστικα κόμματα*, τα οποία είναι αρχηγοκεντρικά, με αρκετά αδύναμη οργάνωση, με ιδεολογία μη συνεκτική, που συνδυάζει θέσεις της αριστεράς και της δεξιάς, πίσω από ένα αντικαθεστωτικό χαρακτήρα λόγο.

Αντίθετα, οι Escalona και Vieira⁹⁵ προτείνουν μια κατάταξη σε *ορθόδοξα κομμουνιστικά* κόμματα, τα οποία χαρακτηρίζονται από την διατήρηση της παραδοσιακής κομμουνιστικής ταυτότητας, κόμματα που βρίσκονται «*αριστερά της ΣΔ*», δηλαδή κόμματα, που είτε αποποιούνται την ορθόδοξη εκδοχή του κομμουνισμού, είτε αντιπαραβάλλονται σε μια συντηρητική μετατόπιση των παραδοσιακών ΣΔ κομμάτων, κόμματα ως αποτέλεσμα μιας *κοκκινοπράσινης συμμαχίας*, που παραπέμπουν σε μια προσπάθεια ανανέωσης του κομμουνιστικού κινήματος και ενσωματώνουν αιτήματα που συνδέονται με το περιβάλλον και την προστασία του και, τελευταία, *επαναστατικά ή ακραία αριστερά* κόμματα, που απορρίπτουν εξ' ολοκλήρου τον καπιταλισμό και την λειτουργία της αγοράς.

Σε διαφορετικό πλαίσιο, ο Marlière⁹⁶ ταξινομεί τα κόμματα της

⁹⁴ March, Luke (2011), ό.π., March, Luke και Mudde, Cas (2005), ό.π.

⁹⁵ Fabien Escalona, Mathieu Vieira (2013), *The Radical Left in Europe: Thoughts about the emergence of a family*, Bordeaux, Fondation Jean-Jaurès / Observatoire de la vie politique.

⁹⁶ Jean-Numa Ducange, Philippe Marlière, Louis Weber (2013), *La gauche radicale en Europe*, Éditions du Croquant, coll. "Enjeux et débats", σελ. 124.

«ριζοσπαστικής Αριστεράς» με βάση τον άξονα διατήρησης ή αποποίησης της κομμουνιστικής ταυτότητας. Από την μία, λοιπόν, βρίσκονται τα κόμματα που διατήρησαν την παραδοσιακή τους ταυτότητα και έμειναν προσηλωμένα στα *ορθόδοξα κομμουνιστικά σχήματα* και, από την άλλη, τα κόμματα που μετασχηματίστηκαν και είτε έγιναν *κοκκινοπράσινα οικολογικά* κόμματα ανοιχτά στα νέα κοινωνικά κινήματα και τον πολιτικό φιλελευθερισμό είτε *σοσιαλδημοκρατικά*, αποκηρύσσοντας τον αντι-καπιταλισμό και την μαρξιστική ρητορική. Στην τελευταία κατηγορία μπορούμε να εντάξουμε κόμματα της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης, τα οποία χρειάστηκε να μετατοπιστούν ιδεολογικά προκειμένου να ανταπεξέλθουν στην γενικευμένη απόρριψη του κομμουνισμού.

Η βιβλιογραφία που αφορά τη μελέτη της ΣΔ είναι εκτενέστατη, ενώ οι τίτλοι που συγκροτούν τη βιβλιογραφία της ΡΑ πληθαίνουν με ταχύτατο ρυθμό. Ωστόσο, η σχετική βιβλιογραφία και των δύο κομματικών οικογενειών δεν έχει να επιδείξει μελέτες που αφορούν την *αλληλεπίδραση* τους και μάλιστα στο πλαίσιο που θέτει η τρέχουσα, κρισιακή, συγκυρία. Το κενό αυτό φιλοδοξεί να καλύψει η παρούσα μελέτη.

Επιχειρώντας μία επισκόπηση και κατηγοριοποίηση της βιβλιογραφίας για τη ΡΑ, θα μπορούσαμε να πούμε πως αυτή μπορεί να γίνει στη βάση τεσσάρων θεματικών αξόνων⁹⁷. Ο πρώτος αφορά τη μελέτη της ΡΑ ως κομματικής οικογένειας⁹⁸. Όπως αναφέραμε προηγουμένως, το πρώτο κύμα της σχετικής βιβλιογραφίας απέρριπτε ή θεωρούσε αμφίβολη την άποψη πως η ΡΑ συνιστά ξεχωριστή κομματική οικογένεια, ενώ στη συνέχεια την αποδέχτηκε. Ο δεύτερος αφορά τις αντιλήψεις της ΡΑ για την Ευρωπαϊκή Ένωση⁹⁹ και προσπαθεί να

⁹⁷ March, Luke and Keith, Daniel, (επιμ.) (2016), *Europe's Radical Left: From Marginality to Mainstream*, Rowman and Littlefield, σελ. 2.

⁹⁸ March Luke και Mudde Cas, 'What's Left of the Radical Left? The European Radical Left after 1989: Decline and Mutation', *Comparative European Politics* 3 (2005): 23– 49, Jonathan Olsen κ.α., (επιμ), *Left Parties in National Governments*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010, Luke March, *Radical Left Parties in Europe*, Abingdon: Routledge, 2011, Fabien Escalona and Mathieu Vieira, 'The Radical Left in Europe: Thoughts About the Emergence of a Family,' *Fondation Jean-Jaurès/ Observatoire de La Vie Politique*, Fondation Jean-Jaurès, 19 November 2013.

⁹⁹ Charalambous Giorgos, 'All the Shades of Red: Examining the Radical Left's Euroscepticism,' *Contemporary Politics* 17, no. 3 (2011): 299– 320, Richard Dunphy, *Contesting Capitalism?: Left Parties and European Integration* (Manchester: Manchester

καταγράψει και να κατηγοριοποιήσει τις διάφορες εκδοχές του *ευρωσκεπτικισμού* που τα κόμματα αυτής της κομματικής οικογένειας πρεσβεύουν. Ο τρίτος εξετάζει τη συμμετοχή της ΡΑ σε κυβερνήσεις συνεργασίας και προσπαθεί να εντοπίσει τα κίνητρα των κυβερνητικών εταίρων¹⁰⁰. Ο άξονας αυτός θα μας φανεί ιδιαίτερα χρήσιμος στην παρούσα μελέτη, καθώς οι κυβερνητικές αυτές συνεργασίες έγιναν με κόμματα της ΣΔ (ή και με αυτά), και θα μας βοηθήσει να διατυπώσουμε κάποιες από τις βασικότερες υποθέσεις μας. Ο τελευταίος αφορά τις εκλογικές επιδόσεις της και την κοινωνική υποστήριξη που απολαμβάνει¹⁰¹. Στον άξονα αυτόν περιλαμβάνονται μελέτες, στις οποίες γίνεται προσπάθεια να προσδιοριστεί η κοινωνική προέλευση και ιδεολογική συγκρότηση των ψηφοφόρων της ΡΑ και σε κάποιες περιπτώσεις να συγκριθεί με εκείνη των ψηφοφόρων της ΣΔ.

Από την άλλη πλευρά, η βιβλιογραφία για τη ΣΔ είναι εκτεταμένη και μπορεί, με τη σειρά της, να ταξινομηθεί στη βάση έξι θεματικών. Η πρώτη αφορά την ιστορική διαδρομή της ΣΔ¹⁰². Εδώ περιλαμβάνονται ευρύτερες ιστορικές συνθέσεις, οι οποίες φιλοδοξούν να σκιαγραφήσουν την προέλευσή της, αλλά και να αντιπαραβάλλουν την περίοδο της «ακμής» με εκείνη της ύστερης «οπισθοχώρησης»

University Press, 2004), Nicolò Conti and Vincenzo Memoli, ‘The Multi-Faceted Nature of Party-Based Euroscepticism,’ *Acta Politica* 47, no. 2 (2012): 91– 112, Michael Holmes and Knut Roder, eds., *The Left and the European Constitution: From Laeken to Lisbon* (Manchester: Manchester University Press, 2012).

¹⁰⁰ Olsen κ.α., *Left Parties in National Governments* και Tim Bale and Richard Dunphy, ‘In from the Cold Left Parties and Government Involvement since 1989,’ *Comparative European Politics* 9, no. 3 (2011): 269– 91.

¹⁰¹ Βλ. March Luke και Rommerskirchen Charlotte, ‘Out of Left Field? Explaining the Variable Electoral Success of European Radical Left Parties,’ *Party Politics* 21, no. 1 (2015): 40– 53, Ramiro Luis, ‘Support for Radical Left Parties in Western Europe: Social Background, Ideology and Political Orientations,’ *European Political Science Review* 8, no. 1 (2016): 1– 23, Visser Mark κ.α, ‘Support for Radical Left Ideologies in Europe,’ *European Journal of Political Research* 53, no. 3 (2014): 541– 58, Gomez Raul κ.α. ‘Varieties of Radicalism: Examining the Diversity of Radical Left Parties and Voters in Western Europe,’ *West European Politics* 39, no. 2 (2016): 351– 79, Σπυροπούλου, Βίβιαν, «Η Ευρωπαϊκή Ριζοσπαστική Αριστερά: Η Εξέλιξη των Εκλογικών μεγεθών (1990 – 2015)», *Σύγχρονα Θέματα*, Δεκέμβριος 2015, τχ 130-131.

¹⁰² Berman, S. (2006), *Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe’s Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, και Callaghan, J. (2000), *The Retreat of Social Democracy*, Manchester and New York: Manchester University Press.

(«*retreat*» είναι ο όρος που εισηγείται ο J. Callaghan). Η δεύτερη αφορά το ρεύμα του «Τρίτου Δρόμου»¹⁰³ και την προσαρμογή της στις πιέσεις της παγκοσμιοποίησης και της κοινωνικής αλλαγής¹⁰⁴. Στις μελέτες αυτές γίνεται προσπάθεια να θεωρητικοποιηθεί η προσαρμογή αυτή (βλ. Giddens), αλλά και να περιγραφούν οι ριζικές αλλαγές στην ιδεολογία και την πολιτική πρακτική που προκάλεσε η παγκοσμιοποίηση. Η τρίτη θεματική αφορά την ευρωπαϊκή της διάσταση¹⁰⁵ και περιγράφει την αλληλεπίδραση της ρευστής σοσιαλδημοκρατικής ταυτότητας με τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης, αλλά και τις διαδικασίες που οδήγησαν στη δημιουργία του PES (Party of European Socialists). Η τέταρτη αφορά την άσκηση δημόσιας πολιτικής από τις κυβερνήσεις της ΣΔ¹⁰⁶, αλλά και την πολιτική οικονομία της¹⁰⁷. Όπως και στις περισσότερες από τις προηγούμενες, σε αυτή τη θεματική περιλαμβάνονται μελέτες στις οποίες επιχειρείται μια προσέγγιση που αναδεικνύει τη ρευστή και εξελισσόμενη φύση αυτών των πτυχών και αντιπαραβάλλει τη φάση της κεϋνσιανής «ορθοδοξίας» σε εκείνη της «νεοφιλελεύθερης» προσαρμογής.

¹⁰³ Giddens, A. (2000), *The Third Way and Its Critics*, Cambridge, Cambridge University Press.

¹⁰⁴ Clift, B. (2002), “Social Democracy and Globalization: The Cases of France and the UK”, *Government and Opposition*, 37(4), 466–500, και Martell, L., C. van den Anker, M. Browne, S. Hoopes, P. Larkin, C. Lees, F. McGowan and N. Stammers (επιμ.) (2001) *Social Democracy: Global and National Perspectives*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.

¹⁰⁵ Dimitrakopoulos, D.G. (επιμ.) (2011), *Social Democracy and European Integration: The Politics of Preference Formation*, London and New York: Routledge, και Lightfoot, S. (2005) *Europeanizing Social Democracy? The Rise of the Party of European Socialists*, London: Routledge.

¹⁰⁶ Bonoli, G. και M. Powell (επιμ.) (2004), *Social Democratic Policies in Contemporary Europe*, London, Routledge.

¹⁰⁷ Andersson, J. (2009), *The Library and the Workshop: Social Democracy and Capitalism in an Age of Knowledge*, Stanford, Stanford University Press, και Przeworski, A. (1985), *Capitalism and Social Democracy*, New York, Cambridge University Press.

3. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

- 3.1. Εισαγωγή
- 3.2. Βασικοί δρώντες
- 3.3. Εννοιολογικό πλαίσιο
- 3.4. Υπόθεση εργασίας

3.1. Εισαγωγή

Στο προηγούμενο κεφάλαιο προσπαθήσαμε να περιγράψουμε αδρά τις βασικές θεωρητικές συμβολές ανά ερευνητικό πεδίο, εντός της ευρύτερης της κομματικής πολιτικής (*party politics*). Η περιγραφή αυτή προηγήθηκε προκειμένου να οριοθετήσουμε την θεωρητική δεξαμενή, από την οποία, σε αυτό το κεφάλαιο, θα αντλήσουμε έννοιες, υποθέσεις και ερευνητικές στρατηγικές, που θα μας επιτρέψουν να προτείνουμε νέες συνάψεις με ερμηνευτικό ενδιαφέρον.

Πράγματι, στο τρίτο κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε διαδοχικά: (α) να προσδιορίσουμε τους βασικούς δρώντες στο μοντέλο που προτείνουμε, οι οποίοι αντιστοιχούν στις μονάδες ανάλυσης¹⁰⁸ της έρευνάς μας, (β) να θέσουμε το εννοιολογικό πλαίσιο εντός του οποίου θα πραγματοποιήσουμε την ανάλυσή μας, δηλαδή το σχήμα εκείνο που θα μας βοηθήσει να οργανώσουμε το υλικό μας στα διάφορα επίπεδα ανάλυσης¹⁰⁹ και να κατανεύουμε τις μεταβλητές κατά τρόπο σαφή και συνεκτικό, και (γ) να διατυπώσουμε μια σειρά από επιμέρους υποθέσεις εργασίας, οι οποίες θα μας οδηγήσουν στην ενιαία υπόθεση εργασίας.

Ο συνδυασμός των τριών βημάτων θα μας επιτρέψει να καταλήξουμε στην διατύπωση της υπόθεσης εργασίας, στην οποία θα διαρθρώνονται ευκρινώς οι δρώντες και οι επιλογές τους, στη ρασιοναλιστική βάση της μεγιστοποίησης της χρησιμότητας από αυτές, αναφορικά με το ερώτημα της συμμετοχής τους σε έναν μεταξύ τους συνασπισμό, το οποίο αποτελεί και το ερευνητικό μας ερώτημα.

¹⁰⁸ Για μια μεθοδολογικά χρήσιμη συζήτηση της διαφοράς ανάμεσα στις έννοιες μονάδα ανάλυσης και επίπεδο ανάλυσης, βλ. Yurdusev, Nuri A. (1993). “Level of Analysis and Unit of Analysis: A Case for Distinction”, *Millennium*, 22, 1, σελ. 77–88. Σύμφωνα με την ανάλυση του Yurdusev, με την πρώτη έννοια αναφερόμαστε σε κάποια οντότητα, την οποία επιθυμούμε να εξετάσουμε ως προς τη φύση ή τη συμπεριφορά της, ενώ με τη δεύτερη στο πλαίσιο («επίπεδο») εντός του οποίου θα πραγματοποιηθεί αυτή η εξέταση.

¹⁰⁹ Βλ. προηγούμενη υποσημείωση.

3.2. Βασικοί δρώντες

Οι βασικές μονάδες ανάλυσης, τις οποίες θα χρησιμοποιήσουμε για να απαντήσουμε στο ερευνητικό μας ερώτημα, αντιστοιχούν στα *πολιτικά κόμματα*. Η κυριαρχική σημασία των πολιτικών κομμάτων στη σύγχρονη πολιτική επιστήμη είναι ευρέως εδραιωμένη στη βιβλιογραφία. Για τις ανάγκες της έρευνάς μας, θα δεχτούμε ότι τα πολιτικά κόμματα αποτελούν δρώντες ενοποιημένους και εσωτερικά αδιαφοροποίητους. Ο περαιτέρω προσδιορισμός των πολιτικών κομμάτων που θα αποτελέσουν τις βασικές μονάδες ανάλυσης προκύπτει από τους περιορισμούς τους οποίους θέτει το ερευνητικό μας ερώτημα¹¹⁰: πρόκειται για κόμματα που ανήκουν στην *σοσιαλδημοκρατία* και τη *ριζοσπαστική αριστερά*, δηλαδή σε δύο διακριτές, αλλά και «συγγενικές» κομματικές οικογένειες, οι οποίες καταλαμβάνουν όμορους χώρους επί του ιδεολογικού άξονα Αριστερά – Δεξιά (Α–Δ).

3.3. Εννοιολογικό πλαίσιο

Η επιλογή ενός μοντέλου *ορθολογικής επιλογής* ως βασικού θεωρητικού πλαισίου, μπορεί να υποστεί την κριτική που δέχονται όλα τα μοντέλα ορθολογικής επιλογής και η οποία επικεντρώνεται στην απουσία γείωσης στην υφιστάμενη θεσμική αρχιτεκτονική, αλλά και στην ιστορική, πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα. Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Νίκος Μουζέλης¹¹¹, αυτή η *λογικό–αναγωγιστική (logico–deductive)* προσέγγιση, μπορεί να γειωθεί στην πραγματικότητα, και έτσι να καταστεί περισσότερο αποτελεσματική και να διατηρήσει την *ευρετική (heuristic)* της αξία, μέσω της συνάρθρωσής της με την *ιστορικό–γενετική (historic–genetic)* προσέγγιση, η οποία τοποθετεί την ανάλυση εντός συγκεκριμένων θεσμικών και ιστορικών πλαισίων.

Οι Olsen, Hough και Koss¹¹² προτείνουν τέσσερις δέσμες παραγόντων, οι

¹¹⁰ Βλ. ενότητα 1.2. της παρούσας εργασίας.

¹¹¹ Mouzelis, Nicos (2008), *Modern and Postmodern Social Theorizing: Bridging the Divide*, Cambridge, Cambridge University Press, σελ. 17-19.

¹¹² Olsen, Jonathan, Hough, Dan, Koss, Michael (2010), *Left Parties in National Governments*, New York, Palgrave, σελ. 9-11.

οποίοι μπορούν να προσφέρουν την αναγκαία ιστορικο–γενετική πλαισίωση. Αυτοί είναι: (α) οι *θεσμικοί παράγοντες*, ήτοι το εκλογικό σύστημα, οι θεσμικές παραδόσεις, οι κοινοβουλευτικοί κανόνες και διαδικασίες, δηλαδή οι παράγοντες που διαμορφώνουν κίνητρα και βοηθούν τα κόμματα να πλαισιώσουν τις επιλογές τους αφού έχουν καθορίσει τους στόχους τους, (β) το *κομματικό σύστημα* και τα χαρακτηριστικά του *κομματικού ανταγωνισμού*, τα οποία μπορεί να καθορίζονται από τις κοινωνικο-πολιτικές *διαιρετικές τομές*, από τις *χωρικές (spatial)* διαστάσεις του ανταγωνισμού, καθώς και από το *ιστορικό των σχέσεων* μεταξύ των κομμάτων, (γ) η *εσωτερική δυναμική των κομμάτων*, δηλαδή, η οργανωτική δομή των κομμάτων, η ηγεσία, το εσωκομματικό ισοζύγιο ισχύος ανάμεσα στην ηγεσία, τα μεσαία στελέχη και τη βάση, καθώς και η ύπαρξη ή μη ισχυρών φατριών, τέλος, (δ) οι παράγοντες που σχετίζονται με την εξωτερική ή εσωτερική –του πολιτικού συστήματος– *κατάσταση (situational)*, αντανακλούν την εκάστοτε συγκυρία, και περιλαμβάνουν από «εξωτερικά σοκ» (εκλογικά ή άλλα), μέχρι την κατάσταση στην οποία βρίσκεται τόσο η παγκόσμια οικονομία όσο και οι εθνικές οικονομίες. Επομένως, συμπεραίνουμε πως οι πρώτες τρεις υπόκεινται αποκλειστικά στο *θεσμικό συγκείμενο* του πολιτικού συστήματος (*contextual*), ενώ η τέταρτη τα υπερβαίνει και εγγράφεται στην *ιστορική συγκυρία*.

Επίσης, η τετραπλή αυτή πλαισίωση δύναται να διατυπωθεί και με έναν άλλο χρήσιμο τρόπο, τον οποίο εισηγήθηκε ο Cas Mudde για τη μελέτη της κομματικής οικογένειας της ριζοσπαστικής δεξιάς (ΡΔ)¹¹³ και χρησιμοποιήθηκε αργότερα και από μελετητές της ΡΑ¹¹⁴. Σύμφωνα με αυτόν, οι τέσσερις δέσμες παραγόντων που περιλαμβάνει μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ανάλογα με τη θέση που κατέχουν στην πλευρά της *προσφοράς* ή στην πλευρά της *ζήτησης* πολιτικής. Συγκεκριμένα, οι παράγοντες που αναφέρονται στην (οικονομική ή άλλη) κατάσταση/συγκυρία (η «*συγκυριακή*» *τέταρτη* δέσμη, στο σχήμα των Olsen, Hough και Koss) ανήκουν στην πλευρά της *ζήτησης*, αφού δημιουργούν την ανάγκη παραγωγής πολιτικής, π.χ. για την αντιμετώπιση ενός κοινωνικού προβλήματος. Από την άλλη πλευρά, οι θεσμικοί

¹¹³ Mudde, Cas (2007), *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, σελ. 201-276.

¹¹⁴ Βλ. π.χ. March, Luke, Rommerskirchen, Charlotte (2015), “Out of left field? Explaining the variable electoral success of European radical left parties”, *Party Politics*, 21, 1, σελ. 40-53.

παράγοντες (η «συγκειμενική» πρώτη δέσμη στον σχήμα των Olsen, Hough και Koss), το κομματικό σύστημα και ο κομματικός ανταγωνισμός (η «συγκειμενική» δεύτερη δέσμη) ανήκουν στην εξωτερική πλευρά της προσφοράς, ενώ η εσωτερική δυναμική των κομμάτων (η «συγκειμενική» τρίτη δέσμη) στην εσωτερική πλευρά της προσφοράς. Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζουμε σχηματικά την κατανομή των επιπέδων ανάλυσης, συνδυάζοντας στοιχεία από τις δύο σχετικές συμβολές που αναφέραμε προηγουμένως.

	συγκείμενο ← → συγκυρία			
	Προσφορά Πολιτικής		Ζήτηση Πολιτικής	
	εξωτερική πλευρά	εσωτερική πλευρά	εσωτερική πλευρά	εξωτερική πλευρά
<div style="display: flex; align-items: center; justify-content: center;"> <div style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">δομή</div> <div style="margin: 0 10px;">↑ ↓</div> <div style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">αυτοβουλία</div> </div>	θεσμική αρχιτεκτονική	εσωκομματική οργάνωση	εγχώρια οικονομική κατάσταση	παγκόσμια οικονομική κατάσταση
	κομματικό σύστημα και κομματικός ανταγωνισμός	εσωκομματικό ισοζύγιο ισχύος	εκλογικά αποτελέσματα	ευρωπαϊκή ολοκλήρωση

[Πίνακας 1]

Όπως φαίνεται στο σχήμα, τα επίπεδα ανάλυσης κατανέμονται με τρόπο ο οποίος να καθιστά ορατή τη θέση τους στο σχήμα που δημιουργείται από την κάθετη διάταξη δύο αξόνων, οι οποίοι αντιστοιχούν σε δύο ζεύγη ερμηνευτικών κατηγοριών. Ο οριζόντιος αντιστοιχεί στον άξονα *συγκείμενο – συγκυρία* και ο κάθετος στον άξονα *δομή – αυτοβουλία*. Τις ερμηνευτικές κατηγορίες του οριζόντιου άξονα τις έχουμε ήδη αναλύσει, καθώς και την ταξινόμηση των επιπέδων ανάλυσης επ' αυτού. Για τον κάθετο άξονα δεχόμαστε ότι αντιστοιχεί στο εννοιολογικό συνεχές που σχηματίζεται από την ερμηνευτική κατηγορία της *δομής* και από την ερμηνευτική κατηγορία της *αυτοβουλίας*. Η *δομή* αναφέρεται στην καθορισμένη φύση των πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων και στην κανονικότητα που φαίνεται να παρουσιάζουν οι διάφοροι πολιτικοί θεσμοί και κανόνες, οι σχετικές πρακτικές και συμβάσεις, μέσα

στην πάροδο του χρόνου¹¹⁵. Ως εκ τούτου, η έννοια αυτή δεν είναι συνώνυμη του *συγκείμενου*, καθώς αναφέρεται περισσότερο στο γεγονός ότι η πολιτική συμπεριφορά τείνει να είναι δομημένη, συγκροτημένη, διατεταγμένη. Από την άλλη πλευρά, η *αυτοβουλία* αναφέρεται στην ικανότητα ή τη δυνατότητα ενός δρώντος να λειτουργεί συνειδητά και με στοχευμένα¹¹⁶. Ωστόσο, η έννοια αυτή δεν είναι συνώνυμη της απλής δράσης ή συμπεριφοράς, αλλά περιλαμβάνει επιπλέον συνδηλώσεις που αναφέρονται στην ελεύθερη βούληση, την επιλογή και την αυτονομία. Ως εκ τούτου, επίπεδα ανάλυσης όπως αυτό της *θεσμικής αρχιτεκτονικής* μιας σύγχρονης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, ταξινομούνται εγγύτερα στην ερμηνευτική κατηγορία της δομής, ενώ εκείνο του *κομματικού ανταγωνισμού*, όπως το ορίσαμε στην ενότητα 2.3., εγγύτερα στην κατηγορία της αυτοβουλίας. Το επίπεδο του κομματικού συστήματος, αντίστοιχα, ταξινομείται ενδιάμεσως των δύο προηγούμενων.

Στην επόμενη ενότητα θα εξετάσουμε τις σχέσεις μεταξύ των δρώντων και θα προχωρήσουμε στη διατύπωση μιας σειράς υποθέσεων, οι οποίες θα ταξινομηθούν στη βάση του σχήματος ιστορικο-γενετικής πλαισίωσης που διατυπώθηκε προηγουμένως. Χωρίς να παραλείπεται η τοποθέτηση του ζητήματος σε κανένα από τα επίπεδα της εν λόγω πλαισίωσης, η ανάλυση θα επικεντρωθεί στο κατεξοχήν δυναμικό επίπεδο του *κομματικού ανταγωνισμού*¹¹⁷, ως το επίπεδο στο οποίο οι δρώντες μπορούν να πραγματώσουν το μέγιστο της *αυτοβουλίας* τους. Ως εκ τούτου, για τις ανάγκες της ανάλυσης μας, θεωρούμε οι υπόλοιποι παράγοντες συνιστούν τις *αναγκαίες συνθήκες* των επιλογών των δρώντων, αλλά μόνο οι διεργασίες στο επίπεδο του κομματικού ανταγωνισμού συνιστούν την *ικανή συνθήκη* για την επιλογή της συμμετοχής σε κοινό συνασπισμό.

¹¹⁵ Hay, Colin (2002), *Political Analysis: A Critical Introduction*, New York, Palgrave, σελ. 94.

¹¹⁶ Hay, Colin (2002), *ό.π.*, σελ. 94-95.

¹¹⁷ Πλαίσιο με κόκκινο χρώμα στον «Πίνακα 1».

3.4. Υπόθεση εργασίας

Στην ενότητα αυτή θα προχωρήσουμε στη διατύπωση των υποθέσεων εργασίας, οι οποίες αφορούν τόσο τους δρώντες όσο και τις επιλογές τους, και στην κατανομή τους στα επίπεδα ανάλυσης που περιγράψαμε στην προηγούμενη ενότητα.

Υπενθυμίζουμε ότι το ερευνητικό μας ερώτημα είναι το εξής: *Υπό ποιες προϋποθέσεις, κόμματα που ανήκουν στη σοσιαλδημοκρατία και κόμματα που ανήκουν στη ριζοσπαστική αριστερά επιλέγουν να συμμετάσχουν σε έναν κοινό συνασπισμό; Στο πλαίσιο αυτό, δεχόμαστε ότι η επιλογή της συμμετοχής σε έναν κοινό συνασπισμό, εμπίπτει στην ευρύτερη κατηγορία της επιλογής της συνεργασίας, καθώς η πρώτη αποτελεί μία από τις μορφές που μπορεί να πάρει η δεύτερη. Από τον ορισμό που έχουμε ήδη δώσει στην έννοια του κομματικού ανταγωνισμού¹¹⁸, προκύπτει ότι η συνεργασία αποτελεί το ένα από τα δύο άκρα που ορίζουν το εύρος της έννοιας του ανταγωνισμού. Πράγματι, δεχόμαστε ότι τόσο η κατάσταση της συνεργασίας όσο και η κατάσταση της σύγκρουσης εμπίπτουν στην ευρύτερη έννοια της κατάστασης του ανταγωνισμού. Χρησιμοποιώντας όρους της αριστοτελικής λογικής¹¹⁹ μπορούμε να προσδιορίσουμε τον ανταγωνισμό ως έννοια γένους, ενώ την έννοια της συνεργασίας και την έννοια της σύγκρουσης ως έννοιες είδους. Η πρώτη είναι ευρύτερη και εμπεριέχει τις άλλες δύο, ως συστατικά της.*

Ως εκ τούτων, δεχόμαστε ότι εφόσον η επιλογή της συμμετοχής σε έναν κοινό συνασπισμό συνεπάγεται συνεργασία ανάμεσα στους δρώντες, εντός του ευρύτερου ανταγωνιστικού εννοιολογικού πλαισίου, τότε η επιλογή της μη συμμετοχής συνεπάγεται τη σύγκρουσή τους. Όμως, ποιος είναι ο παράγοντας εκείνος που θα καθορίσει την επιλογή των δρώντων ανάμεσα σε αυτές τις εναλλακτικές στρατηγικές;

Καταφεύγοντας, για ακόμη μία φορά, στη θεωρία της κοινωνιολογίας της σύγκρουσης, δεχόμαστε ότι το κριτήριο που θα καθορίσει την επιλογή των δρώντων, είναι η ύπαρξη ασύμβατων στόχων, δηλαδή στόχων των οποίων η επίτευξη για τον ένα δρώντα συνεπάγεται αυτομάτως την αποτυχία επίτευξης των στόχων για τον έτερο δρώντα¹²⁰, ή έστω το γεγονός ότι οι δρώντες θεωρούν πως υφίσταται μεταξύ

¹¹⁸ Βλ. ενότητα 2.3. της παρούσας εργασίας.

¹¹⁹ Αριστοτέλης, *Τοπικά*, a iv. 101 b 17-25.

¹²⁰ Bartos, O., Wehr, P. (2002), *Using Conflict Theory*, Cambridge, Cambridge University Press, σελ. 29, και Simmel, Georg (2009 [1908]), *ό.π.*, σελ. 227-305.

τους μια τέτοια *ασύμβατη* στοχοθεσία. Επομένως, θεωρούμε ότι το *ασύμβατο ή όχι* του καταμερισμού των στόχων ανάμεσα στους *δρώντες*, οι οποίοι στην περίπτωση μας είναι *πολιτικά κόμματα*, καθορίζει την *μορφή* (*συνεργασία ή σύγκρουση*), αλλά και την *ένταση*, του κομματικού ανταγωνισμού.

Ποιοι είναι, όμως, οι βασικοί αιτιακοί παράγοντες, ή οι *δέσμες* αιτιακών παραγόντων, που μπορούν να καθορίσουν το *ασύμβατο ή όχι* της στοχοθεσίας των δρώντων; Η απάντηση που δίνουμε είναι ότι αυτοί οι εξής: (α) οι *υπό διεκδίκηση πόροι*, (β) οι *ασύμβατοι ρόλοι*, (γ) οι *ασύμβατες αξίες*¹²¹. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε αναλύσουμε πώς, στο πλαίσιο του κομματικού ανταγωνισμού, η τοποθέτηση των δρώντων (δηλαδή των σοσιαλδημοκρατικών και ριζοσπαστικών αριστερών κομμάτων), απέναντι σε αυτές τις τρεις διαστάσεις, καθορίζει το *ασύμβατο ή όχι* της κομματικής στοχοθεσίας, και τους οδηγεί στην επιλογή της συνεργασίας (μέσω της συμμετοχής σε κοινό συνασπισμό) ή της σύγκρουσης.

3.4.1. Οι υπό διεκδίκηση πόροι

Ο *πρώτος* αιτιακός παράγοντας αντιστοιχεί στους *πόρους*, δηλαδή στα «*αγαθά*» εκείνα τα οποία, στο θεσμικό πλαίσιο των σύγχρονων, δυτικών, κοινοβουλευτικών δημοκρατιών, αποτελούν τους *νομιμοποιημένους* και *θεσμοποιημένους στόχους* των πολιτικών κομμάτων. Στην προσπάθειά μας να προσδιορίσουμε τους *πόρους* αυτούς, καταφεύγουμε στο συμπεριφορικό θεωρητικό σχήμα αναφοράς των Strøm και Müller, σύμφωνα με το οποίο τα πολιτικά κόμματα λαμβάνουν *αποφάσεις* επιλέγοντας ανάμεσα στην *επίτευξη τριών*, εναλλακτικών ή συμπληρωματικών, *στόχων*¹²². Ο *πρώτος* αφορά στην *επιδίωξη της συμμετοχής στην κυβέρνηση* και, δι' αυτής, στη *μεγιστοποίηση της πρόσβασης* στους ηθικούς και υλικούς πόρους του κράτους (*εγγενής αξία*), αλλά και στη *μεγιστοποίηση της δυνατότητας επίτευξης των δύο άλλων στόχων* (*εργαλειακή αξία*)¹²³. Ο *δεύτερος*

¹²¹ Bartos, O., Wehr, P. (2002), *ό.π.*, σελ. 29.

¹²² Strøm, Kaare (1990), "A Behavioral Theory of Competitive Political Parties", *American Journal of Political Science*, 34, 2, σελ. 565-598, και Müller, Wolfgang C., Strøm, Kaare (1999), *Policy, Office or Votes: How Political Parties in Europe make Hard Decisions*. Cambridge, Cambridge University Press, σελ. 1-35.

¹²³ Οι Budge και Laver διακρίνουν μεταξύ της *εγγενούς* και της *εργαλειακής* αξίας της επιδίωξης συμμετοχής στην κυβέρνηση, βλ. Budge, Ian, Laver, Michael (1986), "Office

αφορά στη *μεγιστοποίηση της επιρροής επί της χάραξης και εφαρμογής της δημόσιας πολιτικής*¹²⁴. Ο στόχος αυτός μπορεί να έχει δύο όψεις: τη *θετική*, η οποία αναφέρεται στην προώθηση των πολιτικών του ίδιου του κόμματος, και την *αρνητική*, η οποία αναφέρεται στην αποτροπή εφαρμογής πολιτικών άλλων κομμάτων. Τέλος, ο *τρίτος* αφορά στη *μεγιστοποίηση της εκλογικής επίδοσης* και έχει εξόχως *εργαλειακό* χαρακτήρα, διότι το ποσοστό των ψήφων που θα λάβει ένα κόμμα καθορίζει σε μεγάλο βαθμό, αν και, όπως θα δούμε στη συνέχεια, όχι αποκλειστικά, το μέγεθος και την αντίστοιχη επιρροή του στο πλαίσιο του κομματικού συστήματος. Επομένως, η συνδρομή αυτού του πόρου συνιστά προϋπόθεση για την επίτευξη των δύο προηγούμενων.

Υπόθεση 1: *Τα κόμματα της ΣΔ επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση της πρόσβασης στην κυβέρνηση (office-seeking), ενώ τα κόμματα της ΡΑ επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση της άσκησης επιρροής επί της χάραξης και εφαρμογής της δημόσιας πολιτικής (policy-seeking)*¹²⁵. [Υπόθεση Καταμερισμού Πόρων]

Τι είναι όμως αυτό που προσανατολίζει τη στοχοθεσία των πολιτικών κομμάτων προς την απόκτηση συγκεκριμένου είδους πόρου; Όπως ήδη αναφέραμε, τα είδη των πόρων είναι τόσο εναλλακτικά όσο και συμπληρωματικά ως προς τη χρησιμότητά τους για τους δρώντες, επομένως είναι δυνατό να επιδιώκονται είτε ξεχωριστά είτε σε συνδυασμό. Ωστόσο, έχει παρατηρηθεί ότι συγκεκριμένοι *τύποι* κομμάτων είναι σταθερά προσανατολισμένοι προς την επιδίωξη συγκεκριμένων πόρων. Επομένως, για να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα θα πρέπει να αναζητήσουμε τα χαρακτηριστικά των κομμάτων που τα οδηγούν στον προσανατολισμό προς την επιδίωξη συγκεκριμένου είδους πόρου.

Seeking and Policy Pursuit in Coalition Theory”, *Legislative Studies Quarterly*, 11, 4, σελ. 485-506.

¹²⁴ Και σε αυτή την περίπτωση οι Budge και Laver κάνουν τη διάκριση μεταξύ *εγγενούς* και *εργαλειακής* αξίας, βλ. Budge, Ian, Laver, Michael (1986), ό.π..

¹²⁵ Η υπόθεση αυτή προκύπτει από τον εξής διπλό συλλογισμό: (α) Τα catch-all/mainstream κόμματα είναι office-seeking, τα κόμματα της ΣΔ είναι catch-all/mainstream κόμματα, άρα τα κόμματα της ΣΔ είναι office-seeking, (β) τα small parties είναι κυρίως policy-seeking, τα κόμματα της ΡΑ είναι ΑΕΡ, άρα τα κόμματα της ΡΑ είναι policy-seeking. Για τους *τύπους* των κομμάτων βλ. παρακάτω.

3.4.2. Οι ρόλοι

Η αναζήτηση των χαρακτηριστικών που συγκροτούν συγκεκριμένους *τύπους κομμάτων*¹²⁶, συνδεδεμένων με την επιδίωξη συγκεκριμένων στόχων, μας οδηγεί στον *δεύτερο* παράγοντα αναφέρεται στους *ρόλους*¹²⁷. Οι διαστάσεις επί των οποίων μπορούμε να δομήσουμε τη *διαφοροποίηση* των ρόλων των πολιτικών κομμάτων στο πλαίσιο ενός κομματικού συστήματος είναι δύο: (α) η *κάθετη* διαφοροποίηση, και (β) η *οριζόντια* διαφοροποίηση¹²⁸.

Η *κάθετη* διαφοροποίηση αναφέρεται στην απόδοση διαφορετικών ρόλων σε δρώντες που κατέχουν διαφορετικές θέσεις επί ενός –κάθετου– άξονα, ο οποίος αντιστοιχεί σε μια *ιεραρχία ισχύος*. Ο άξονας αυτός αντιπροσωπεύει την κατανομή της ισχύος ανάμεσα στους δρώντες, η οποία, στην περίπτωση των πολιτικών κομμάτων που λειτουργούν στο πλαίσιο ενός σύγχρονου κομματικού συστήματος μιας δυτικής πολυκομματικής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, αναφέρεται στο *μέγεθός* τους (ποσοστό στις εθνικές εκλογές), αλλά και στο *σχετικό βάρος*¹²⁹ τους στο πλαίσιο του κομματικού συστήματος.

Ως εκ τούτου, μπορούμε στη βάση αυτή να διακρίνουμε τα κόμματα σε

¹²⁶ Adams, James, Clark, Michael, Erzow, Lawrence, Glasgow, Garrett (2006), “Are Niche Parties Fundamentally Different from Mainstream Parties? The Causes and the Electoral Consequences of Western European Parties’ Policy Shifts, 1976–1998”, *American Journal of Political Science*, 50, 3, σελ. 513–529.

¹²⁷ Ο παράγοντας αυτός, της *διαφοροποίησης των ρόλων*, έχει τύχει εκτενούς επεξεργασίας από τους θεωρητικούς της κοινωνιολογίας του *λειτουργισμού*, η οποία εξετάζει το ζήτημα από τη σκοπιά της *αλληλεξάρτησης* των διαφόρων μερών που συνθέτουν ένα διαφοροποιημένο σύστημα, βλ. .

¹²⁸ Bartos, Otomar, Wehr, Paul (2002), *ό.π.*, σελ. 38-41.

¹²⁹ Δηλαδή τον βαθμό στον οποίο μπορούν να υποστηρίξουν και να πραγματοποιούν πολιτικές δεσμεύσεις, οι οποίες είναι συστατικές της προγραμματικής φυσιογνωμίας τους και τις οποίες δεν μπορούν να τις παραβλέψουν χωρίς να διακινδυνεύσουν την αποξένωση μεγάλου μέρους των ψηφοφόρων τους, βλ. Sened, Itai (1996), “A model of Coalition Formation: Theory and Evidence”, *Journal of Politics*, 58, 2, σελ. 350-372, και Warwick, Paul V. (2005), “When Far Apart Becomes Too Far Apart: Evidence for a Threshold Effect in Coalition Formation”, *British Journal of Political Science*, 35, σελ. 383-401. Σε κάθε περίπτωση, το μικρό μέγεθος ενός κόμματος δεν συμπίπτει αναγκαστικά με την έννοια της μικρής *σχετικής σημασίας* του («*relevance*», σύμφωνα με τον σαρτορικό όρο) στο πλαίσιο ενός κομματικού συστήματος, καθώς η δεύτερη δύναται να είναι πολύ μεγαλύτερη.

μεγάλα κόμματα, τα οποία στη βιβλιογραφία χαρακτηρίζονται ως «mainstream»¹³⁰ ή «‘core’ established»¹³¹ και σε μικρά κόμματα, τα οποία στη βιβλιογραφία χαρακτηρίζονται ως «small»¹³², «niche»¹³³, «challenger»¹³⁴.

Επομένως, «μεγάλα» είναι τα κόμματα που για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα καταφέρνουν να αποσπών σταθερά ποσοστό άνω του 15% στις εθνικές εκλογές¹³⁵ κατέχουν ηγετικές θέσεις στο κομματικό σύστημα και έχουν διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στη λειτουργία του συνολικά, καθώς και στη μορφή που έλαβαν οι διάφορες κομματικές ευθυγραμμίσεις, κυρίως εκείνες που αντιστοιχούσαν σε συνασπισμούς¹³⁶. Επομένως, πρόκειται απαραίτητα για «κόμματα εξουσίας», δηλαδή για κόμματα που έχουν συμμετάσχει στην κυβέρνηση, είτε αυτοδύναμα, είτε μαζί με άλλα κόμματα¹³⁷. Από την άλλη πλευρά, τα «μικρά» κόμματα χαρακτηρίζονται από το μέγεθός τους, ενώ τα «niche» κόμματα είναι εκείνα που δεν τοποθετούνται στην παραδοσιακή διάσταση πολιτικής (Α-Δ), αλλά σε άλλες εναλλακτικές (π.χ. τα κόμματα της ριζοσπαστικής δεξιάς, τα οποία τοποθετούνται σε «μονοθεματικούς» άξονες, όπως εκείνοι που αφορούν τη μετανάστευση ή τον σοβινισμό του κράτους πρόνοιας)¹³⁸.

Οι επιπτώσεις του μεγέθους των κομμάτων για την τοποθέτησή τους επί της

¹³⁰ Adams, James κ.α. (2006), *ό.π.*, σελ. 513.

¹³¹ Loomes, Gemma (2003), *Party strategies in Western Europe: Party competition and electoral outcomes*, Abingdon, Routledge, σελ. 9.

¹³² Smith, Gordon (1991), “In Search of Small Parties: Problems of Definition, Classification and Significance”, σελ. 23-40, στο Muller-Rommel, Ferdinand, Pridham, Geoffrey, *Small Parties in Western Europe: Comparative and National Perspectives*, London, SAGE Publications, καθώς και Bolleyer, Nicole (2007), “Small Parties: From Party Pledges to Government Policy”, *West European Politics*, 30, 1, σελ. 121-147.

¹³³ Meguid, Bonnie (2008), *Party Competition between Unequals: Strategies and Electoral Fortunes in Western Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, σελ. 3.

¹³⁴ Hobolt, Sara, Tilley, James (2016), *ό.π.*.

¹³⁵ Mair, Peter (1991), “The Electoral Universe of Small Parties in Postwar Western Europe”, σελ. 44, στο Muller-Rommel, Ferdinand, Pridham, Geoffrey, *ό.π.*.

¹³⁶ Smith, Gordon (1989), “Core persistence: change and the ‘People’s Party’”, *West European Politics*, 12, σελ. 157-68.

¹³⁷ Loomes, Gemma (2003), *ό.π.*, σελ. 8.

¹³⁸ Ως εκ τούτου, τα κόμματα της ΡΑ δεν μπορούν να χαρακτηριστούν «niche».

βασικής διάστασης πολιτικής, σύμφωνα με τη θεωρία¹³⁹, είναι σαφείς. Τα μεγάλα κόμματα είναι προσανατολισμένα στον μέσο ψηφοφόρο¹⁴⁰ (*mean voter*), ανταποκρίνονται στις ιδεολογικές μετατοπίσεις της κοινής γνώμης και, ως εκ τούτου, τείνουν να υιοθετούν *κεντρώες* (*centrist*) θέσεις. Αντιθέτως, τα μικρά κόμματα είναι προσανατολισμένα στον μέσο ψηφοφόρο τους, ανταποκρίνονται στις ιδεολογικές μετατοπίσεις των υποστηρικτών τους, και τείνουν να υιοθετούν *ακραίες*¹⁴¹ (*extreme*) θέσεις, ώστε να επωφελούνται εκλογικά από την «*διαφοροποίηση του [εναλλακτικού] προϊόντος*» που προσφέρουν¹⁴². Σύμφωνα με αυτήν την διαφοροποίηση, τα ΣΔ κόμματα είναι μεγάλα κόμματα (*mainstream*, ‘*core*’ established), ενώ τα κόμματα της ΡΑ είναι μικρά κόμματα, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την τοποθέτηση και τη στρατηγική τους.

Από την άλλη πλευρά, η *οριζόντια* διαφοροποίηση αντιστοιχεί στην απόδοση ρόλων στους δρώντες, ανάλογα με την τοποθέτησή τους επί ενός άξονα, ο οποίος δεν είναι συγκροτημένος στη βάση μιας ιεραρχίας ισχύος, αλλά της ταξινόμησής τους σε *κομματικές οικογένειες*¹⁴³, συνδυάζοντας την ιδεολογική διάσταση με εκείνη της

¹³⁹ Adams, J., Clark, M., Ezrow, L., Glasgow, G. (2004), “Understanding Change and Stability in Party Ideologies: Do Parties Respond to Public Opinion or to Past Election Results?”, *British Journal of Political Science*, 34, 4, σελ. 589– 610, Adams, J., Clark, M., Ezrow, L., Glasgow, G. (2006), “Are Niche Parties Fundamentally Different from Mainstream Parties? The Causes and the Electoral Consequences of Western European Parties’ Policy Shifts, 1976–1998”, *American Journal of Political Science*, 50, 3, σελ. 513–29, Ezrow, L., De Vries, C., Steenbergen, M., Edwards, E. (2011), “Mean Voter Representation and Partisan Constituency Representation: Do Parties Respond to the Mean Voter Position or to Their Supporters?”, *Party Politics*, 17, 3, σελ. 275–301, Schumacher, G., De Vries, C. E., Vis, B. (2013), “Why Do Parties Change Position? Party Organization and Environmental Incentives”, *Journal of Politics*, 75, 2, σελ. 464–77.

¹⁴⁰ Η έννοια του *mean voter* (μέσου ψηφοφόρου) χρησιμοποιείται, σε αντιδιαστολή προς εκείνη του *median voter* (διάμεσου ψηφοφόρου) του Downs, ακριβώς για να περιγράψει την τοποθέτηση των *mainstream* πολιτικών κομμάτων απέναντι στην τοποθέτηση της κοινής γνώμης (την οποία εκφράζει ο μέσος ψηφοφόρος), βλ. Dalton, Russell (1985), “Political Parties and Political Representation”, *Comparative Political Studies*, 17, σελ. 267–299.

¹⁴¹ Με τον χαρακτηρισμό αυτόν αναφερόμαστε στην τοποθέτηση επί του ιδεολογικού άξονα Αριστερά – Δεξιά και, ως εκ τούτου, δεν αποτελεί έναν αξιολογικά φορτισμένο όρο.

¹⁴² Kitschelt, H. (1994), *The Transformation of European Social Democracy*, Cambridge, Cambridge University Press, ό.π., σελ. 118.

¹⁴³ Για μια σύντομη και στοχευμένη παρουσίαση των βασικών θεωρητικών συμβολών πάνω στην έννοια της *κομματικής οικογένειας* και μια σύντομη επισκόπηση της βιβλιογραφίας για

ιστορικο-γενετικής προέλευσης. Ως εκ τούτου, πρέπει να τονίσουμε ότι η αλληλεπίδραση ΣΔ – ΡΑ είναι έντονη (ποσοτικό χαρακτηριστικό) και ανταγωνιστική (ποιοτικό χαρακτηριστικό).

Αναφορικά με το χαρακτηριστικό που αναφέρεται στην ένταση της αλληλεπίδρασης που αναπτύσσεται μεταξύ ιδεολογικά «συγγενών» κομμάτων, που τοποθετούνται σε όμορους χώρους επί του ιδεολογικού άξονα Αριστερά – Δεξιά, όπως αυτά που ανήκουν στη ΣΔ και τη ΡΑ, καταφεύγουμε στην *Υπόθεση των Ιδεολογικών Οικογενειών (Ideological Families Hypothesis)*¹⁴⁴ των Adams και Somer-Topcu. Σύμφωνα με αυτήν, τα κόμματα είναι πιο ευαίσθητα απέναντι στις αλλαγές πολιτικής των κομμάτων που ανήκουν στην ίδια *ιδεολογική* οικογένεια (π.χ. Αριστερά), σε σχέση με εκείνες που προέρχονται από άλλα κόμματα του κομματικού συστήματος. Αναφορικά δε με την παραδοσιακά *ανταγωνιστική φύση* αυτής της σχέσης, θα πρέπει να σημειώσουμε πως και οι δύο κομματικές οικογένειες, ως μία *ιδεολογική* οικογένεια (Αριστερά), προήλθαν από τη μήτρα της ταξικής διαιρετικής τομής «ιδιοκτήτες vs εργάτες»¹⁴⁵, απευθύνονταν στην εργατική τάξη, υποστηρίζονταν από αυτήν, και συστάθηκαν ακριβώς για να την εκπροσωπήσουν¹⁴⁶. Ως εκ τούτου, ανταγωνίζονταν μεταξύ τους για την εκλογική εύνοια των ψηφοφόρων που προέρχονταν από αυτή την τάξη. Ωστόσο, η ιστορική διαδρομή των δύο κομματικών οικογενειών ήταν αποκλίνουσα. Τα κόμματα της ΣΔ εξελίχθηκαν σε μεγάλους *catch-all* φορείς, «κόμματα του κατεστημένου» που μετακινήθηκαν προς το κέντρο του άξονα Α–Δ, συνέκλιναν με τα αντίστοιχα κόμματα της κεντροδεξιάς, ενώ η παραδοσιακά ισχυρή ιδεολογική τους ταυτότητα ατόνησε, προκειμένου να μεγιστοποιήσουν την εκλογική τους επίδοση¹⁴⁷, ενώ τα κόμματα της ΡΑ παρέμειναν

τη σοσιαλδημοκρατία και τη ριζοσπαστική αριστερά, βλ. ενότητα 2.6. της παρούσας εργασίας.

¹⁴⁴ Adams James, Somer-Topcu Zeyner (2009), “Policy Adjustment by Parties in Response to Rival Parties' Policy Shifts: Spatial Theory and the Dynamics of Party Competition in Twenty-Five Post-War Democracies”, *British Journal of Political Science*, 39, 825-846.

¹⁴⁵ Lipset, Seymour Martin και Rokkan, Stein (1967), ό.π..

¹⁴⁶ Bartolini, Stefano (2000), *The political mobilization of the European left, 1860–1980: The class cleavage*, Cambridge, Cambridge University Press, σελ. 10-11.

¹⁴⁷ Katz, Richard, and Mair, Peter, (επιμ.) (1994), *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*, London, Sage. Η θέση των Katz και Mair βασίζεται ασφαλώς στην κλασική υπόθεση του χωρικού μοντέλου αναφοράς του

μικρά και προσανατολισμένα στην προστασία και προαγωγή των συμφερόντων της εργατικής τάξης και των στρωμάτων που υποστήριζαν την προστασία του κράτους πρόνοιας, αλλά και στην αντιπροσώπευση της ιδεολογίας των οπαδών τους. Επίσης, η σταδιακή, από τη δεκαετία του 1980, αποδέσμευση της ΣΔ από τις κενυσιανές πολιτικές και η αντικατάστασή τους με «νεοφιλελεύθερες», οδήγησε στη δημιουργία ενός «κενού αντιπροσώπευσης»¹⁴⁸, το οποίο έσπευσε να καλύψει η ΡΑ.

Συνδυάζοντας στοιχεία που μας οδήγησαν στην διατύπωση των προηγούμενων υποθέσεων, μπορούμε να καταλήξουμε στη διατύπωση μίας ακόμη υπόθεσης που αφορά τον σχηματισμό συνασπισμών ανάμεσα στις δύο κομματικές οικογένειες, οι οποίες, όπως είδαμε: (α) ανήκουν στην ίδια *ιδεολογική (όχι: κομματική) οικογένεια* (Αριστερά, «left-wing»), παρά το γεγονός ότι σταδιακά αποκλίνουν και σχηματίζουν δύο διακριτές *κομματικές* οικογένειες, (β) αποβλέπουν στην αντιπροσώπευση, ως ένα βαθμό, των ίδιων κοινωνικών ομάδων, και (γ) είναι *άνισα* ως προς το μέγεθος (*μεγάλο* το κόμμα της ΣΔ, *μικρό* το κόμμα, ή τα κόμματα, της ΡΑ):

Υπόθεση 2α: *Τα κόμματα της ΡΑ επιτυγχάνουν εκλογικά όταν τα κόμματα της ΣΔ αποτυγχάνουν και το αντίστροφο, ενώ αμφότερα αποφεύγουν να συμμετέχουν σε κοινό συνασπισμό. Αυτό ισχύει διότι, μολονότι το mainstream status οδηγεί τα ΣΔ κόμματα στην διεκδίκηση του μέσου ψηφοφόρου, ενώ το μικρό μέγεθος των ΡΑ κομμάτων τα προσανατολίζει στην εξασφάλιση της υποστήριξης των ψηφοφόρων τους, λόγω της κοινής ιστορικο-γενετικής τους προέλευσης, ανάμεσά τους υφίσταται ένας ενδιάμεσος χώρος που αποτελεί κοινό πεδίο διεκδίκησης¹⁴⁹. Το χαρακτηριστικό αυτό είναι το πλέον καθοριστικό για την επιλογή στρατηγικής από αμφότερες τις πλευρές.*
[Υπόθεση της Ανταγωνιστικής Συμβίωσης]

Downs, σύμφωνα με την οποία η μετριοπάθεια φέρνει ψήφους (βλ. την παρουσίαση της σχετικής θεωρητικής συζήτησης στην ενότητα 2.3.).

¹⁴⁸ Lavelle, A (2008), *The Death of Social Democracy: Political Consequences for the 21st Century*, Ashgate, σελ. 42, και Patton, David (2006), “Germany's Left Party, PDS and the “Vacuum Thesis”: From Regional Milieu Party to Left Alternative?”, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 22, 2, σελ. 206-27.

¹⁴⁹ Θα μπορούσαμε να τον ονομάσουμε «*Αριστερό Μέσο Ψηφοφόρο*» («*Left Mean Voter*») και αντιπροσωπεύει τον ψηφοφόρο που μπορεί να τοποθετηθεί σε ένα ιδεολογικό εύρος που περιλαμβάνει τόσο τη ΣΔ όσο και τη ΡΑ. Η εμπειρική επαλήθευση αυτής της υπόθεσης θα μπορούσε να αποτελέσει το αντικείμενο μιας εξαιρετικά ενδιαφέρουσας ποσοτικής έρευνας.

Αν θέλουμε, στο πλαίσιο αυτό, να εξηγήσουμε την επιλογή συμμετοχής κομμάτων της ΣΔ και της ΡΑ σε κοινό συνασπισμό, θα προχωρήσουμε στη διατύπωση της ακόλουθης υπόθεσης:

Υπόθεση 2β: Όταν τα κόμματα της ΣΔ και της ΡΑ επιλέγουν να συμμετάσχουν σε κοινό συνασπισμό, το κάνουν πάντα για λόγους τακτικής (δηλαδή όχι για τη σφυρηλάτηση μιας μακροχρόνιας στρατηγικής συνεργασίας), ως έσχατη προσφυγή, για λόγους εξωτερικούς της μεταξύ τους σχέσης (π.χ. για τα ΣΔ κόμματα: πίεση από τα δεξιά, για τα ΡΑ κόμματα: ανάγκη επίδειξης υπευθυνότητας), ενώ, σε κάθε περίπτωση, στοχεύει σε διαφορετικού είδους πόρο (ΣΔ: συμμετοχή στην κυβέρνηση, ΡΑ: εφαρμογή πολιτικής). [Υπόθεση του Τακτικού Συνασπισμού Έσχατης Προσφυγής]

Ειδικά για τη ΣΔ, η οποία, ως ο μεγάλος παίκτης, έχει την πρωτοβουλία, μπορούμε να διατυπώσουμε την ακόλουθη συμπληρωματική υπόθεση:

Υπόθεση 2γ: Τα κόμματα της ΣΔ προχωρούν σε συμμετοχή σε συνασπισμό μαζί με τα κόμματα της ΡΑ μόνον όταν μπορούν να καθορίσουν από θέση ισχύος τους όρους της (ως *formateur*). Αυτό μπορεί να συμβεί όταν η απόσταση των εκλογικών ποσοστών τους είναι «ασφαλής», δηλαδή όταν είναι ικανή να εξασφαλίσει την πρωτοκαθεδρία στη ΣΔ. Αντίθετα, στην περίπτωση που τα εκλογικά ποσοστά τους εμφανίζουν υποχώρηση και η απόσταση από τα ΡΑ κόμματα περιορίζεται, με αποτέλεσμα ο ρόλος του *formateur* που απολαμβάνει η ΣΔ, εντός της Αριστερής ιδεολογικής οικογένειας, να τίθεται εν αμφιβόλω (εν όψει των επομένων εκλογών), τότε προτιμούν τη συνεργασία είτε με το μεγάλο κεντροδεξιό κόμμα («μεγάλος συνασπισμός»), είτε με κάποιο άλλο μικρό (κεντρώο ή πράσινο) κόμμα¹⁵⁰. [Υπόθεση του *formateur*]

¹⁵⁰ Βλ. Hough, Dan and Verge, Tania (2009), “A Sheep in Wolf’s Clothing or a Gift from Heaven? Left – Left Coalitions in Comparative Perspective”, *Regional and Federal Studies*, 19, 1, 37-55. Οι Hough και Verge υποστηρίζουν ότι αυτό συμβαίνει μόνο όταν τα ΣΔ εμφανίζουν ενισχυμένα ποσοστά στις εκλογές. Εμείς θεωρούμε ότι βασικό κριτήριο είναι η απόσταση των ποσοστών. Δηλαδή, εφόσον τα ποσοστά της ΣΔ είναι πολύ μεγαλύτερα από εκείνα της ΡΑ και δεν τίθεται θέμα αμφισβήτησης της πρωτοκαθεδρίας της, ακόμη και αν η πρώτη εξέρχεται από τις εκλογές με μειωμένο ποσοστό, θα εξετάσει το ενδεχόμενο συνασπισμού με τη ΡΑ. Ως εκ τούτου, προτιμούμε την υπόθεση που διατυπώνεται από τους Olsen, Hough, Koss, ό.π., σελ. 176-178.

3.4.3. Οι αξίες (τοποθέτηση και επιλογή προεξάρχοντων ζητημάτων)

Ο τρίτος αιτιακός παράγοντας που μπορεί να καθορίσει τη στάση των δρώντων απέναντι στο ερώτημα της συμμετοχής σε κοινό συνασπισμό αναφέρεται στις αξίες. Με τον όρο αυτό αναφερόμαστε στην τοποθέτηση των δρώντων στις διάφορες ιδεολογικές διαστάσεις και στην επίδραση που έχει αυτή η τοποθέτηση στην επιλογή συμμετοχής σε κοινό συνασπισμό. Ασφαλώς, πέρα από την τοποθέτηση επί του ιδεολογικού άξονα Α-Δ, η οποία αποτελεί και την κυρίαρχη οπτική μέσα από την οποία αναλύουμε τον κομματικό ανταγωνισμό, υπάρχουν και άλλες διαστάσεις (π.χ. πολιτισμικός φιλελευθερισμός ή ευρωπαϊκή ολοκλήρωση) επί των οποίων τοποθετούνται τα κόμματα. Ωστόσο, πέραν της τοποθέτησης, αξιακό θεμέλιο για μία συμμετοχή σε κοινό συνασπισμό για τους δρώντες μπορεί να αναζητηθεί στον κοινό ορισμό ενός ζητήματος (ή διάστασης) ως προεξάρχοντος¹⁵¹.

Ως εκ τούτων, θεωρούμε καταρχάς ότι ένας σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει την επιλογή των κομμάτων είναι η ιδεολογική εγγύτητα. Αυτό μας οδηγεί στη διατύπωση της εξής υπόθεσης:

Υπόθεση 3α: *Όσο μεγαλύτερη η ιδεολογική εγγύτητα ανάμεσα στα κόμματα ΣΔ και ΡΑ, τόσο πιθανότερη η συμμετοχή τους σε έναν κοινό συνασπισμό. [Υπόθεση Συνασπισμού Τοποθέτησης]*

Ωστόσο, όταν η προηγούμενη συνθήκη απουσιάζει, υπάρχει ακόμη περιθώριο να δομηθεί συνασπισμός. Αυτό συμβαίνει, στη βάση της επιλογής ενός ζητήματος που αμφότεροι οι δρώντες θεωρούν ως προεξάρχον (συμφωνούν ως προς την *issue salience*), αν και, στο πλαίσιο της Υπόθεσης της Ανταγωνιστικής Συμβίωσης (Υ2α) που διατυπώσαμε προηγουμένως, εξακολουθούν να διεκδικούν, ο καθένας από την πλευρά του, την ιδιοκτησία του ζητήματος αυτού (*issue ownership*).

Υπόθεση 3β: *Όσο μεγαλύτερη σημασία αποδίδουν τα κόμματα της ΣΔ και τα κόμματα της ΡΑ στο ίδιο προεξάρχον ζήτημα (*issue salience*), τόσο πιθανότερη η συμμετοχή τους σε έναν κοινό συνασπισμό, ακόμη και όταν δεν υφίσταται αλλαγή στην*

¹⁵¹ Βλ. τη θεωρητική συζήτηση στην ενότητα 2.3..

τοποθέτησή τους προς την κατεύθυνση της ιδεολογικής προσέγγισης. [Υπόθεση Συνασπισμού Προεξάρχοντος Ζητήματος]

Στον πίνακα που ακολουθεί, βρίσκονται συγκεντρωμένες οι υποθέσεις που διατυπώσαμε στην ενότητα αυτή:

Παράγοντες που καθορίζουν την επιλογή των δρώντων:	Υποθέσεις για τη συμπεριφορά των δρώντων (ΣΔ-ΡΑ) ως προς την επιλογή συμμετοχής τους σε κοινό συνασπισμό:
Πόροι	Υ1: Υπόθεση του Καταμερισμού των Πόρων (ΥπΚΠ)
Ρόλοι	Υ2α: Υπόθεση της Ανταγωνιστικής Συμβίωσης (ΥπΑΣ)
	Υ2β: Υπόθεση του Τακτικού Συνασπισμού Έσχατης Προσφυγής (ΥπΤΣΕΠ)
	Υ2γ: Υπόθεση του formateur (Υπφ)
Αξίες	Υ3α: Υπόθεση του Συνασπισμού Τοποθέτησης (ΥπΣΤ)
	Υ3β: Υπόθεση του Συνασπισμού Προεξάρχοντος Ζητήματος (ΥπΣΠΖ)

[Πίνακας 2]

Από την άλλη πλευρά, οι παράγοντες που συμπεριλάβαμε στα υπόλοιπα επίπεδα ανάλυσης (βλ. ενότητα 3.3.¹⁵²) και δεν εμπίπτουν σε εκείνο του κομματικού ανταγωνισμού, θεωρούμε ότι αποτελούν τις *αναγκαίες*, αλλά όχι *ικανές*, συνθήκες για τη συμμετοχή κομμάτων από τις δύο υπό εξέταση κομματικές οικογένειες σε κοινό συνασπισμό. Υπενθυμίζουμε ότι *αναγκαίες* ονομάζουμε τις συνθήκες που επιτρέπουν την εκδήλωση μιας αιτιότητας (δηλαδή, μιας αιτίας που παράγει ένα αποτέλεσμα), δημιουργώντας δομές πολιτικών ευκαιριών, αλλά δεν την προκαλούν. Αυτό πραγματοποιείται από την *ικανή* συνθήκη, η οποία στην περίπτωσή μας δεχόμαστε ότι είναι αποκλειστικά οι στρατηγικές επιλογές των δρώντων στο πλαίσιο του κομματικού ανταγωνισμού.

¹⁵² Πλαίσια με πράσινο χρώμα στον «Πίνακα 1», σελ.

Ως εκ τούτων, από την πλευρά της ζήτησης πολιτικής, μπορούμε να αναφερθούμε σε παράγοντες που σχετίζονται με την οικονομική κατάσταση, τόσο τη διεθνή, όσο και την εγχώρια. Είναι προφανές ότι ο σημαντικότερος παράγοντας που εντάσσεται σε αυτήν την κατηγορία είναι η *οικονομική κρίση* και οι πολιτικές συνέπειες των οικονομικών συνθηκών (π.χ. ανεργία, μέτρα λιτότητας). Η σημαντικότερη πολιτική συνέπεια που μας ενδιαφέρει εδώ είναι η συνεχιζόμενη εκλογική αποδυνάμωση των κομμάτων της ΣΔ και η μακροχρόνια απουσία από την κυβέρνηση. Η εξέλιξη αυτή είναι δυνατόν να δημιουργήσει την ανάγκη προστασίας του *relevant* στάτους τους¹⁵³. Η εν λόγω μέριμνα αποτελούσε βασικό χαρακτηριστικό της στρατηγικής της ΡΑ, αλλά η συνεχιζόμενη πτώση των εκλογικών ποσοστών και η μακρόχρονη παραμονή εκτός κυβέρνησης ενδέχεται να δημιούργησαν την ανάγκη αυτή και στη ΣΔ. Επίσης, ένας δεύτερος *situational* παράγοντας, από την πλευρά της ζήτησης πολιτικής, είναι η πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η οποία μπορεί να δημιουργήσει δομές πολιτικών ευκαιριών για τους δρώντες, ενώ είναι αρκετά σημαντική ώστε να λειτουργήσει και από μόνη της ως διάσταση πολιτικής επί της οποίας τοποθετούνται τα κόμματα.

Τέλος, από την εξωτερική πλευρά της προσφοράς πολιτικής, έχουμε τη *θεσμική αρχιτεκτονική*, η οποία περιλαμβάνει πτυχές που μπορεί να επιδράσουν (ή όχι) ως αναγκαίες συνθήκες (π.χ. συνταγματικές διατάξεις που ευνοούν τις κυβερνήσεις μειοψηφίας, αναλογικό εκλογικό σύστημα που ευνοεί, αν δεν επιβάλει, τους συνασπισμούς, αρχηγό του κράτους με αυξημένες εξουσίες κατά τη διάρκεια σχηματισμού των κυβερνήσεων κ.α.). Ενώ από την εσωτερική πλευρά της προσφοράς πολιτικής έχουμε την εσωτερική δυναμική (οργάνωση και ισοζύγιο ισχύος μεταξύ ηγεσίας και μελών) των κομμάτων, η οποία επίσης μπορεί λειτουργήσει (ή όχι) ως αναγκαία συνθήκη (π.χ. ένα κόμμα στο οποίο οι ακτιβιστές έχουν αρκετή ισχύ ώστε να περιορίζουν την ελευθερία κινήσεων του ηγέτη μπορεί να αποτρέψει έναν συνασπισμό με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά).

¹⁵³ Για την έννοια αυτή βλ. Sartori, Giovanni (2005[1976]), ό.π..

Ολοκληρώνοντας την ενότητα αυτή, θα διατυπώσουμε μία ενιαία υπόθεση εργασίας, η οποία θα περιλαμβάνει τις επιμέρους υποθέσεις εργασίας που προσδιορίσαμε αναλυτικά στο κεφάλαιο αυτό.

Ως εκ τούτου, τα κόμματα που ανήκουν στην κομματική οικογένεια της ΣΔ και της ΡΑ θα επιλέξουν τη συμμετοχή σε έναν κοινό συνασπισμό, εφόσον υπάρχει συμβατότητα ως προς τους *πόρους* τους οποίους επιδιώκουν (συμμετοχή στην κυβέρνηση, άσκηση πολιτικής, εκλογική επίδοση), ως προς τους *ρόλους* τους οποίους αναλαμβάνουν στο πλαίσιο του κομματικού συστήματος και μεταφέρουν στον συνασπισμό (mainstream κόμμα, μικρό κόμμα που ανήκουν αμφότερα σε «όμορες» κομματικές οικογένειες), και ως προς τις *αξίες* πάνω στις οποίες θα τοποθετήσουν τη συνεργασία τους (ιδεολογική εγγύτητα επί ενός άξονα πολιτικής, συνεργασία επί επιλεγμένου προεξάρχοντος ζητήματος).

Συγκεκριμένα, συμβατότητα ως προς την κατανομή των *πόρων* μπορεί να υπάρξει εφόσον το ΣΔ κόμμα είναι office-seeking και το ΡΑ κόμμα policy-seeking (ΥπΚΠ): συμβατότητα ως προς την κατανομή των *ρόλων* μπορεί να υπάρξει εφόσον τα κόμματα ΣΔ και ΡΑ, που είναι «συγγενικά» και ανταγωνιστικά ταυτόχρονα (ΥπΑΣ), καταλήξουν από τις εξωτερικές συνθήκες σε συμμετοχή σε τακτικής (όχι στρατηγικής) φύσης συνασπισμό (ΥπΤΣΕΠ), για τον οποίο δεν θα υπάρχει αμφιβολία για τον formateur (Υπφ): ενώ, τέλος, συμβατότητα ως προς την *αξιακή* βάση του συνασπισμού θα υπάρξει είτε στην περίπτωση κατά την οποία θα έχουμε ιδεολογική-προγραμματική προσέγγιση των κομμάτων ΣΔ και ΡΑ (ΥπΣΤ), είτε στην περίπτωση που θα έχουμε τοποθέτηση του συνασπισμού επί ενός από κοινού επιλεγμένου προεξάρχοντος ζητήματος (ΥπΣΠΖ).

4. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Θα επαληθεύσουμε την εγκυρότητα της δέσμης υποθέσεων που διατυπώσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο μέσω της εφαρμογής τους σε μία προσεκτικά επιλεγμένη περίπτωση κομματικού συστήματος. Συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα εφαρμόσουμε τα δεδομένα που μας προσφέρει το *πορτογαλικό* κομματικό σύστημα στη δέσμη υποθέσεων που διατυπώσαμε, προκειμένου να διαπιστώσουμε την ανταπόκρισή τους σε μία πραγματική περίπτωση. Τα συμπεράσματα που θα συλλέξουμε από αυτή τη διαδικασία, δεν θα μας επιτρέψουν να εξακριβώσουμε εάν η υπόθεση που διατυπώσαμε είναι ορθή ή χρειάζεται να τύχει αναπροσαρμογής.

Καταρχάς, θεωρούμε ότι η επιλογή μίας μελέτης περίπτωσης (n=1), δηλαδή η εντατική μελέτη μίας μονάδας, ή ενός μικρού αριθμού μονάδων προκειμένου να προαχθεί η κατανόηση ενός μεγαλύτερου συνόλου με κοινά χαρακτηριστικά¹⁵⁴, είναι η κατάλληλη για μια σειρά από λόγους που σχετίζονται με την ερευνητική στρατηγική μας. Πράγματι, προκρίναμε την μεθοδολογική επιλογή μίας μελέτης περίπτωσης, έναντι ενός μεγαλύτερου αριθμού περιπτώσεων, για λόγους που άπτονται τόσο της ερευνητικής στοχοθεσίας της παρούσας εργασίας, όσο και των εμπειρικών διαστάσεων που την αφορούν.

Αναφορικά με την ερευνητική στοχοθεσία, η μελέτη μίας περίπτωσης προσφέρεται για την απόπειρα θεωρητικής οικοδόμησης μιας νέας υπόθεσης, ή ενός νέου συνόλου υποθέσεων, με αξιώσεις συνεκτικότητας και πρωτοτυπίας. Αντιθέτως, η εξέταση ενός μεγάλου αριθμού περιπτώσεων προσφέρεται μάλλον για τη δοκιμασία της εγκυρότητας μιας ήδη διατυπωμένης υπόθεσης¹⁵⁵. Η πρώτη περίπτωση προσφέρει το αναγκαίο βάθος στο ερευνητή προκειμένου να αποκαλύψει αιτιώδεις μηχανισμούς και να επωφεληθεί από την εσωτερική συνοχή της για να τους διακρίνει και να είναι σίγουρος για . Επιπλέον, από την πλευρά των πρακτικών πλευρών της μίας υπό μελέτη περίπτωσης, ο ερευνητής μπορεί να επωφεληθεί του γεγονότος ότι τα δεδομένα είναι συγκεντρωμένα και εξυπηρετούν την αναγκαιότητα της εμβάθυνσης

¹⁵⁴ Gerring, John (2012), *Social Science Methodology: A Unified Framework*, Cambridge, Cambridge University Press, σελ. 17.

¹⁵⁵ Gerring, John (2011), “The Case Study: What it is and What it Does”, σελ. 1140-1141, στο Goodin, Robert (επιμ.), *The Oxford Handbook of Political Science*, Oxford, Oxford University Press.

που έχει εξ αρχής θέσει ο ερευνητής.

Στο πλαίσιο, επομένως, που περιγράψαμε μόλις, στην ενότητα που ακολουθεί θα εξετάσουμε το πλέγμα υποθέσεων που προσδιορίσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο στην περίπτωση του πορτογαλικού κομματικού συστήματος για το διάστημα 2011-2015. Η εξέταση αυτή θα πραγματοποιηθεί με την κλασική εμπειρική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Αναφορικά με τις υποθέσεις που αφορούν την εξέταση του ενδεχομένου ιδεολογικής προσέγγισης, θα εξετάσουμε τα δεδομένα που προέρχονται από ποιοτική ανάλυση των κομματικών προεκλογικών маниφέστων, ενώ θα συμβουλευτούμε και τα στοιχεία που προέρχονται από βάσεις δεδομένων¹⁵⁶.

¹⁵⁶ Βλ. <http://www.cses.org/datacenter/download.htm>.

5. ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ COSTA ΣΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ (2015)

5.1. Εισαγωγή

5.2. Οι δρώντες: Τρία κόμματα, δύο κομματικές οικογένειες

5.3. Η συγκυρία: Οικονομική κρίση και εκλογές (2011-2015)

5.4. Κυβέρνηση Costa: Ιδεολογική-Προγραμματική Σύγκλιση ή de facto συνεργασία κατά της λιτότητας;

5.1. Εισαγωγή

Η τρέχουσα εκδοχή των σχέσεων σοσιαλδημοκρατίας (ΣΔ) – ριζοσπαστικής αριστεράς (ΡΑ) στην Πορτογαλία παρουσιάζει μια σειρά από ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα οποία την διαφοροποιούν καίρια, τόσο από τις αντίστοιχες εκδοχές σε άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου, όσο και από τη σχετική ιστορική εμπειρία της Πορτογαλίας, καθ' όλη την μετά το 1974 περίοδο. Το σημαντικότερο από αυτά είναι πως η συμμετοχή ΣΔ και ΡΑ σε κοινό συνασπισμό είναι γεγονός ήδη από τον Δεκέμβρη του 2015.

Πράγματι, μετά τις εκλογές του Δεκέμβρη του 2015 τα κόμματα της ΡΑ (Μπλόκο της Αριστεράς - Bloco de Esquerda, BE, και Κομμουνιστικό Κόμμα Πορτογαλίας - Partido Comunista Portugues, PCP) προχώρησαν σε ξεχωριστές διαβουλεύσεις με το Σοσιαλιστικό Κόμμα (Partido Socialista, PS). Αμφότερες κατέληξαν σε ξεχωριστές συμφωνίες, βάσει των οποίων τα κόμματα της ΡΑ στηρίζουν κοινοβουλευτικά την κυβέρνηση μειοψηφίας του PS με αντάλλαγμα την εφαρμογή ενός «ελάχιστου» κοινού προγράμματος.

Η εξέλιξη αυτή είναι πρωτοφανής για τα ιστορικά δεδομένα του πορτογαλικού πολιτικού συστήματος¹⁵⁷, ενώ σε σχέση την εμπειρία της ΡΑ σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες κατά την τρέχουσα ιστορική συγκυρία, η πορτογαλική περίπτωση αποτελεί επίσης μία ιδιάζουσα περίπτωση, καθώς διαφέρει τόσο από εκείνη του ΣΥΡΙΖΑ στην Ελλάδα, ο οποίος κατάφερε να σχηματίσει κυβέρνηση (αν και όχι αυτοδύναμη), όσο και από εκείνη του Podemos στην Ισπανία, όπου η συνεργασία με

¹⁵⁷ March, Luke (2011), *Radical Left Parties in Europe*, London, Routledge.

τη ΣΔ συνάντησε πολλά εμπόδια και τελικά κατέστη δυνατή με πολύ διαφορετικό τρόπο. Θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει πως η πορτογαλική περίπτωση βρέθηκε, το 2015, στο μέσον αυτών των δύο πολύ διαφορετικών παραδειγμάτων.

Στη μελέτη περίπτωσης (case study) που ακολουθεί, θα εξετάσουμε την πορτογαλική εκδοχή των σχέσεων ΣΔ – ΡΑ, προσπαθώντας να απαντήσουμε στο ερώτημα: για ποιο λόγο και υπό ποιες προϋποθέσεις πραγματοποιήθηκε η συνεργασία των δύο πολιτικών οικογενειών; Η απάντηση στο ερώτημα θα αναζητηθεί μέσω μιας ανάλυσης, η οποία ακολουθεί τη δομή του θεωρητικού πλαισίου που έχει τεθεί στη γενική εισαγωγή. Κεντρική μας υπόθεση είναι πως (α) αν και οι «situational» (που σχετίζονται με τη γενικότερη «συγκυρία») παράγοντες της οικονομικής κρίσης και των συνακόλουθων πολιτικών λιτότητας (από την πλευρά της ζήτησης πολιτικής) είναι παρόντες ως αναγκαίες συνθήκες, ενώ το ίδιο συμβαίνει και με τη θεσμική αρχιτεκτονική (από την πλευρά της προσφοράς πολιτικής), είναι (β) οι στρατηγικές των ΣΔ και ΡΑ κομμάτων, εντός του κομματικού συστήματος, που ως ικανή συνθήκη, μπορούν να θέσουν αιτιακά σε λειτουργία τον μηχανισμό που θα οδηγήσει στην επιλογή του συνασπισμού (δηλαδή να τον προκαλέσει) και να αξιοποιήσει τη συνδρομή των αναγκαίων συνθηκών.

Η δομή της παρούσας μελέτης περίπτωσης έχει ως εξής: αρχικά παραθέτουμε ένα σύντομο «βιογραφικό» για κάθε ένα από τα τρία υπό εξέταση κόμματα, παρουσιάζουμε κατόπιν την εκλογική διαδρομή κατά τη διάρκεια των ετών της κρίσης, συνεχίζουμε με την περιγραφή της συγκυρίας που κατέστησε δυνατή τη συμμετοχή στον συνασπισμό, ενώ κλείνουμε με την εξέταση των όρων της στη βάση των υποθέσεων που διατυπώσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο.

5.2. Οι δρώντες: Τρία κόμματα, δύο κομματικές οικογένειες

Το *Μπλόκο της Αριστεράς* (Bloco de Esquerda – BE) ιδρύθηκε 1999, ως ο εκλογικός συνασπισμός τριών μικρών αριστερών εξωκοινοβουλευτικών κομμάτων: ενός μαοϊκού, ενός τροτσκιστικού και ενός μη ορθόδοξου κομμουνιστικού¹⁵⁸. Το BE είχε αρχικά τη φυσιογνωμία ενός κινήματος περισσότερο, παρά ενός κόμματος, με ρίζες στην επαναστατική παράδοση, αλλά και τη διαιρετική τομή του 1968, διάχυτη ιεραρχική δομή, δημοκρατικές εσωτερικές διαδικασίες και αδύναμη τοπική

¹⁵⁸ March, Luke (2011), ό.π., σελ. 100-105.

οργάνωση¹⁵⁹. Σταδιακά, η επαναστατική φυσιογνωμία και ρητορική εγκαταλείφθηκαν, αφού το κόμμα επιδιώκει, ως κόμμα *διαμαρτυρίας*, κόμμα *κατά του κατεστημένου* (anti-establishment party), αλλά και κόμμα της «*νέας πολιτικής*» των μεταϋλιστικών ευαισθησιών, να εκφράσει τη δυσαρέσκεια του εκλογικού σώματος από την παγκοσμιοποίηση και τις πολιτικές λιτότητας που άρχισαν να υιοθετούνται σταδιακά στη χώρα από τις αρχές της δεκαετίας του 2000¹⁶⁰. Το κόμμα προσπαθεί να καλύψει τον χώρο ανάμεσα στο όλο και πιο νεοφιλελεύθερο Σοσιαλιστικό, από τη μια, και στο δογματικό Κομμουνιστικό, από την άλλη, ενώ η στρατηγική του στόχευση αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στην ενίσχυση της πολιτικής και εκλογικής επιρροής του και στην οικοδόμηση ενός «κυβερνητικού» προφίλ¹⁶¹. Παράλληλα, το κόμμα έχει προχωρήσει σταδιακά σε σημαντικές οργανωτικές αλλαγές προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της συγκέντρωσης και της συνοχής, καθώς και της «ορατότητας» της ηγεσίας του¹⁶². Τα εκλογικά ποσοστά του ανήλθαν από το 2,4% του 1999, στο 9,8% του 2009 και, μετά από μια κάμψη το 2011, στο 10,2% το 2015.

Το *Πορτογαλικό Κομμουνιστικό Κόμμα* (Partido Comunista Português – PCP) ιδρύθηκε το 1921 και λειτούργησε σε συνθήκες παρανομίας από το 1926 μέχρι και το 1974. Διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο κατά τη διάρκεια της *Επανάστασης των Γαρυφάλλων* που οδήγησε στην πτώση του δικτατορικού καθεστώτος στη χώρα το 1974, αλλά και αμφιλεγόμενο κατά την ταραγμένη περίοδο που ακολούθησε¹⁶³. Μαζί

¹⁵⁹ Ο.π.

¹⁶⁰ Ο.π.

¹⁶¹ Lisi, Marco (2009), “New politics in Portugal: The rise and success of the Left Bloc”, *Póle Sud*, 30, 1, σελ. 127–144.

¹⁶² Lisi, Marco (2016), “U-Turn: The Portuguese Radical Left from Marginality to Government Support”, *South European Society and Politics*, 21, 4, σελ. 541-560.

¹⁶³ Τον Νοέμβριο του 1975 εκδηλώθηκε ένα κομμουνιστικό κίνημα με σκοπό την κατάληψη της εξουσίας, αλλά κατεστάλη γρήγορα, βλ. Ferreira, Hugo, Marshall, Michael W. (1986), *Portugal's Revolution: Ten Years On*, Cambridge, Cambridge University Press, σελ. 94. Αυτό το ιστορικό επεισόδιο θα καθορίσει τη φυσιογνωμία του PCP, το οποίο θα προσπαθεί έκτοτε να τονίζει σε κάθε ευκαιρία τον *πατριωτικό* και *συνταγματικό* του χαρακτήρα (ως ένα μόνιμο «*άγχος αποδοχής*», το οποίο προκύπτει και από τα προγραμματικά κείμενα του κόμματος που θα εξετάσουμε στη συνέχεια), ενώ θα δημιουργήσει και ένα *ψυχολογικό χάσμα* [βλ. Lisi, Marco (2016), ό.π.] μεταξύ αυτού και του PS, το οποίο θα καταστήσει αδύνατη τη μεταξύ τους κυβερνητική συνεργασία – μέχρι το 2015.

με το ελληνικό Κομμουνιστικό Κόμμα, θεωρείται ως ένα από τα πιο ορθόδοξα και δογματικά κ.κ. στην Ευρώπη¹⁶⁴. Από τη δεκαετία του 1990 προσπαθεί να διατηρήσει τα εκλογικά του ποσοστά, τα οποία, αν και μειωμένα σε σχέση με εκείνα των δεκαετιών του 1970 και του 1980, εμφανίζουν αξιοσημείωτη σταθερότητα γύρω στο 9%.

Το *Σοσιαλιστικό Κόμμα* (Partido Socialista – PS) ιδρύθηκε το 1973 εκτός Πορτογαλίας (Δ. Γερμανία). Διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο κατά την περίοδο της εδραίωσης του δημοκρατικού καθεστώτος στη χώρα. Αποτελεί ένα από τα πιο κεντρικά ΣΔ κόμματα στην Ευρώπη¹⁶⁵, ενώ από την εποχή της ίδρυσής του μέχρι σήμερα διατηρεί μια catch-all φυσιογνωμία, με σαφή office-seeking στόχευση¹⁶⁶. Κατά τη δεκαετία του 1970 και του 1980, το κόμμα βρέθηκε μόνο δύο φορές στην εξουσία, ενώ από το 1995 και μετά ξεκίνησε ένας κύκλος σοσιαλιστικών κυβερνήσεων μειοψηφίας, και το 2005 κατέκτησε την πρώτη του απόλυτη πλειοψηφία. Η ιδεολογική-προγραμματική εξέλιξη του κόμματος δεν διαφέρει σημαντικά από τις αντίστοιχες άλλων ΣΔ κομμάτων στην Ευρώπη: από τον συνδυασμό *δημοκρατικού σοσιαλισμού και μικτής οικονομίας* κατά τη δεκαετία του '80¹⁶⁷ πέρασε στην επιλογή του «*Τρίτου Δρόμου*» από το 1995 και μετά¹⁶⁸. Κατά την τελευταία δεκαετία τα εκλογικά του ποσοστά εμφανίζουν σημαντική κάμψη: από το ιστορικό υψηλό του 45% το 2005, στο 28,1% το 2011.

¹⁶⁴ March Luke (2011), ό.π.

¹⁶⁵ March L. & Freire A. (2012), *A Esquerda Radical em Portugal e na Europa: Marxismo, Mainstream ou Marginalidade?*, Quidnovi.

¹⁶⁶ Lisi, M. (2006), *The Importance of Winning Office: The PS and the Struggle for Power*, *South European Society and Politics*, 11, 3-4, σελ. 381-397.

¹⁶⁷ Puhle, H. -J. (2001), “Mobilizers and late modernizers: Socialist parties in the new Southern Europe”, στο Diamandouros P. N. & Gunther R. *Parties* (επιμ.), *Politics and Democracy in the New Southern Europe*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, σελ. 268–328.

¹⁶⁸ Lobo, M. C., Magalhães, P. C. (2015), “Los socialistas portugueses y la Tercera Vía”, σελ. 113-131, στο Mateos A. & Sánchez A. Muñoz (επιμ.), *Transición y democracia. Los socialistas en España y Portugal*, Madrid: Editorial Pablo Iglesias.

5.3. Η συγκυρία: Οικονομική κρίση και εκλογές (2011-2015)

Οι συνέπειες της διεθνούς οικονομικής κρίσης για την πορτογαλική οικονομία ήταν βαρύτερες. Από το 2011 έως το 2013 το ΑΕΠ της χώρας σημείωνε αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης, με χαμηλότερο το -4% του 2012, ενώ η ανεργία ανήλθε στο 16,4%, από το 9,4% το 2009¹⁶⁹. Από το 2009 η κυβέρνηση μειοψηφίας του PS, υπό τον José Sócrates, είχε ξεκινήσει τη λήψη μέτρων λιτότητας που επέβαλλαν οι ευρωπαϊκοί θεσμοί. Τρία «Προγράμματα Σταθεροποίησης και Ανάπτυξης» (ΠΣΑ) ψηφίστηκαν από το κοινοβούλιο της χώρας κατά τη διετία 2009-2010, με τις ψήφους του PS και του κεντροδεξιού PSD, ενώ η αποτυχία της κυβέρνησης να πετύχει την υπερψήφιση του τέταρτου ΠΣΑ τον Μάρτιο του 2011, οδήγησε στην παραίτηση του πρωθυπουργού Sócrates και στην προκήρυξη εκλογών για τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου, οι οποίες οδήγησαν τελικά στο σχηματισμό κυβέρνησης από τον δεξιό συνασπισμό των PSD και CDS-PP, με πρωθυπουργό τον Pedro Passos Coelho. Ωστόσο, η εκτόξευση των επιτοκίων δανεισμού του πορτογαλικού δημοσίου είχε οδηγήσει ήδη την κυβέρνηση σε αναζήτηση εξωτερικής βοήθειας. Οι διαπραγματεύσεις που έλαβαν χώρα την άνοιξη του 2011 ανάμεσα στα κυβερνητικά κόμματα και τους «Θεσμούς» οδήγησε στην υπογραφή του Μνημονίου στις αρχές Μαΐου¹⁷⁰. Η μνημονική τετραετία που ακολούθησε είχε σημαντικότερες επιπτώσεις επί της νομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος, τις οποίες ο A. Freire αποδίδει σε τέσσερις παράγοντες¹⁷¹: (α) στην παραδοχή πως η κυβέρνηση Coelho κινήθηκε *πέραν* τόσο της λαϊκής εντολής που είχε λάβει στις εκλογές του 2011, δοκιμάζοντας τα συνταγματικά όρια, όσο και *πέραν* αυτών των ίδιων των μνημονιακών απαιτήσεων,

¹⁶⁹ Βλ. Instituto Nacional de Estatística:

https://www.ine.pt/xportal/xmain?xpid=INE&xpgid=ine_cnacionais2010&perfil=220675163&INST=220616736&contexto=am

¹⁷⁰ Το Μνημόνιο περιλάμβανε ρυθμίσεις που αφορούσαν πλήθος τομέων της οικονομίας και της δημόσιας διοίκησης, βλ. http://ec.europa.eu/economy_finance/eu_borrower/mou/2011-05-18-mou-portugal_en.pdf.

¹⁷¹ Freire, A. (2016), “The Condition of Portuguese Democracy During the Troika's Intervention, 2011-2015”, στο “Political Parties Institutions and Civil Society: The Economic Crisis and the Evolution of Southern Europe Political Systems”, *Portuguese Journal of Social Science*, 15, 2.

(β) στην ανισορροπία ανάμεσα στις θυσίες στις οποίες υποβλήθηκαν η εργασία (μισθωτοί και συνταξιούχοι) και σε εκείνες στις οποίες υποβλήθηκε το κεφάλαιο, (γ) στην υπονόμευση της υποστήριξης για το δημοκρατικό πολιτικό σύστημα γενικότερα, εξαιτίας των πενιχρών αποτελεσμάτων που έφεραν οι θυσίες αυτές (χρέος, ανεργία, φτώχεια), και (δ) στην αδυναμία του πολιτικού συστήματος να παρουσιάσει κάποια αξιόπιστη εναλλακτική¹⁷².

Η εκλογική αναμέτρηση του 2015 έλαβε χώρα εντός του πλαισίου απονομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος που οριοθέτουν οι τέσσερις αυτοί παράγοντες, και θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως επηρέασε σημαντικά τις μετεκλογικές επιλογές των κόμματος ΣΔ και ΡΑ. Ωστόσο, παρά τη γενικευμένη δυσaréσκεια, ο συνασπισμός των συντηρητικών κομμάτων αναδείχθηκε στην πρώτη θέση με 38,6%, το PS ήρθε δεύτερο με 32,3%, την τρίτη θέση κατέλαβε το ΒΕ με 10,2% (σημειώνοντας τη μεγαλύτερη εκλογική του επίδοση), ενώ την τέταρτη θέση κατέλαβε ο συνασπισμός κομμουνιστών – πρασίνων (CDU) με 8,3%¹⁷³. Μετά την αδυναμία του Coelho να σχηματίσει κυβέρνηση, αφού οι συνομιλίες με το PS κατέρρευσαν, η εντολή δόθηκε στον επικεφαλής του PS, Antonio Costa, ο οποίος κατάφερε να εξασφαλίσει την κοινοβουλευτική υποστήριξη της ΡΑ. Για πρώτη φορά από την μετάβαση στη δημοκρατία το 1975, η ΡΑ προχώρησε στην υπερψήφιση του κυβερνητικού προγράμματος του PS, στηρίζοντας έτσι την κυβέρνηση μειοψηφίας του Antonio Costa, ενώ επίσης για πρώτη φορά υπερψήφισε την πρόταση προϋπολογισμού του PS¹⁷⁴. Μια τρίτη «πρωτιά», αξιοσημείωτη σε συμβολικό επίπεδο, αποτελεί επίσης η συμμετοχή μελών των κομμάτων της ΡΑ στο *Συμβούλιο του Κράτους* («*Conselho de Estado*»), σώμα συμβουλευτικό του Προέδρου της Δημοκρατίας, στο οποίο παραδοσιακά συμμετείχαν μέλη των «κομμάτων

¹⁷² Ωστόσο, όταν οι κινητοποιήσεις διαμαρτυρίας για το Μνημόνιο έφτασαν σε υψηλά επίπεδα για τη χώρα (2011-2012), αυτό δεν οδήγησε στην ανάδυση νέων κοινωνικών κινημάτων (όπως στην Ισπανία και την Ελλάδα), αλλά η έκφρασή τους έγινε μέσω των θεσμοποιημένων παραδοσιακών φορέων (π.χ. συνδικάτα), βλ. Accornero Guya & Pinto Ramos Pedro (2015), “Mild Mannered? Protest and Mobilisation in Portugal under Austerity, 2010–2013”, *West European Politics*, 38, 3, σελ. 491–515, και Fernandes J. (2016), “The seeds for party system change? The 2015 Portuguese general election”, *West European Politics*, 39, 4, σελ. 890-900.

¹⁷³ Βλ. <http://www.eleicoes.mai.gov.pt/legislativas2015/>

¹⁷⁴ Lisi, Marco (2016), ό.π..

εξουσίας»¹⁷⁵. Η συνεργασία αυτή είχε ως προγραμματική βάση της γραπτές συμφωνίες («Κοινή θέση επί της πολιτικής λύσης»), τις οποίες υπέγραψε το PS ξεχωριστά με το BE και το PCP (όπως και με τους Πράσινους - Partido Ecologista «Os Verdes», PEV)¹⁷⁶.

5.4. Κυβέρνηση Costa: Ιδεολογική/Προγραμματική Σύγκλιση ή de facto συνεργασία κατά της λιτότητας;

Προσπαθώντας να εξακριβώσουμε την ακρίβεια της ενιαίας υπόθεσης εργασίας που διατυπώσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, και επαναλάβουμε στην εισαγωγή του παρόντος case study, θα εξετάσουμε στη συνέχεια τις επιμέρους υποθέσεις εργασίας χρησιμοποιώντας τα δεδομένα της πορτογαλικής περίπτωσης.

Υ1: Υπόθεση του Καταμερισμού των Πόρων

Τα κόμματα της PA, ως *policy-seeking* φορείς, επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση της επίδρασης στον καθορισμό της δημόσιας πολιτικής. Η συμφωνία με το PS έδωσε στα κόμματα αυτά τη δυνατότητα να προωθήσουν τις πολιτικές τους (*θετική όψη*), αλλά και να εμποδίσουν την εφαρμογή πολιτικών στις οποίες αντιτίθενται ιδεολογικά και προγραμματικά, δηλαδή τις «νεοφιλελεύθερες» πολιτικές λιτότητας (*αρνητική όψη*).

Από την άλλη πλευρά, τα κόμματα της ΣΔ, ως *office-seeking* φορείς, επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση της συμμετοχής τους στην κυβέρνηση. Η επιλογή του PS να συνεργαστεί με την PA, στη βάση ενός κοινού προγράμματος, του έδωσε τη δυνατότητα να σχηματίσει κυβέρνηση μειοψηφίας και έτσι να αποκτήσει τη μέγιστη δυνατή πρόσβαση στους κρατικούς πόρους, ενώ ο ηγέτης του κόμματος απέκτησε τη δυνατότητα να γίνει πρωθυπουργός¹⁷⁷.

Υ2α: Υπόθεση Ανταγωνιστικής Συμβίωσης

¹⁷⁵ Βλ. <http://www.dn.pt/portugal/interior/destaque-bloco-quer-louca-ou-semedo-no-conselho-de-estado-4921078.html>

¹⁷⁶ <http://expresso.sapo.pt/politica/2015-11-09-Conheca-todas-as-medidas-do-acordo-a-esquerda->

¹⁷⁷ Οι κομματικοί ηγέτες τείνουν να κάνουν συχνότερα *office-seeking* επιλογές, βλ. Muller, Wolfgang C., Strom, Kaare (1999), ό.π., σελ. 14.

Υ2β: Υπόθεση Τακτικού Συνασπισμού Έσχατης Προσφυγής

Από την πλευρά της ΡΑ, πέρα από την policy-seeking μέριμνα, η διπλή αυτή δυνατότητα είναι ιδιαίτερα σημαντική και για την ταυτότητα της, αφού η καταπολέμηση της λιτότητας συνιστά ένα από τα πιο κρίσιμα συστατικά της¹⁷⁸. Εν προκειμένω, δηλαδή, η συμμετοχή στη χάραξη της κυβερνητικής πολιτικής, συνιστά εξέλιξη η οποία ενισχύει τη νομιμοποίηση των κομμάτων αυτών (ως φορέων που δεν αποφεύγουν τις ευθύνες συμμετοχής στη διακυβέρνηση της χώρας, έστω και μέσω της στήριξης ΣΔ κυβέρνησης μειοψηφίας), αφού προωθεί την αποδοχή και την ενσωμάτωσή τους στο κομματικό σύστημα. Ειδικά για τη συγκυρία του 2015, το δίλημμα ήταν αμείλικτο για τα κόμματα. Ο κίνδυνος που αυτή η εξέλιξη συνεπάγεται, δηλαδή, η «απορρόφησή» τους από τα mainstream κόμματα «εξουσίας», δεν είναι εν προκειμένω μεγάλος, αφού οι πολιτικές που προωθούν είναι σε αρμονία με τη διακριτή, ριζοσπαστική αριστερή, ταυτότητά τους¹⁷⁹. Ο συνδυασμός αυτών των χαρακτηριστικών ενισχύει το *relevant status*¹⁸⁰ των κομμάτων, τη σημασία τους, δηλαδή, εντός του κομματικού συστήματος στο οποίο εντάσσονται.

Ειδικά για το ΒΕ, πολύ έντονο φαίνεται να είναι το κίνητρο να αποφύγει την επανάληψη της καθίζησης του 2011, όταν μαζί με τα δεξιά κόμματα προκάλεσε την πτώση της σοσιαλιστικής κυβέρνησης του Sócrates, αφού απέρριψε τα μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής, για να χάσει το μισό ποσοστό του στις εκλογές. Το 2015 επομένως έπρεπε να αποδείξει ότι δεν αποφεύγει τις ευθύνες της διακυβέρνησης. Για το PCP, τέλος, ισχυρή ήταν η απογοήτευση από την αδυναμία του κόμματος να εισπράξει μέρος από την δυσαρέσκεια του εκλογικού σώματος και ταυτόχρονα η ανάγκη να αποδείξει ότι ούτε εκείνο δεν αποφεύγει την ευθύνη.

¹⁷⁸ Υπάρχουν και άλλες μέριμνες: η νομιμοποίηση, η αποδοχή, η σφυρηλάτηση διακριτής ταυτότητας αποτελούν μερικές από αυτές, βλ. Dunphy, R., Bale T., (2011), “The Radical Left in Coalition Governments: Towards a Comparative Measurement of Success and Failure”, *Party Politics*, 17, 4, σελ. 488-504.

¹⁷⁹ Στις «Κοινές θέσεις» βλέπουμε πως έλαβε χώρα ένα παζάρι εκατέρωθεν παραχωρήσεων, με αντικείμενο την αναζήτηση του «ελάχιστου κοινού παρονομαστή». Τελικά, αυτός φαίνεται πως βρέθηκε σε ένα μείγμα πολιτικής που περιλαμβάνει αποκατάσταση εισοδημάτων συνταξιούχων και δημοσίων υπαλλήλων, μείωση ασφαλιστικών εισφορών μισθωτών, αναστολή ιδιωτικοποιήσεων κ.α., βλ. http://www.dn.pt/DNMultimedia/DOCS+PDFS/110_PS_BE.pdf για την «Κοινή Θέση» PS-BE και <http://cdn.impresa.pt/14d/378/9700329/PCP.pdf> για την «Κοινή Θέση» PS-PCP.

¹⁸⁰ Βλ. Sartori, Giovanni (2005[1976]), ό.π., σελ 107-110.

Αντίθετα, οι επιπτώσεις για το κόμμα από μια κατάρρευση των προσπαθειών δημιουργίας αναχώματος απέναντι στη συνέχιση των πολιτικών λιτότητας, για την οποία θα εθεωρείτο υπεύθυνο από την κοινή γνώμη, θα ήταν πιθανότατα πολύ σοβαρές.

Από την πλευρά της ΣΔ, οι πιέσεις προς την κατεύθυνση της συμμετοχής σε κοινό συνασπισμό με τη ΡΑ είναι *εξωτερικές* της σχέσης ΣΔ-ΡΑ, προέρχονται από τα δεξιά, και συγκεκριμένα από το γεγονός ότι ο δεξιός συνασπισμός κατάφερε να αναδειχθεί πρώτη δύναμη στις εκλογές, παρά το γεγονός ότι ως κυβέρνηση εφάρμοσε σκληρό πρόγραμμα λιτότητας. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι οι μέριμνες για διαφύλαξη της *διακριτής ταυτότητας* εντός του κομματικού συστήματος, έναντι ισχύουν και για την περίπτωση του PS. Πράγματι, η απόφαση της συνεργασίας με τη ΡΑ στη βάση μιας κοινής ατζέντας κατά της λιτότητας, δίνει τη δυνατότητα στο κόμμα να *διαφοροποιηθεί* πειστικά από την κυβερνητική πολιτική που ακολούθησαν, και εξακολουθούν να υποστηρίζουν, τα *συντηρητικά* κόμματα και με τον τρόπο αυτό να διαφυλάξει με τη σειρά του το δικό του *relevant status*. Από αυτήν την άποψη, εξαιρετικής σημασίας για την απόφασή του να συνεργαστεί με τη ΡΑ ήταν η *αποτυχία* του κόμματος να καταλάβει την *πρώτη* θέση στις εκλογές του 2015, δηλαδή, η *αδυναμία* του να εισπράξει την κοινωνική *δυσaréσκεια*, μετά από τέσσερα χρόνια σκληρής λιτότητας του αντίπαλου δεξιού κυβερνητικού συνασπισμού¹⁸¹. Επομένως, η *αποδυνάμωση* (εκλογική και γενικότερη) της ΣΔ, και οι φόβοι για περαιτέρω αποδυνάμωση, εν όψει των επόμενων εκλογικών αναμετρήσεων, την αναγκάζει να υιοθετεί στρατηγικές που την οδηγούν σε σύγκλιση με τη ΡΑ.

Υ2γ: Υπόθεση του *formateur*

Από την πλευρά του PS, η διαφορά στο εκλογικό ποσοστό (32,4% έναντι 10,2% για το ΒΕ και 8,3% για το PCP) ήταν τέτοια που δεν συνεπάγεται σε καμία περίπτωση αμφισβήτηση της πρωτοκαθεδρίας εντός της ιδεολογικής οικογένειας της

¹⁸¹ Το εκλογικό αποτέλεσμα αυτό αποτέλεσε ένα σοκ για το PS. Χαρακτηριστικοί είναι, εν προκειμένω, οι φόβοι της ηγεσίας του PS που εκφράστηκαν κατά τη φάση των διερευνητικών εντολών για σχηματισμό κυβέρνησης τον Δεκέμβριο του 2015. Οι εν λόγω φόβοι αφορούσαν την κατάρρευση της νομιμοποίησης του κόμματος και απώλειας της διακριτής του ταυτότητας, σε περίπτωση που στηρίξει κυβέρνηση του δεξιού συνασπισμού ή συμμετέχει σε αυτή, κατά το παράδειγμα του ΠΑΣΟΚ στην Ελλάδα, βλ. <http://observador.pt/2015/10/07/costistas-preocupados-com-a-pasokizacao-do-ps/>.

Αριστεράς. Το PS αύξησε το ποσοστό κατά 4,2% από τις προηγούμενες εκλογές (αν λιγότερο από όσο αναμενόταν) διατηρώντας μία απόσταση ασφαλείας 22 ποσοστιαίων μονάδων από το BE. Ως εκ τούτου, η θέση ως ισχυρού *formateur* ήταν διασφαλισμένη στο πλαίσιο της σχέσης του PS με τα κόμματα της PA.

Υ3α: Υπόθεση του Συνασπισμού Τοποθέτησης

Υ3β: Υπόθεση του Συνασπισμού Προεξάρχοντος Ζητήματος

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τις τοποθετήσεις των κόμματος ΣΔ και PA στην Πορτογαλία πάνω σε κρίσιμες διαστάσεις πολιτικής, όπως αυτές διαμορφώθηκαν εντός της κρισιακής συνθήκης, προκειμένου να διαπιστώσουμε εάν ο συνασπισμός τους ήταν αποτέλεσμα ιδεολογικής σύγκλισης ή αν συστάθηκε στη βάση επιλογής κάποιου προεξάρχοντος ζητήματος – με άλλα λόγια εάν πρόκειται για *Συνασπισμό Τοποθέτησης* ή για *Συνασπισμό Προεξάρχοντος Ζητήματος*. Τα εκλογικά μανιφέστα για τις εκλογές του 2015, σε συνδυασμό με άλλα κομματικά, προγραμματικά και συνεδριακά, κείμενα, προσφέρουν μια πολύ χρήσιμη πηγή πληροφόρησης για τις ιδεολογικές προσαρμογές που συντελέστηκαν σε κάθε κόμμα ξεχωριστά, ενώ, μέσω της συγκριτικής τους εξέτασης, μπορούμε να διαπιστώσουμε εάν έχουν σημειωθεί αντίστοιχες ιδεολογικές συγκλίσεις μεταξύ ΣΔ και PA. Παρατηρούμε ότι οι δύο βασικές διαστάσεις πολιτικής επί των οποίων τοποθετούνται τα κόμματα αντιστοιχούν στην (α) *ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*, και (β) στην *οικονομία* και μάλιστα στον ρόλο του κράτους σε αυτήν.

Αναφορικά με την πρώτη, διαπιστώνουμε ότι πλέον σημαντική προσαρμογή των προγραμματικών θέσεων κατά τη διάρκεια της κρίσης αφορά αναμφίβολα την *ΕΕ* και τη διαδικασία της *ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης*¹⁸², όπως αυτή έχει διαμορφωθεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες.

Από την πλευρά της PA, το PCP, συνεπές στις θέσεις του *σκληρού ευρωσκεπτικισμού*, υποστηρίζει πως η οικονομική κρίση στην Ευρώπη, ως έκφραση της γενικότερης κρίσης του καπιταλισμού, είναι αποτέλεσμα των πολιτικών και των

¹⁸² Freire, Andre, Lisi, Marco (2016), “The Portuguese Radical Left and the Great Recession: Old Challenges and New Responses”, σελ. 257, στο March, Luke, Keith, Daniel (επιμ.), *Europe's Radical Left: From Marginality to the Mainstream?*, Rowman & Littlefield.

προσανατολισμών της ΕΕ¹⁸³, η οποία όχι μόνο δεν προσφέρει κανένα όφελος στους λαούς, αλλά εξελίσσεται σε ένα ιμπεριαλιστικό υπερ-κράτος¹⁸⁴. Επιπλέον, καλεί σε κατάργηση της Συνθήκης της Λισαβόνας¹⁸⁵, σε *ελεγχόμενη* διάλυση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης¹⁸⁶, σε απελευθέρωση από την υποταγή στο ευρώ¹⁸⁷ και σε ριζική αναθεώρηση των κοινών πολιτικών της ΕΕ. Αυτές οι θέσεις απόρριψης του ευρωπαϊκού οικοδομήματος τοποθετούνται σε ένα *πατριωτικό*¹⁸⁸ πλαίσιο, καθώς συνδυάζονται με το αίτημα για ανάκτηση της εθνικής κυριαρχίας, αλλά και αναδιοργάνωσης της οικονομίας σε εθνική βάση. Στο πλαίσιο ανάκτησης της εθνικής κυριαρχίας, εντάσσεται και ο στόχος προάσπισης του συνταγματικού χάρτη της χώρας¹⁸⁹, ο οποίος υπονομεύεται από τις επιβαλλόμενες πολιτικές λιτότητας.

Αναφορικά με τον ρόλο του κράτους στην οικονομία, το PCP τάσσεται υπέρ της *εθνικοποίησης* στρατηγικών τομέων, της δημιουργίας μιας *μικτής* οικονομίας

¹⁸³ PCP, *Programa Eleitoral do PCP, Legislativas 2015, Política Patriótica e de Esquerda: Soluções para um Portugal com futuro*, 2015, σελ. 79. Διαθέσιμο στο: <https://www.ondp.pt/noticias/2015/08/programa-pcp>.

¹⁸⁴ PCP, *ό.π.*, σελ. 80.

¹⁸⁵ PCP, *ό.π.*. Η *Συνθήκη της Λισαβόνας* (ΣΛ), η οποία υπεγράφη το 2007 και τέθηκε σε ισχύ το 2009, είναι η συνθήκη που αντικατέστησε την εγκαταλειφθείσα *Συνθήκη για το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα* (Ρώμη, 2004). Η ΣΛ προσέδωσε ενιαία νομική προσωπικότητα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία αντικατέστησε τις Ευρωπαϊκές Κοινοότητες. Η τρέχουσα θεσμική συγκρότηση της ΕΕ αντικατοπτρίζεται στη ΣΛ, βλ. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/cg00014.en07.pdf>.

¹⁸⁶ PCP, *ό.π.*, σελ. 80. Εν προκειμένω, πολύ ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι, σύμφωνα με το PCP, η διάλυση αυτή πρέπει να είναι «*ελεγχόμενη*» («*dissolução controlada*»). Προφανώς, το κόμμα υπονοεί στο σημείο αυτό ότι μια τέτοια κίνηση δεν μπορεί να είναι άμεση, αλλά απαιτείται μια σταδιακή και καλά υπολογισμένη διαδικασία απαγκίστρωσης, ώστε να ελαχιστοποιηθεί το κοινωνικό και οικονομικό κόστος.

¹⁸⁷ PCP, *ό.π.*, σελ. 30-31. Σε συνέντευξη που παραχώρησε ο γ.γ. του PCP, Jerónimo de Sousa, στον «Observador» στις 23/05/2015, δήλωσε πως η έξοδος της χώρας από το ευρώ πρέπει να γίνει μέσω σχετικού *δημοψηφίσματος*, βλ. <http://observador.pt/especiais/entrevista-a-geronimo-de-sousa-temos-de-impedir-que-ps-e-psd-juntem-trapinhos/>.

¹⁸⁸ Εύγλωττος ο τίτλος του εκλογικού μανιφέστου του 2015: «*Política Patriótica e de Esquerda*», ήτοι «*Πολιτική Πατριωτική και Αριστερή*», βλ. *ό.π.*.

¹⁸⁹ PCP, *ό.π.*, σελ. 71.

μέσω δημοκρατικού αναπτυξιακού σχεδιασμού¹⁹⁰, της ενίσχυσης του κορπορατισμού¹⁹¹ (και ανάδειξης του ως τρίτου πυλώνα της οικονομίας μαζί με τον δημόσιο και τον ιδιωτικό), και της ικανότητας του κράτους να λειτουργεί ως επιχειρηματίας, αλλά και να χρηματοδοτεί επενδύσεις μέσω ενός δημόσιου αναπτυξιακού τραπεζικού πυλώνα¹⁹². Κύριος στόχος αυτού του πυλώνα θα είναι η επαναβιομηχάνιση της χώρας και η συνακόλουθη υποκατάσταση των εισαγωγών¹⁹³. Τέλος, κεντρική μέριμνα αποτελεί η ενίσχυση του εισοδήματος, αλλά και των συνθηκών εργασίας, των εργαζομένων¹⁹⁴, καθώς και η υπεράσπιση του κράτους πρόνοιας¹⁹⁵.

Ο έτερος πόλος της ΡΑ, το ΒΕ, τοποθετείται στην κατηγορία του ήπιου ευρωσκεπτικισμού. Η θέση του κόμματος δεν είναι επί της αρχής απορριπτική απέναντι στην ΕΕ και την ιδέα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αλλά απέναντι στην τρέχουσα εκδοχή της, η οποία ταυτίζεται με τον νεοφιλελευθερισμό και τις πολιτικές λιτότητας. Καταρχάς, το κόμμα διαπιστώνει πως η ΕΕ έχει εξελιχθεί τα τελευταία 25 χρόνια¹⁹⁶ σε μία «αντιδημοκρατική μηχανή θεσμοποίησης της νεοφιλελεύθερης τάξης»¹⁹⁷. Αναφορικά με το κοινό νόμισμα, σημειώνει πως αυτό συνιστά ένα κρίσιμο βήμα προς την κατεύθυνση της εδραίωσης του νεοφιλελεύθερου προγράμματος, καθώς καθιστά τη λιτότητα και την υποτίμηση της εργασίας το μοναδικό μέσο οικονομικής προσαρμογής, αφού η νομισματική πολιτική αποτελεί πλέον αποκλειστική αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ), ενός θεσμού

¹⁹⁰PCP, ό.π., σελ. 31.

¹⁹¹PCP, ό.π., σελ. 32.

¹⁹²PCP, ό.π., σελ. 37-39.

¹⁹³PCP, ό.π., σελ. 34.

¹⁹⁴PCP, ό.π., σελ. 43-47.

¹⁹⁵ PCP, ό.π., σελ. 49-54.

¹⁹⁶ Δηλαδή, από τις αρχές της δεκαετίας του '90. Υπενθυμίζεται πως η Συνθήκη του Μάαστριχτ υπεγράφη τον Φεβρουάριο του 1992.

¹⁹⁷ ΒΕ, «*Democracia contra o colonialismo financeiro, Resolução da Mesa Nacional do Bloco de Esquerda*», 26/07/2015, αρ. 4. Διαθέσιμο [εδώ](#).

που εξαιρείται του δημοκρατικού ελέγχου και βρίσκεται υπό τον έλεγχο της γερμανικής κυβέρνησης και των διεθνών χρηματοοικονομικών θεσμών¹⁹⁸. Η *οικονομική κρίση*, σύμφωνα με το ΒΕ, δεν είναι αποτέλεσμα του γεγονότος ότι οι λαοί ζούσαν πάνω από τις δυνατότητές τους, όπως υποστήριζαν οι Βρυξέλλες, το Βερολίνο, αλλά και η συντηρητική πορτογαλική κυβέρνηση, αλλά της διεθνούς χρηματοοικονομικής κερδοσκοπίας¹⁹⁹. Ωστόσο, σε αντίθεση με το PCP, το ΒΕ υποστηρίζει πως η ΕΕ μπορεί να *επανιδρυθεί* πάνω σε έναν ευνοϊκότερο συσχετισμό δύναμης²⁰⁰, ο οποίος προφανώς θα πρέπει να είναι υπέρ των λαών της Ευρώπης. Στον τρέχοντα συσχετισμό ισχύος, η *γερμανική κυβέρνηση* βρίσκεται είναι αυτή που κυριαρχεί, αφού αποτελεί το πανίσχυρο κέντρο των πολιτικών αποφάσεων²⁰¹. Το κόμμα δεσμεύεται να αντιδράσει σε αυτή την *οικονομική αποικιοποίηση*, με ενίσχυση του δημοκρατικού ελέγχου: με τη διενέργεια δημοψηφίσματος με το ερώτημα της απόρριψης του Δημοσιονομικού Συμφώνου, καθώς και με την ανάληψη πρωτοβουλίας για την αναδιάρθρωση του χρέους²⁰².

Στο πεδίο της σχέσης του κράτους με την οικονομία, η *λιτότητα* τίθεται στο στόχαστρο²⁰³. Συγκεκριμένα, το ΒΕ προτείνει, μεταξύ άλλων, την εθνικοποίηση των

¹⁹⁸ ΒΕ, ό.π., αρ. 4.

¹⁹⁹ ΒΕ, ό.π., αρ. 6.

²⁰⁰ ΒΕ, ό.π., αρ. 5. Χαρακτηριστική θέση του «ήπιου ευρωσκεπτικισμού»: η ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης δεν απορρίπτεται επί της αρχής, αλλά η πραγματοποίησή της επιδιώκεται πάνω σε εντελώς διαφορετική βάση. Η πρόταση του ΒΕ για μια *δημοκρατική επανίδρυση της Ευρώπης* περιλαμβάνει τα εξής στοιχεία: τη δημιουργία μιας Ευρωπαϊκής Γερουσίας (με ισότιμη αντιπροσώπευση των κρατών-μελών), μεταρρύθμιση των κανόνων λειτουργίας της ΕΚΤ, ενίσχυση του προϋπολογισμού της Ένωσης, και την έκδοση ευρωομόλογων, βλ. ΒΕ, ό.π.

²⁰¹ ΒΕ, ό.π., αρ. 7.

²⁰² ΒΕ, ό.π., αρ. 9.

²⁰³ Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός πως σε κάθε ένα από τα κεφάλαια του κεντρικού προεκλογικού маниφέστου του κόμματος για τις εκλογές του 2015, προτάσσεται μία περιγραφή των συνεπειών της λιτότητας στον αντίστοιχο τομέα της οικονομίας και της κοινωνίας και ακολουθούν οι προτάσεις του κόμματος, οι οποίες διατυπώνονται ως πολιτικές ανατροπής αυτής της κατάστασης, βλ. ΒΕ, *Recuperar o que é Nosso, Manifesto Eleitoral Legislativas 2015*. Διαθέσιμο στο: <http://www.bloco.org/media/manifestolegislativas2015.pdf>

τραπεζών²⁰⁴, την επιβολή φόρου στις μη παραγωγικές δραστηριότητες των τραπεζών και των επιχειρήσεων²⁰⁵, και ασφαλώς την προστασία, αλλά και τον εκσυγχρονισμό, του κοινωνικού κράτους²⁰⁶. Τέλος, το ΒΕ επιδιώκει τη δημιουργία ενός νέου παραγωγικού μοντέλου για τη χώρα, το οποίο θα περιλαμβάνει επαναβιομηχάνιση, αλλά θα αποβλέπει στην βιώσιμη ανάπτυξη²⁰⁷. Το ΒΕ υποστηρίζει πως το νερό, η ηλεκτρική ενέργεια, η στέγη, η υγεία, ο πολιτισμός, οι υπηρεσίες είναι *κοινά αγαθά* και η πρόσβαση σε αυτά αποτελεί ένα νέο πεδίο δημοκρατικών διεκδικήσεων²⁰⁸. Χαρακτηριστική, τέλος, της *ολιστικής* αντιμετώπισης του ζητήματος της λιτότητας από το κόμμα, είναι η θέση του πως αυτή δεν έχει επιπτώσεις μονάχα στο υλικό επίπεδο, αλλά επίσης σοβαρότατες *ψυχολογικές* και *ηθικές* επιπτώσεις²⁰⁹ στους πολίτες.

Συγκρίνοντας τις θέσεις των δύο κομμάτων της ΡΑ, διαπιστώνουμε καταρχάς πως αμφότερα ασκούν σκληρή κριτική στην ΕΕ. Ωστόσο, η προσέγγιση του ΒΕ είναι μεταρρυθμιστική και προοδευτική, προς την κατεύθυνση του εκδημοκρατισμού της ΕΕ και της καταπολέμησης της λιτότητας, ενώ το PCP δεν επιδιώκει την αναμόρφωση της ΕΕ και θέτει την πολιτική του στο «πατριωτικό» πλαίσιο. Αναφορικά με την διαχείριση της κρίσης στη χώρα, οι προσεγγίσεις των κομμάτων της πορτογαλικής ΡΑ παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες. Αμφότερα επιδιώκουν *έλεγχο* και *επαναδιαπραγμάτευση* του χρέους με στόχο την *αναδιάρθωσή* του. Επίσης, κοινή θέση αποτελεί η καταδίκη της *λιτότητας* και η αναμόρφωση των παραγωγικών σχέσεων προς την κατεύθυνση της *δικαιότερης κατανομής* του πλούτου, μέσω της ενίσχυσης του *κρατικού παρεμβατισμού* στην οικονομία και την κοινωνία. Χαρακτηριστική, εν προκειμένω, είναι η θέση περί *εθνικοποίησης* του τραπεζικού τομέα. Ως εκ τούτου, διαπιστώνουμε πως η ατζέντα της πορτογαλικής ΡΑ παραπέμπει στο κλασικό *σοσιαλδημοκρατικό* μείγμα πολιτικής της μεταπολεμικής περιόδου.

²⁰⁴ ΒΕ, ό.π., σελ. 6.

²⁰⁵ ΒΕ, ό.π., σελ. 8.

²⁰⁶ ΒΕ, ό.π., σελ. 14.

²⁰⁷ ΒΕ, ό.π., σελ. 48.

²⁰⁸ ΒΕ, ό.π., σελ. 49.

²⁰⁹ ΒΕ, ό.π., σελ. 10.

Από την πλευρά της ΣΔ, το PS είναι ένα «ευρωφιλικό» κόμμα²¹⁰, το οποίο βρίσκεται ξεκάθαρα εκτός του ευρωσκεπτικιστικού πλαισίου. Αντιμετωπίζει την ΕΕ ως τον κατεξοχήν χώρο ειρήνης, ευημερίας, οικονομικής και κοινωνικής προόδου²¹¹, τον «χώρο αναφοράς» της Πορτογαλίας²¹². Ωστόσο, παρά τον αταλάντευτο ευρωπαϊσμό του, το κόμμα ασκεί έντονη κριτική στις πολιτικές αντιμετώπισης της κρίσης που εφαρμόζει η Ένωση²¹³. Συγκεκριμένα θεωρεί πως τα μέτρα λιτότητας δημιούργησαν εκτεταμένη οικονομική και κοινωνική ανισορροπία στο εσωτερικό της Ευρώπης, μείωσαν τις επενδύσεις και αύξησαν τον κίνδυνο αποπληθωρισμού²¹⁴. Για το κόμμα, το κλειδί για την αντιμετώπιση της κρίσης βρίσκεται στην ενίσχυση της συνοχής μεταξύ των κρατών-μελών, στην ακόμη πιο αποφασιστική προώθηση της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Τα βήματα που πρέπει να γίνουν προς την κατεύθυνση αυτή αφορούν ουσιαστικά τη μεταρρύθμιση και ενίσχυση της ONE και γενικότερα της οικονομικής διακυβέρνησης στην Ευρώπη: δημιουργία Τραπεζικής Ένωσης, μεταβίβαση της λήψης αποφάσεων για την ευρωζώνη από το Eurogroup στα κύρια όργανα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Συμβούλιο, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο), ενίσχυση της δημοσιονομικής ικανότητας της ONE (μέσω επιβολής φόρου στις κεφαλαιακές κινήσεις), ενίσχυση των επενδυτικών ταμείων και δημιουργία ταμείου για την αντιμετώπιση των χρηματοοικονομικών κρίσεων²¹⁵.

²¹⁰ Για τη διάκριση ευρωφιλικού – ευρωσκεπτικιστικού, βλ. Taggart, Paul, Szczerbiak, Aleks (2008), “Introduction: Opposing Europe? The politics of Euroscepticism”, σελ. 7-8, στο Taggart, Paul, Szczerbiak, Aleks (επιμ.), *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*, τομ. 1, Oxford, Oxford University Press.

²¹¹ PS, “Programa Eleitoral do Partido Socialista: Alternativa de Confiança, Eleições Legislativas 2015”, σελ. 19. Διαθέσιμο στο: http://www.ps.pt/wp-content/uploads/2016/06/programa_eleitoral-PS-legislativas2015.pdf.

²¹² PS, ό.π., σελ. 8.

²¹³ Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι, αν και ο ευρωπαϊσμός αποτυπώνεται σταθερά στις επίσημες θέσεις του PS, διάφοροι παρατηρητές επισημαίνουν την εμφάνιση κριτικών τοποθετήσεων και διαφοροποιήσεων στο εσωτερικό του κόμματος αναφορικά με την ΕΕ και τη λειτουργία της εντός της κρισιακής συνθήκης, βλ. για παράδειγμα: de Sousa Teresa, Gaspar, Carlos (2015), “Portugal, a União Europeia e a Crise”, *Relações Internacionais*, 48, σελ. 99-114.

²¹⁴ PS, ό.π., σελ. 19.

²¹⁵ PS, ό.π., σελ. 19-20.

Αναφορικά με την οικονομική κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας, το PS επισημαίνει, με τη σειρά του, την ανάγκη υπέρβασης των πολιτικών *λιτότητας*. Ωστόσο, αποφεύγει να ενοχοποιήσει ανοιχτά την ΕΕ και θεωρεί πως η χάραξη και εφαρμογή της πολιτικής αυτής ήταν στρατηγική επιλογή της συντηρητικής κυβέρνησης Coelho. Η «*επεκτατική λιτότητα*» των ετών 2011-2015 οδήγησε σε *διπλασιασμό* των υφεσιακών μέτρων, με ξεκάθαρη ευθύνη της κυβέρνησης²¹⁶. Το PS, *χωρίς* να κάνει λόγο για ενίσχυση του κρατικού παρεμβατισμού, υποστηρίζει πως ο στόχος της επανεκκίνησης της οικονομίας θα επιτευχθεί μέσω της στήριξης του οικογενειακού εισοδήματος και της χρηματοδότησης των επιχειρήσεων²¹⁷. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η κριτική στη *λιτότητα* είναι έντονη και μάλιστα λαμβάνει πολιτικό χρώμα (είναι πολιτική της *Δεξιάς*), η προσέγγιση του κόμματος δεν είναι ριζοσπαστική, αλλά παραμένει *διαχειριστική*²¹⁸.

Συγκρίνοντας τις θέσεις PA και ΣΔ στην Πορτογαλία, διαπιστώνουμε πως παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές, αλλά συγκλίνουν σε ένα κρίσιμο σημείο: *κριτική στη λιτότητα και υπογράμμιση της ανάγκης υπέρβασής της*.

Οι θέσεις τους για την Ευρώπη διαφέρουν σημαντικά, αφού το PS είναι ένα *ευρωφιλικό* κόμμα που παραδοσιακά στηρίζει τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ενώ τα κόμματα της PA είναι *ευρωσκεπτικιστικά*. Ωστόσο, οι θέσεις του *ήπιου* ευρωσκεπτικισμού που πρεσβεύει το BE δεν είναι εντελώς ασύμβατες με εκείνες του PS, υπό την έννοια ότι και το πρώτο δεν αντιτίθεται επί της αρχής στην ολοκλήρωση, αλλά την επιθυμεί με διαφορετικούς όρους. Αμφότερα προτείνουν μεταρρυθμίσεις, οι οποίες όμως διαφέρουν τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τη στόχευση: το BE επιθυμεί ριζικές μεταρρυθμίσεις εκδημοκρατισμού που θα *επανιδρύσουν* την Ένωση (άρα απόρριψη της Συνθήκης της Λισαβόνας), ενώ το PS προτείνει ένα μετριοπαθές μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα που αναφέρεται περισσότερο

²¹⁶ PS, ό.π., σελ. 11.

²¹⁷ PS, ό.π., σελ. 11-12.

²¹⁸ Επιδιώκει, δηλαδή, να αναδείξει τα πλεονεκτήματα της διαχείρισης του PS έναντι εκείνης των δεξιών κομμάτων: «*μπορούμε το κάνουμε διαφορετικά και μπορούμε να το κάνουμε καλύτερα*», βλ. PS, ό.π. Κύρια μέριμνα του PS, ως mainstream κόμματος «*εξουσίας*», είναι να αντιπροσωπεύσει μια «*αξιόπιστη εναλλακτική*». Αυτός ήταν, εξάλλου, και ο τίτλος του εκλογικού μανιφέστου του 2015: «*Alternativa de Confiança*».

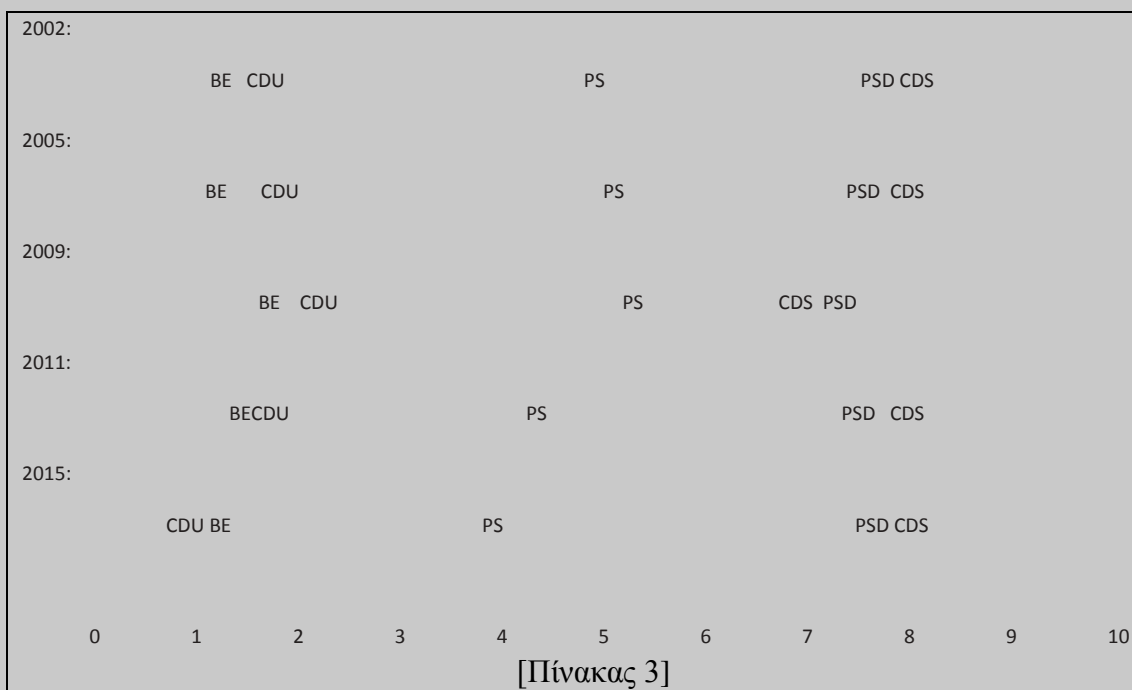
στην οικονομική διακυβέρνηση και λιγότερο στον εκδημοκρατισμό των ευρωπαϊκών θεσμών. Επίσης, το BE κάνει λόγο για σύμπτυξη ενός μπλοκ των χωρών της ευρωπαϊκής *περιφέρειας* που θα προωθήσουν αυτές τις αλλαγές ενάντια στη *γερμανική κυβέρνηση*, ενώ το PS, αν και κάνει λόγο για *συμμαχίες* που θα προωθήσουν κοινές επιδιώξεις, αποφεύγει να τις εξειδικεύσει²¹⁹ ή, πολύ περισσότερο, να αφήσει *αντιγερμανικές* αιχμές.

Αναφορικά με τις απόψεις των δύο κομματικών οικογενειών για την οικονομική κρίση και τη σχέση του κράτους με την οικονομία διαπιστώνουμε κρίσιμες διαφορές. Η PA κάνει λόγο για την ανάγκη *ελέγχου* και *αναδιάρθρωσης* του δημοσίου χρέους, ενώ προτάσεις-κλειδιά του προγράμματός της για την εθνική οικονομία (με κυριότερη την *εθνικοποίηση* του τραπεζικού τομέα) αντιπροσωπεύουν μια ανατροπή του νεοφιλελεύθερου consensus. Από την άλλη πλευρά, οι θέσεις του PS απέχουν πολύ από μια τέτοια ριζοσπαστική προσέγγιση²²⁰. Ωστόσο, η κοινή συνισταμένη μπορεί να αναζητηθεί στην κοινή διαπίστωση για *υπέρβαση* των *περιοριστικών* δημοσιονομικών πολιτικών. Πράγματι, η προστασία του κοινωνικού κράτους και η ενίσχυση της ζήτησης που θα *επανεκκινήσει* την οικονομία, μέσω ενίσχυσης του *εισοδήματος* μισθωτών και συνταξιούχων, αποτελούν ένα σύνολο που μπορεί να χαρακτηριστεί ως «*ελάχιστος κοινός παρονομαστής*» των θέσεών τους. Το συμπέρασμα που προκύπτει από τη δική μας συγκριτική εξέταση των κομματικών μανηφέστων και σύμφωνα με το οποίο δεν καταγράφεται ευρύτερη ιδεολογική σύγκλιση, αλλά μία σύγκλιση στη βάση της ανάγκης υπέρβασης των πολιτικών λιτότητας, επιβεβαιώνεται και από τα δεδομένα που βρίσκουμε στη βάση δεδομένων CSES (Comparative Study of Electoral Systems). Στον ακόλουθο «Πίνακα 3»²²¹ παρουσιάζονται οι τοποθετήσεις των κομμάτων, όπως αυτές εκλαμβάνονται από τον μέσο ψηφοφόρο (CDU είναι ο παραδοσιακός εκλογικός συνασπισμός του PCP με τους Πράσινους, ενώ τα κόμματα PSD και CDS είναι τα κόμματα που συνθέτουν τον δεξιό συνασπισμό), επί του *άξονα Αριστερά (0) – Δεξιά (10)*, ανά εκλογική αναμέτρηση, από το 2002 έως το 2015.

²¹⁹ PS, *ό.π.*, σελ. 8.

²²⁰ Για «*περιπέτειες και ριζοσπαστικούς πειραματισμούς*» έκανε λόγο το PS κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας του 2015, αναφερόμενο σε προτάσεις που διαφέρουν από τη δική του πολιτική, βλ. PS, *ό.π.*, σελ. 9.

²²¹ Τα δεδομένα διαθέσιμα στον ιστότοπο: <http://www.cses.org/datacenter/download.htm>.

Συμπεραίνουμε ότι στην πραγματικότητα οι μεγάλες ιδεολογικές αποστάσεις ανάμεσα στο PS και τα κόμματα της PA παραμένουν σταθερές, ακόμη και αν έχουμε σταδιακή μετακίνηση αμφοτέρων των κομματικών οικογενειών προς τα αριστερά, από το 2011 και μετά. Αυτό συμβαίνει χωρίς να μειώνονται καθόλου οι ιδεολογικές αποστάσεις. Επομένως, δεν μπορούμε να μιλάμε για συνασπισμό που βασίζεται στην ιδεολογική προσέγγιση, αλλά για συνασπισμό που συγκροτείται *ad hoc* στη βάση επιλογής ενός συγκεκριμένου ζητήματος, το οποίο στην περίπτωση μας είναι η υπέρβαση των πολιτικών λιτότητας. Άρα, απορρίπτουμε την Υπόθεση του Συνασπισμού Τοποθέτησης και επιβεβαιώνουμε την Υπόθεση του Συνασπισμού Προεξάρχοντος Ζητήματος.

Τέλος, το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται και από τη μελέτη αυτών των στοιχείων που μας προσφέρουν σχετικές μελέτες που έχουν γίνει σε επίπεδο κομματικών *ελίτ*, αλλά και σε επίπεδο *ψηφοφόρων*, για την Πορτογαλία κατά τη διάρκεια της κρίσης. Σύμφωνα με την πρώτη από αυτές²²², σημειώνεται μία ιδεολογική κίνηση των στελεχών των δεξιών κομμάτων (PSD, CDS-PP) προς τα *δεξιά*, και των στελεχών των αριστερών κομμάτων (PS, BE, PCP) προς τα *αριστερά*, με αποτέλεσμα την ακόμη μεγαλύτερη πόλωση. Επίσης, μία ακόμη ενδιαφέρουσα

²²² Freire, André, Tsatsanis, Emmanouil, Lima, Inês (2016), “Portugal in Times of Crisis: Value Change and Policy Representation”, σελ. 240-276, στο Voicu, Malina, Mochmann, Ingvill, Dülmer, Hermann (επιμ.) (2016), *Values, Economic Crisis and Democracy*, Abingdon, Routledge.

έρευνα μας προσφέρει ενδείξεις ad hoc συγκλίσεων κατά των μέτρων λιτότητας από τον κοινοβουλευτικό στίβο²²³. Συγκεκριμένα, φαίνεται πως από το 2012 και μετά υπάρχει μια τάση των βουλευτών του PS να ψηφίζουν όλο και συχνότερα *κατά* των νομοσχεδίων της κυβέρνησης Coelho, ενώ από το 2013 οι σχετικές ενδείξεις γίνονται ισχυρότερες, καθώς ΣΔ και ΡΑ *ταυτίζονται* σε κρίσιμα ζητήματα στο κοινοβούλιο (π.χ. καταψηφίζουν τον προϋπολογισμό της δεξιάς κυβέρνησης και ζητούν με την ψήφο τους την εξέταση από το Συνταγματικό Δικαστήριο της συνταγματικότητας των νόμων που φέρνει στο κοινοβούλιο η κυβέρνηση). Από την πλευρά των ψηφοφόρων, φαίνεται καταρχάς πως δεν υπάρχουν αντίστοιχες πολωτικές μετακινήσεις (πράγμα που σημαίνει πως το PS εξακολουθεί να βρίσκεται *εγγύτερα* ιδεολογικά στον μέσο *κεντροαριστερό* ψηφοφόρο από τα κόμματα της ΡΑ), ενώ ένα κρίσιμο εύρημα είναι η ευρύτατη συναίνεση των κεντροαριστερών και αριστερών προς την κατεύθυνση κυβερνήσεων συνεργασίας ΣΔ και ΡΑ²²⁴.

5.5. Συμπεράσματα

Εξετάζοντας το υλικό μας συμπεραίνουμε ότι ο συνασπισμός ανάμεσα στο PS και στα δύο κόμματα της αριστεράς στην Πορτογαλία, με τη μορφή της κυβέρνησης μειοψηφίας, κατέστη δυνατός διότι αφενός παρατηρείται η συνδρομή των *αναγκαιών* συνθηκών που τον *επέτρεψαν*, ως ευνοϊκή συγκυρία και ως κατάλληλο πλαίσιο, όσο και των *ικανών* συνθηκών που τον προκάλεσαν, ως επιλογή των κομματικών στρατηγικών.

Αναφορικά με τις *αναγκαίες* συνθήκες, η ανέφικτη σε προηγούμενες ιστορικές περιόδους, εξέλιξη έλαβε χώρα ακριβώς λόγω του *κρυσιακού καταλύτη*. Η οικονομική *κρίση* αντιμετωπίστηκε με μια θεραπεία (*λιτότητα*), οι συνέπειες της οποίας ήταν εξαιρετικά αρνητικές για το μεγαλύτερο μέρος της πορτογαλικής κοινωνίας, ακριβώς λόγω της έντονα περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής που συνεπαγόταν, ενώ προκάλεσε αλλαγές στο κομματικό σύστημα (π.χ., αποδυνάμωση ΣΔ, ενίσχυση ΡΑ).

²²³ Lisi, Marco (2016), ό.π..

²²⁴ Freire, A. Lisi, M., Lima, I, (2015), “Crise económica, política de austeridade e o potencial de coligação da ‘esquerda radical’ portuguesa”, σελ. 385-408, στο Freire, A., Lisi, M., Leite Viegas, J. M. (επιμ.), *Crise económica, políticas de austeridade e representacao politica*, Assembleia da Republica, Lisboa.

Αναφορικά με τους τις *ικανές* συνθήκες, διαπιστώνουμε ότι στο πλαίσιο που έθεσε η συγκυρία, οι κομματικές στρατηγικές συνέκλιναν διότι: (α) στόχευαν σε διαφορετικό πόρο (το PS στο σχηματισμό κυβέρνησης, τα κόμματα της PA στην εφαρμογή συγκεκριμένων πολιτικών), επομένως επιβεβαιώνεται η *Υπόθεση Καταμερισμού των Πόρων*, (β) η κίνηση ήταν επιβεβλημένη για τα κόμματα για λόγους πίεσης από το κομματικό σύστημα (για το PS η αποτυχία ανάδειξης στην πρώτη θέση στις εκλογές του 2015 και η πίεση από τη επίμονα υψηλή εκλογική επιρροή της «μνημονιακής» δεξιάς, για το BE η πίεση για επίδειξη υπευθυνότητας και η αποφυγή της δυσάρεστης εμπειρίας των εκλογών του 2011, ενώ για το PCP η πίεση από την αποτυχία ανάδειξης ως ισχυρότερο κόμμα της PA και η πίεση από την ενίσχυση του BE), επομένως επιβεβαιώνονται οι *Υποθέσεις της Ανταγωνιστικής Συμβίωσης* και του *Τακτικού Συνασπισμού Έσχατης Προσφυγής*, (γ) ο ρόλος του μεγάλου κόμματος που αναλαμβάνει την πρωτοβουλία του συνασπισμού ήταν πέραν αμφισβήτησης (λόγω της μεγάλης διαφοράς του PS από τα κόμματα της PA), άρα επιβεβαιώνεται η *Υπόθεση του Formateur*, και (δ) ο συνασπισμός θεμελιώνεται όχι στη βάση της ιδεολογικής σύγκλισης (αφού στις προγραμματικές θέσεις των δύο κομματικών οικογενειών δεν *σημειώνεται* σύγκλιση, αλλά *μόνο* ένας συντονισμός στην *αντίθεση* απέναντι στις πολιτικές της *λιτότητας*), αλλά στη βάση του «*ελάχιστου κοινού παρονομαστή*» ανάσχεσης των πολιτικών *λιτότητα*, επομένως επιβεβαιώνεται η *Υπόθεση Συνασπισμού Προεξάρχοντος Ζητήματος* και όχι η *Υπόθεση Συνασπισμού Τοποθέτησης*.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κλείνοντας την εργασία θα επιχειρήσουμε μια σύντομη ανακεφαλαίωση όσων προηγήθηκαν και τη διατύπωση ορισμένων συνολικών συμπερασμάτων.

Καταρχάς, θέσαμε αυτό που αποτελεί τη δική μας συμβολή στο ερώτημα αναφορικά με τον μηχανισμό που αφενός επιτρέπει και αφετέρου προκαλεί την επιλογή κομμάτων της ΣΔ και κομμάτων της ΡΑ για συμμετοχή σε κοινό συνασπισμό στο πλαίσιο του επιβαρυσμένου από τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης ευρωπαϊκού νότου. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάσαμε τις στρατηγικές επιλογές των κομμάτων, εκκινώντας από μείζονες υποθέσεις των επάλληλων θεωρητικών πεδίων που άπτονται του ζητήματος, τις οποίες επιχειρήσαμε να συνδυάσουμε με τρόπο που να ενισχύει την ευρετική δυναμική ενός σχήματος που θα περιγράφει πειστικά τη θέση των δρώντων και τις διαθέσιμες επιλογές τους. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήσαμε ερμηνευτικές κατηγορίες της θεωρίας της σύγκρουσης (πόροι, ρόλοι, αξίες) προκειμένου να οργανώσουμε τις ορθολογικές επιλογές των δρώντων, με τρόπο που να αναδεικνύει τις στρατηγικές διαστάσεις τους στο πλαίσιο του κομματικού ανταγωνισμού. Στη συνέχεια ασχοληθήκαμε με την ιστορικο-γενετική γείωση των δρώντων (σοσιαλδημοκρατική κομματική οικογένεια και ριζοσπαστική αριστερή κομματική οικογένεια), η οποία καθορίζει την ιδεολογική φυσιογνωμία τους και, κατ' επέκταση, τις επιλογές τους. Τέλος, συνδυάζοντας όλα τα προηγούμενα διατυπώσαμε μια σειρά από υποθέσεις, τις οποίες εφαρμόσαμε στην περίπτωση του πορτογαλικού κομματικού συστήματος. Με τον τρόπο αυτόν, προσπαθήσαμε να κατανοήσουμε γιατί το κόμμα της ΣΔ και τα κόμματα της ΡΑ επέλεξαν να συμμετάσχουν σε έναν κοινό συνασπισμό, ο οποίος έλαβε τη μορφή της κυβέρνησης μειοψηφίας «συμβολαιακού» τύπου.

Το βασικό συμπέρασμα που προέκυψε από την έρευνα αυτή είναι ότι τα κόμματα της σοσιαλδημοκρατίας και της ριζοσπαστικής αριστεράς στην Πορτογαλία, και μπορούμε να υποθέσουμε βάσιμα ότι αυτό έχει ευρύτερη ερμηνευτική σημασία με εφαρμογή και σε άλλα κομματικά συστήματα, εμπλέκονται σε μία σχέση ανταγωνιστικής συμβίωσης με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, καθορισμένα τόσο από το άνισο μέγεθός τους, όσο και από την ιδεολογική τοποθέτηση που συνεπάγεται η ιστορικο-γενετική τους προέλευση. Στο πλαίσιο της σχέσης αυτής, προχωρούν μόνο σε τακτικής φύσης συνεργασία, όταν πέζονται από την αύξηση της έντασης του κομματικού ανταγωνισμού και μόνο υπό την προϋπόθεση ότι οι μεταξύ τους ρόλοι είναι καθορισμένοι, και δεν υπάρχει σημαντική πιθανότητα επίδρασης της

συνεργασίας αυτής προς την κατεύθυνση της ανατροπής της κατανομής τους. Το στοιχείο αυτό, είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τον ισχυρότερο παίκτη, ο οποίος προχωρά σε μια τέτοια πρωτοβουλία μόνο εφόσον είναι ξεκάθαρο ότι το status της πρωτοκαθεδρίας, αυτό που σε μια θεσμική ορολογία ονομάζουμε ιδιότητα του formateur, δεν απειλείται.

7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Accornero Guya & Pinto Ramos Pedro (2015), “Mild Mannered? Protest and Mobilisation in Portugal under Austerity, 2010–2013”, *West European Politics*, 38, 3, σελ. 491–515.

Adams James, Somer-Topcu Zeyner (2009), “Policy Adjustment by Parties in Response to Rival Parties' Policy Shifts: Spatial Theory and the Dynamics of Party Competition in Twenty-Five Post-War Democracies”, *British Journal of Political Science*, 39, 825-846.

Adams, J., Clark, M., Ezrow, L., Glasgow, G. (2004), “Understanding Change and Stability in Party Ideologies: Do Parties Respond to Public Opinion or to Past Election Results?”, *British Journal of Political Science*, 34, 4, σελ. 589– 610.

Adams, J., Clark, M., Ezrow, L., Glasgow, G. (2006), “Are Niche Parties Fundamentally Different from Mainstream Parties? The Causes and the Electoral Consequences of Western European Parties' Policy Shifts, 1976–1998”, *American Journal of Political Science*, 50, 3, σελ. 513–29.

Adams, James, Clark, Michael, Erzow, Lawrence, Glasgow, Garrett (2006), “Are Niche Parties Fundamentally Different from Mainstream Parties? The Causes and the Electoral Consequences of Western European Parties' Policy Shifts, 1976–1998”, *American Journal of Political Science*, 50, 3, σελ. 513–529.

Adams, James, Merrill, Samuel, Grofman, Bernard (2005), *A Unified Theory of Party Competition*, Cambridge, Cambridge University Press.

Andersson, J. (2009), *The Library and the Workshop: Social Democracy and Capitalism in an Age of Knowledge*, Stanford, Stanford University Press.

Austen-Smith, David και Banks, Jeffrey (2000), *Positive Political Theory II*, Ann Arbor, The University of Michigan Press.

Axelrod, Robert (1970), *Conflict of Interest*, Chicago, Markham.

Bale, Tim, Bergman, Torbjörn (2006), “Captives no longer, but servants still? Contract parliamentarism and the new minority governance in Sweden and New Zealand”, *Government and Opposition*, 41, 3, σελ. 422–449.

Bale, Tim, Dunphy, Richard (2011), ‘In from the Cold: Left Parties and Government Involvement since 1989,’ *Comparative European Politics*, 9, 3, σελ. 269– 91.

Bardi, Luciano, Mair, Peter (2008), “The Parameters of Party Systems”, *Party Politics*, 14, 2, σελ. 147– 166.

Bartolini, Stefano (1998), “Coalition Potential and Governmental Power”, σελ. 36, στο Pennings Paul, Lane Jan-Erik, *Comparing Party System Change*, London, Routledge.

Bartolini, Stefano (1999), “Collusion, competition and democracy, Part I”, *Journal of Theoretical Politics*, 11, 4, σελ. 435-470.

Bartolini, Stefano (2000), *The political mobilization of the European left, 1860–1980: The class cleavage*, Cambridge, Cambridge University Press.

Bartolini, Stefano, Mair, Peter (1990), *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilisation of European Electorates, 1885–1985*, New York, Cambridge University Press.

Bartos, Otomar, Wehr, Paul (2002), *Using Conflict Theory*, Cambridge, Cambridge University Press.

BE, «*Democracia contra o colonialismo financeiro, Resolução da Mesa Nacional do Bloco de Esquerda*», 26/07/2015, αρ. 4. Διαθέσιμο [εδώ](#).

BE, *Recuperar o que é Nosso, Manifesto Eleitoral Legislativas 2015*. Διαθέσιμο στο: <http://www.bloco.org/media/manifestolegislativas2015.pdf>

Bergman, Torbjörn (1993), “Formation rules and minority governments”, *European Journal of Political Research*, 23, σελ. 55-66.

Berman, S. (2006), *Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe’s Twentieth Century*, Cambridge, Cambridge University Press.

Black, Duncan (1948), “On the rationale of group decision-making”, *Journal of Political Economy*, 56, 1, σελ. 23-34.

Black, Duncan (1985 [1958]), *The Theory of Committees and Elections*, Cambridge, Cambridge University Press.

Bolleyer, Nicole (2007), “Small Parties: From Party Pledges to Government Policy”, *West European Politics*, 30, 1, σελ. 121-147.

Bonoli, G. και M. Powell (επιμ.) (2004), *Social Democratic Policies in Contemporary Europe*, London, Routledge.

Bosco Anna, Verney, Susannah (2016), “From Electoral Epidemic to Government Epidemic: The Next Level of the Crisis in Southern Europe”, *South European Society and Politics*, 21, 4, σελ. 383-406.

Bosco, Anna, Verney, Susannah (2012), “Electoral Epidemic: The Political Cost of Economic Crisis in Southern Europe, 2010–11”, *South European Society and Politics*, 17, 2, σελ. 129-154.

Browne, Eric (1973), *Coalitions Theories: A Logical and Empirical Technique*, London, Sage.

Browne, Eric (1982), “Introduction”, σελ. 2, στο Browne, Eric, Dreijmanis, John (επιμ.) (1982), *Government Coalitions in Western Democracies*, New York, Longman.

Budge, Ian, Farlie, Dennis, (1983), *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*, London, Allen & Unwin.

Budge, Ian (2015), “Issue Emphases, Saliency Theory and Issue Ownership: A Historical and Conceptual Analysis”, *West European Politics*, 38, 4, σελ. 761-777.

Budge, Ian, Laver, Michael (1986), “Office Seeking and Policy Pursuit in Coalition Theory”, *Legislative Studies Quarterly*, 11, 4, σελ. 485-506.

Budge, Ian, Robertson, David, Hearl, Derek (1987), *Ideology, Strategy and Party Change: Spatial Analyses of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*, Cambridge, Cambridge University Press.

Bull, Martin (1994), “The West European communist movement: Past, present, future, σελ. 203-222 στο Bull, Martin και Heywood, Paul (επιμ.), *West European communist parties after the revolutions of 1989*, London, Macmillan.

Callaghan, John (2000), *The Retreat of Social Democracy*, Manchester and New York, Manchester University Press.

Campbell, Angus, Converse, Philip, Miller, Warren, Stokes, Donald (1960), *The American Voter*, New York, Wiley.

Charalambous, Giorgos (2011), ‘All the Shades of Red: Examining the Radical Left’s Euroscepticism’, *Contemporary Politics*, 17, 3, σελ. 299– 320.

Clift, B. (2002), “Social Democracy and Globalization: The Cases of France and the UK”, *Government and Opposition*, 37, 4, σελ. 466–500.

Conti, Nicolò, Memoli, Vincenzo (2012), ‘The Multi-Faceted Nature of Party-Based Euroscepticism,’ *Acta Politica*, 47, 2, σελ. 91– 112.

De Sousa, Teresa, Gaspar, Carlos (2015), “Portugal, a União Europeia e a Crise”, *Relações Internacionais*, 48, σελ. 99-114.

De Swaan, Abram (1973), *Coalition Theories and Cabinet Formations: A Study of Formal Theories of Coalition Formation Applied to Nine European Parliaments after 1918*, Amsterdam, Elsevier.

Διαμαντόπουλος Θανάσης (1993), *Το κομματικό φαινόμενο*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Dimitrakopoulos, D.G. (επιμ.) (2011), *Social Democracy and European Integration: The Politics of Preference Formation*, London, New York, Routledge.

Dodd, Lawrence (1976), *Coalitions in Parliamentary Governments*, Princeton, Princeton University Press.

Downs, Anthony (1957), *An Economic Theory of Democracy*, New York, Harper and Row Publishers.

Ducange Jean-Numa, Marlière Philippe, Weber Louis (2013), *La gauche radicale en Europe*, Éditions du Croquant.

Dunphy, R., Bale T., (2011), “The Radical Left in Coalition Governments: Towards a Comparative Measurement of Success and Failure”, *Party Politics*, 17, 4, σελ. 488-504.

Dunphy, Richard (2004), *Contesting Capitalism? Left Parties and European Integration*, Manchester, Manchester University Press.

Duverger, Maurice (1954), *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, New York, Wiley.

Erikson, Robert, Romero, David (1990), “Candidate Equilibrium and the Behavioral Model of the Vote”, *The American Political Science Review*, 84, 4, σελ. 1103-1126.

Escalona Fabien and Mathieu Vieira, ‘The Radical Left in Europe: Thoughts About the Emergence of a Family,’ *Fondation Jean-Jaurès/ Observatoire de La Vie Politique*, Fondation Jean-Jaurès, 19 November 2013.

Escalona Fabien, Mathieu Vieira (2013), *The Radical Left in Europe: Thoughts about the emergence of a family*, Bordeaux, Fondation Jean-Jaurès / Observatoire de la vie politique.

Ezrow, L., De Vries, C., Steenbergen, M., Edwards, E. (2011), “Mean Voter Representation and Partisan Constituency Representation: Do Parties Respond to the Mean Voter Position or to Their Supporters?”, *Party Politics*, 17, 3, σελ. 275–301.

Fernandes J. (2016), “The seeds for party system change? The 2015 Portuguese general election”, *West European Politics*, 39, 4, σελ. 890-900.

Ferreira, Hugo, Marshall, Michael W. (1986), *Portugal's Revolution: Ten Years On*, Cambridge, Cambridge University Press

Franzmann, Simon (2011), "Competition, contest, and cooperation: The analytic framework of the issue market", *Journal of Theoretical Politics*, 23, 3, σελ. 317-343.

Freire, A. (2016), "The Condition of Portuguese Democracy During the Troika's Intervention, 2011-2015", στο "Political Parties Institutions and Civil Society: The Economic Crisis and the Evolution of Southern Europe Political Systems", *Portuguese Journal of Social Science*, 15, 2.

Freire, Andre, Lisi, Marco (2016), "The Portuguese Radical Left and the Great Recession: Old Challenges and New Responses", σελ. 257, στο March, Luke, Keith, Daniel (επιμ.), *Europe's Radical Left: From Marginality to the Mainstream?*, Rowman & Littlefield.

Freire, André, Tsatsanis, Emmanouil, Lima, Inês (2016), "Portugal in Times of Crisis: Value Change and Policy Representation", σελ. 240-276, στο Voicu, Malina, Mochmann, Ingwill, Dülmer, Hermann (επιμ.) (2016), *Values, Economic Crisis and Democracy*, Abingdon, Routledge.

Freire, A. Lisi, M., Lima, I, (2015), "Crise económica, política de austeridade e o potencial de coligação da 'esquerda radical' portuguesa", σελ. 385-408, στο Freire, A., Lisi, M., Leite Viegas, J. M. (επιμ.), *Crise económica, políticas de austeridade e representacao politica*, Assembleia da Republica, Lisboa.

Gamson, William (1961), "A Theory of Coalition Formation", *American Sociological Review*, 26, σελ. 373-382.

Gerring, John (2011), "The Case Study: What it is and What it Does", σελ. 1140-1141, στο Goodin, Robert (επιμ.), *The Oxford Handbook of Political Science*, Oxford, Oxford University Press.

Gerring, John (2012), *Social Science Methodology: A Unified Framework*, Cambridge, Cambridge University Press.

Giddens, Anthony (2000), *The Third Way and Its Critics*, Cambridge, Cambridge University Press.

Gomez Raul κ.α. (2016), ‘Varieties of Radicalism: Examining the Diversity of Radical Left Parties and Voters in Western Europe’, *West European Politics*, 39, 2, σελ. 351–79.

Hay, Colin (2002), *Political Analysis: A Critical Introduction*, New York, Palgrave.

Hernández, E., Kriesi, H. (2016), “The electoral consequences of the financial and economic crisis in Europe”, *European Journal of Political Research*, 55, σελ. 203–224.

Hobolt, Sara, Tilley, James (2016), “Fleeing the centre: the rise of challenger parties in the aftermath of the euro crisis”, *West European Politics*, 39, 5, σελ. 971-991.

Hotelling, Harold (1929), “Stability in Competition”, *The Economic Journal*, 39, 153, σελ. 41-57.

Hough, Dan, Verge, Tania (2009), “A Sheep in Wolf's Clothing or a Gift from Heaven? Left – Left Coalitions in Comparative Perspective”, *Regional and Federal Studies*, 19, 1, σελ. 37-55.

Hudson, Kate (2000), *European Communism since 1989: Towards a new European Left?*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.

Hudson, Kate (2012), *The new European left: A socialism for the Twenty-First century?*, Palgrave Macmillan.

Inglehart, Ronald (1977), *The Silent Revolution, Changing Values and Political Styles among Western Publics*, Princeton University Press.

Jonathan Olsen κ.α., (επιμ.), *Left Parties in National Governments*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.

Katz, Richard, and Mair, Peter, (επιμ.) (1994), *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*, London, Sage.

Kitschelt, Herbert (2011), “Party Systems”, σελ. 616, στο Goodin, Robert (επιμ.), *The Oxford Handbook of Political Science*, Oxford, Oxford University Press.

Lavelle, A (2008), *The Death of Social Democracy: Political Consequences for the 21st Century*, Ashgate, σελ. 42, και

Leiserson, M. (1966), *Coalitions in Politics*, New Haven, Yale University Press.

Lightfoot, S. (2005) *Europeanizing Social Democracy? The Rise of the Party of European Socialists*, London: Routledge.

Lipset Seymour, Rokkan, Stein (1967), “Cleavage structures, party systems, and voter alignments”, σελ. 1-64, στο Lipset Seymour, Rokkan, Stein (επιμ.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, New York, The Free Press.

Lipset, Seymour Martin and Rokkan, Stein (1967), *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction*.

Lisi, M. (2006), *The Importance of Winning Office: The PS and the Struggle for Power*, *South European Society and Politics*, 11, 3-4, σελ. 381-397.

Lisi, Marco (2009), “New politics in Portugal: The rise and success of the Left Bloc”, *Pôle Sud*, 30, 1, σελ. 127–144.

Lisi, Marco (2016), “U-Turn: The Portuguese Radical Left from Marginality to Government Support”, *South European Society and Politics*, 21, 4, σελ. 541-560.

Lobo, M. C., Magalhães, P. C. (2015), “Los socialistas portugueses y la Tercera Vía”, σελ. 113-131, στο Mateos A. & Sánchez A. Muñoz (επιμ.), *Transición y democracia. Los socialistas en España y Portugal*, Madrid: Editorial Pablo Iglesias.

Loomes, Gemma (2003), *Party strategies in Western Europe: Party competition and electoral outcomes*, Abingdon, Routledge.

Luebbert, Gregory (1984), “A theory of government formation”, *Comparative Political Studies*, 17, σελ. 229-264.

Luke March, *Radical Left Parties in Europe*, Abingdon: Routledge, 2011.

Mair, Peter (1989), “The Problem of Party System Change”, *Journal of Theoretical Politics*, 1, σελ. 251-276.

Mair, Peter (1991), “The Electoral Universe of Small Parties in Postwar Western Europe”, σελ. 44, στο Muller-Rommel, Ferdinand, Pridham, Geoffrey, ό.π..

Mair, Peter (1997), *Party System Change: Approaches and Interpretations*, Oxford, Oxford University Press.

Mair, Peter (2006), “Party System Change”, σελ. 63-74, στο Katz RS, Crotty, W (επιμ.), *Handbook of Party Politics*, London, SAGE Publishing.

Mair, Peter, Mudde, Cas (1998), “The Party Family and its Study”, *Annual Review of Political Science*, 1, σελ. 211–29.

March L. & Freire A. (2012), A Esquerda Radical em Portugal e na Europa: Marxismo, Mainstream ou Marginalidade?, Quidnovi.

March Luke, Mudde Cas, ‘What’s Left of the Radical Left? The European Radical Left after 1989: Decline and Mutation’, *Comparative European Politics* 3 (2005): 23–49.

March, Luke (2011), *Radical Left Parties in Europe*, London, Routledge.

March, Luke (2012), “Problems and perspectives of contemporary European radical left parties: Chasing a lost world or still a world to win?”, *International Critical Thought*, vol 2, no 3, σελ. 314-339.

March, Luke and Keith, Daniel, (επιμ.) (2016), *Europe's Radical Left: From Marginality to Mainstream*, Rowman and Littlefield.

March, Luke, Rommerskirchen, Charlotte, ‘Out of Left Field? Explaining the Variable Electoral Success of European Radical Left Parties’, *Party Politics* 21, 1 (2015): 40– 53.

Martell, L., C. van den Anker, M. Browne, S. Hoopes, P. Larkin, C. Lees, F. McGowan and N. Stammers (επιμ.) (2001) *Social Democracy: Global and National Perspectives*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.

Meguid, Bonnie (2008), *Party Competition between Unequals in Western Europe*, Cambridge, Cambridge University Press.

Michael Holmes and Knut Roder, eds., *The Left and the European Constitution: From Laeken to Lisbon* (Manchester: Manchester University Press, 2012).

Moschnonas, Gerassimos (2002), *In The Name of Social Democracy: The Great Transformation, 1945 to the Present*, Verso, σελ. 16-17.

Mouzelis, Nicos (2008), *Modern and Postmodern Social Theorizing: Bridging the Divide*, Cambridge, Cambridge University Press.

Mudde, Cas (2007), *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge, Cambridge University Press.

Müller, Wolfgang C., Strøm, Kaare (1999), *Policy, Office or Votes: How Political Parties in Europe make Hard Decisions*. Cambridge, Cambridge University Press.

Nwokora, Zim, Pelizzo, Riccardo (2017), “Measuring Party System Change: A Systems Perspective, *Political Studies*, 66, 1, σελ. 1-19.

Olsen, Jonathan, Hough, Dan, Koss, Michael (2010), *Left Parties in National Governments*, New York, Palgrave.

Ove Moene, Karl, Wallerstein, Michael (1995), *How Social Democracy worked: Labor-market institutions, Politics and Society*, 23, 2, σελ. 186.

Patton, David (2006), “Germany's Left Party, PDS and the “Vacuum Thesis”: From Regional Milieu Party to Left Alternative?”, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 22, 2, σελ. 206-27.

PCP, *Programa Eleitoral do PCP, Legislativas 2015, Politica Patriotica e de Esquerda: Soluções para um Portugal com futuro*, 2015, σελ. 79. Διαθέσιμο στο: <https://www.ondp.pt/noticias/2015/08/programa-pcp>.

Peleg, B. (1980), “Coalition Formation in Simple Games with Dominant Players”, *Journal of Game Theory*, 10, 1, σελ. 11-33.

Przeworski, A. (1985), *Capitalism and Social Democracy*, New York, Cambridge University Press.

PS, “*Programa Eleitoral do Partido Socialista: Alternativa de Confiança, Eleições Legislativas 2015*”, σελ. 19. Διαθέσιμο στο: http://www.ps.pt/wp-content/uploads/2016/06/programa_eleitoral-PS-legislativas2015.pdf.

Puhle, H. -J. (2001), “Mobilizers and late modernizers: Socialist parties in the new Southern Europe”, στο Diamandouros P. N. & Gunther R. Parties (επιμ.), *Politics and Democracy in the New Southern Europe*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, σελ. 268–328.

Ramiro Luis, ‘Support for Radical Left Parties in Western Europe: Social Background, Ideology and Political Orientations’, *European Political Science Review* 8, no. 1 (2016): 1– 23.

Riker William (1962), *The Theory of Political Coalitions*, New Heaven, Yale University Press.

Sartori, Giovanni (2005 [1976]), *Parties and Party Systems: A Framework of Analysis*, Essex, ECPR Press.

Schumacher, G., De Vries, C. E., Vis, B. (2013), “Why Do Parties Change Position? Party Organization and Environmental Incentives”, *Journal of Politics*, 75, 2, σελ. 464–77.

Sened, Itai (1996), “A model of Coalition Formation: Theory and Evidence”, *Journal of Politics*, 58, 2, σελ. 350-372.

Simmel, Georg (2009 [1908]), *Sociology: Inquiries into the Construction of Social Forms*, Leiden, Brill.

Smith, Gordon (1989), “Core persistence: change and the ‘People’s Party’”, *West European Politics*, 12, σελ. 157-68.

Smith, Gordon (1991), “In Search of Small Parties: Problems of Definition, Classification and Significance”, σελ. 23-40, στο Muller-Rommel, Ferdinand,

Pridham, Geoffrey, *Small Parties in Western Europe: Comparative and National Perspectives*, London, SAGE Publications, καθώς και

Σπυροπούλου, Βίβιαν, «Η Ευρωπαϊκή Ριζοσπαστική Αριστερά: Η Εξέλιξη των Εκλογικών μεγεθών (1990 – 2015)», *Σύγχρονα Θέματα*, Δεκέμβριος 2015, τχ 130-131.

Stokes, Donald (1963), “Spatial models of party competition”, *American Political Science Review*, 57, σελ. 368-377.

Stokes, Donald (1992), “Valence politics”, σελ. 147, στο Kavanagh, Dennis (επιμ.), *Electoral Politics*, Oxford, Clarendon Press.

Strøm, Kaare (1990), “A Behavioral Theory of Competitive Political Parties”, *American Journal of Political Science*, 34, 2, σελ. 565-598.

Strøm, Kaare (1990), *Minority Government and Majority Rule*, Cambridge, Cambridge University Press.

Taggart, Paul, Szczerbiak, Aleks (2008), “Introduction: Opposing Europe? The politics of Euroscepticism”, σελ. 7-8, στο Taggart, Paul, Szczerbiak, Aleks (επιμ.), *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*, τομ. 1, Oxford, Oxford University Press.

Taylor, Michael, Herman, Valentine (1971), “Party systems and government stability”, *American Political Science Review*, 65, σελ. 28-37.

Van Deemen, Ad M.A. (1997), *Coalition Formation and Social Choice*, Boston, Springer-Verlang. Visser Mark κ.α, ‘Support for Radical Left Ideologies in Europe’, *European Journal of Political Research* 53, no. 3 (2014): 541– 58.

Von Beyme, Karl (1985), *Political Parties in Western Democracies*, Aldershot, UK, Gower, σελ. 23.

Von Neumann John, Morgenstern Oskar (1953), *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton, Princeton University Press.

Warwick, Paul V. (2005), “When Far Apart Becomes Too Far Apart: Evidence for a Threshold Effect in Coalition Formation”, *British Journal of Political Science*, 35, σελ. 383-401.

Weber, Max (1978 [1922]), *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, επιμ. Guenther Roth & Claus Wittich, Berkeley, University of California Press, σελ. 926-939

Yurdusev, Nuri A. (1993). “Level of Analysis and Unit of Analysis: A Case for Distinction”, *Millennium*, 22, 1, σελ. 77–88.

Ιστοσελίδες:

https://www.ine.pt/xportal/xmain?xpid=INE&xpgid=ine_cnacionais2010&perfil=220675163&INST=220616736&contexto=am

http://ec.europa.eu/economy_finance/eu_borrower/mou/2011-05-18-mou-portugal_en.pdf.

<http://expresso.sapo.pt/politica/2015-11-09-Conheca-todas-as-medidas-do-acordo-a-esquerda->

<http://observador.pt/2015/10/07/costistas-preocupados-com-a-pasokizacao-do-ps/>

[http://observador.pt/especiais/entrevista-a-jeronimo-de-sousa-temos-de-impedir-que-ps-e-psd-juntem-trapinhos/.](http://observador.pt/especiais/entrevista-a-jeronimo-de-sousa-temos-de-impedir-que-ps-e-psd-juntem-trapinhos/)

<http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/cg00014.en07.pdf>.

<http://www.cses.org/datacenter/download.htm>.

http://www.dn.pt/DNMultimedia/DOCS+PDFS/110_PS_BE.pdf

<http://cdn.imprensa.pt/14d/378/9700329/PCP.pdf>

<http://www.dn.pt/portugal/interior/destaque-bloco-quer-louca-ou-semedo-no-conselho-de-estado-4921078.html>

<http://www.eleicoes.mai.gov.pt/legislativas2015/>